

T.C.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

ENGELLİLERDE DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR (VAN ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rıdvan BİLİCİ

VAN - 2016

T.C.

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

ENGELLİLERDE DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLAR (VAN ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Rıdvan BİLİCİ

Danışman

Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK

VAN - 2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	V
TABLOLAR LİSTESİ	VI
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	2
2. AMAÇ	3
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	4
4. PROBLEMLER VE HİPOTEZLER	4
5. ARAŞTIRMANIN ÖN KABULLERİ	7
6. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	7
7. KONU İLE ALAKALI YAPILAN ARAŞTIRMALAR.....	8
8. METOT (YÖNTEM)	12
8.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	13
8.2. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE ÖZELLİKLERİ	14
8.3. VERİLERİN TOPLANMASI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ	24
8.4. KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARININ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ.....	26
I. BÖLÜM	29
KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	29
1. ENGELLİLİK KAVRAMI VE TÜRLERİ	29
1.1. ENGELLİ KİMDİR?.....	30
1.2. ENGEL TÜRLERİ.....	30
1.2.1. Görme Engelli	31
1.2.2. İşitme Engelli	31
1.2.3. Konuşma Engelli	32
1.2.4. Ortopedik Engelli	32
1.2.5. Zihinsel Engelli	32
1.2.6. Sürengen Engelli	32
2. DİN, TUTUM, DİNİ TUTUM VE DİNİ DAVRANIŞ.....	33
2.1. Din Nedir?	33
2.2. Tutum Kavramı	34
2.3. Dini Tutum	35

2.4. Davranış ve Dini Davranış	37
II. BÖLÜM.....	39
BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	39
1. KATILIMCILARIN DİNİ BİLGİ EDİNME DURUMU İLE İLGİLİ BULGULAR	39
2. KATILIMCILARIN DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI İLE İLGİLİ BULGULAR.....	49
3. KATILIMCILARIN DİNİ DUYGU VE DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ BULGULAR.....	65
4. KATILIMCILARIN DİNİ TUTUM TOPLAM PUANLARININ BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE YORUMLANMASI	78
DEĞERLENDİRME	87
SONUÇ VE ÖNERİLER	91
KAYNAKÇA	96
ÖZET.....	100

ÖNSÖZ

Sosyal bir varlık olan insan, kaza-hastalık-savaş gibi sebeplerle doğuştan veya sonradan engelli kalmak gibi toplumsal bir gerçekle karşılaşabilmektedir. Hayatı zorlaştıran, günlük hayatı bir anda alt üst edebilen ve insanı çaresiz bırakan bu durum (engellilik hali) geçici olabildiği gibi hayat boyu da devam edebilen bir olgudur. Bu zorluklarla başa çıkmak için tıbbi çarelere ve çeşitli tedavi yollarına başvuran engelli, biyolojik ve psikolojik destek arayışına girer. Bu destekler arasında din önemli bir yer almaktadır. Çünkü din insana varoluşun anlamını açıklayan, yaşananları makul bir şekilde anlamlandıran ve bu sayede yaşamı çekilebilir hale getiren yüce bir değerdir.

Ülke nüfusunun % 12,29'unu, aileleriyle hayatlarını devam ettirdikleri düşünüldüğünde de, nüfusun önemli bir kısmını oluşturan engelliler üzerine çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmalar da ağırlıklı olarak son yıllarda ve genellikle eğitim-öğretim, spor ve sağlık alanında yapıldığı göze çarpmaktadır. Ancak son on yılda konunun dünya gündemine daha çok taşınmasıyla birlikte din açısından da engelliler incelenmeye alınmış, sempozyumlar yapılmış, makaleler yayınlanmıştır. Bununla birlikte, engellilerin genelini ilgilendirecek dini birkaç çalışma dışında, tüm engel gruplarının dini tutum ve davranışlarının ölçüldüğü herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Teknolojinin hızla ilerlediği yüzyılımızda, engelliliğin azaltılması konusunda önemli adımlar atılmakta, engellilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi için özel gayretlerde bulunulduğu şahit olunmaktadır. Birleşmiş Milletler ve insan hakları savunucuları konunun önemini dünya gündemine sık sık getirmekte ve bu konuda önemli bildiriler yayınlamaktadırlar. Bununla birlikte batılı devletler de son otuz yılda engellilerin rehabilitasyonu üzerinde çok durmakta; ticaret, eğitim, evlenme, boşanma gibi konularda engelliler lehine çalışmalar yaparak, engellilerin diğer insanlarla eşit derecede insan haklarından faydalanmalarını ve sosyal hayata katılmalarını sağlamaktadır. Ülkemizde de son on yılda engellilerin sosyal hayattan dışlanmamaları için iyileştirmeler yapılmaktadır. Yapılan bütün bu çalışmalar gerekli olduğu gibi, bizlerin de birer engelli aday ve toplumsal bir ödev olarak engelliler üzerinde çalışmalar yapmamız icap etmektedir.

İnsanlar toplumsallaşma sürecinde çeşitli faktörlerin etkisiyle kişilere, nesnelere ve kurumlara karşı tutum geliştirirler. Tutum geliştirilen kurumlardan biri de dindir. Diğer tutumlarda olduğu gibi dine yönelik tutumlar da doğumdan itibaren oluşmaya, ergenlik döneminden itibaren netleşmeye başlar. Bu süreç ergenlikten sonra yavaş da olsa netlik

kazanmaya ve değişmeye devam eder. İşte doğumla başlayıp hayat boyu devam eden dini tutumların oluşmasında ve değişmesinde etkili olan faktörlerden biri de engelliliktir. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı, engellilik ile dini tutum ve davranış arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bunun yanı sıra, cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik gibi değişkenlerin dini tutum ve davranışlara etkisi araştırılacaktır.

Her ne kadar son yıllarda yapılan resmi-gayri resmi çalışmalarda “özürlü” ve “sakat” kavramları yerine “engelli” kavramı kullanılıyor olsa da, halk arasında özürlü-sakat kelimeleri hala yaygın olarak kullanılmaktadır. Kelimelerin karşılığının aşağılayıcı bir anlam içermesi ve ailelerin incinmesi sebebiyle çalışmamızda engelli kavramını kullanmayı tercih ettik. Ancak özellikle tarihi olayların anlatımında, kaynak kullanımında ve terimsel anlatımlarda özürlü ve sakat kelimeleri kullanılmıştır. Ayrıca kaynak gösterilecek eser isimlerinin bazılarında bu kavramların geçmesi nedeni ile dipnot ve kaynakçalarda özürlü ve sakat kavramları kullanılmak durumunda kalınmıştır. Engellilere yönelik uygulanan ankette ise bu kavramların kullanımından kaçınılmıştır.

Topluma faydalı olması amacıyla yola çıkılan bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok kişinin katkısı bulunmaktadır. Tezin başından sonuna kadar, gerek anket sorularının hazırlanmasında ve gerekse uygulama aşamasında tükenmek bilmeyen sabrı, çok yönlü bakış açısı ve yapıcı eleştirileriyle bana yön veren, yoğun iş temposuna rağmen bilimsel desteğini ve ilgisini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. şakir GÖZÜTOK’a; araştırmaya katılma zahmetinde bulunup, yönelttiğimiz sorulara içtenlikle cevap veren katılımcılara; anket uygulaması sırasında çokça yardımlarını gördüğüm Altınokta Körler Derneği Başkanı şehabettin Kaya ve Bedensel Engelliler Spor Kulübü Başkanı Hanifi Baykara beyefendilere; anket sonucu elde edilen verilerin bilgisayarda istatistiksel analizlerinin yapılması konusunda yardımları için Mehmet Ata KURT’a; hayatımın her döneminde ilgi ve desteklerini üzerimden esirgemeyen geniş ve güzel aileme; okumanın en güzel yol olduğunu öğreten ve bugünlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim sevgili annem ve babama teşekkürü bir borç bilirim. Sonuçta tüm şükran ve minnetler evrenin yüce sahibi Hz. Allah’adır.

Rıdvan BİLİCİ

VAN 2016

KISALTMALAR

a.g.a	:Adı geçen araştırma
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
a.g.t	: Adı geçen tez
b.	:Bin, binti (oğlu, kızı)
bkz.	:Bakınız
Çev.	:Çeviren
İFAV	:İlahiyat Fakültesi Vakfı
nak.	:Nakleden
ÖZİDA	:Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
s.	:Sayfa
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	:Ve devamı, ve diğerleri
yay.	:Yayınları, yayınevi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 0.1: Örneklem Grubunun Cinsiyet ve Yaş Dağılımı.....	14
Tablo 0.2: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Medeni Durum Dağılımı	15
Tablo 0.3: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Öğrenim Durumları Dağılımı	16
Tablo 0.4: Örneklem Grubunun Engel Türüne Göre Öğrenim Durumları Dağılımı	17
Tablo 0.5: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Aylık Gelirleri Dağılımı	18
Tablo 0.6: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Engel Sayısı Dağılımı.....	19
Tablo 0.7: Örneklem Grubunun Engel Sayısına Göre Engel Türü Dağılımı	19
Tablo 0.8: Örneklem Grubunun Engelin Oluşma Sebebine Göre Engel Türü Dağılımı	20
Tablo 0.9: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Engelin Ortaya Çıkış Yaşı.....	21
Tablo 0.10: Örneklem Grubunun Anne-Babasının Öğrenim Durumu Dağılımı	22
Tablo 0.11: Örneklem Grubunun Anne-Babasının Mesleği Dağılımı	23
Tablo 0.12: Ölçeğin Geçerlik Analizi Sonuçları.....	27
Tablo 0.13: Ölçeğin Güvenirlik Değeri Sonuçları	28
Tablo 2.0.1: Cinsiyete Göre Katılımcıların Dini Bilgileri Aldıkları Yerler.....	40
Tablo 2.0.2: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerin Dağılımı	41
Tablo 2.0.3: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Ebeveynlerin Bini Bilgi Verme Miktarı Arasındaki İlişki	42
Tablo 2.0.4: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Annenin Dini Davranış Durumu Arasındaki İlişki	43
Tablo 2.0.5: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Babanın Dini Davranış Durumu Arasındaki İlişki	44
Tablo 2.0.6: Yaşa Göre Katılımcıların Dini Sohbetleri Konuşma Durumları	45
Tablo 2.0.7: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Konuları Sorgulama Durumları.....	46
Tablo 2.0.8: Öğrenim Düzeyine Göre Katılımcıların Dini Konuları Sorgulama Durumları ...	48
Tablo 2.0.9: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Emir ve Yasakları Benimseme Durumları	49
Tablo 2.0.10: Dini Emir ve Yasakları Benimseme Durumlarına Göre Katılımcıların Kur'an'a İnanç Durumları	50
Tablo 2.0.11: Engel Türüne Göre Katılımcıların Dini Hassasiyet Durumları	51
Tablo 2.0.12: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Yasaklara Karşı Hassasiyetleri	52
Tablo 2.0.13: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Ritüelleri Yerine Getirme Durumları ..	53

Tablo 2.0.14: İbadetleri Yerine Getirme Sıklığına Göre Katılımcıların Dini Yasaklara Karşı Hassasiyetleri	55
Tablo 2.0.15: Yaşa Göre Katılımcıların İbadetleri Yapamama Nedenleri.....	56
Tablo 2.0.16: Gelir Durumuna Göre Katılımcıların Namaz Kılma Sıklığı.....	57
Tablo 2.0.17: Cinsiyete Göre Katılımcıların Kur'an-ı Kerim'i Okuma Durumu	59
Tablo 2.0.18: Engel Sayısına Göre Katılımcıların Oruç Tutma Durumu	60
Tablo 2.0.19: Duanın Önemine Göre katılımcıların Dua Etme Sıklığı.....	61
Tablo 2.0.20: Dua Etme Sıklığına Göre Katılımcıların Duadaki Talepleri	63
Tablo 2.0.21: Dinin Önemine Göre Katılımcıların Engel Türü Dağılımı	65
Tablo 2.0.22: Dinin Önemine Göre Katılımcıların Dini İhtiyacı Hissetme Durumu.....	67
Tablo 2.0.23: Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Şüphe Ettikleri Konular	68
Tablo 2.0.24: Cinsiyete Göre Katılımcıların Herhangi Bir Zorluk Anında Aldıkları Tavrı	69
Tablo 2.0.25: Medeni Hale Göre Katılımcıların Ahiret'e İnanç Durumu.....	70
Tablo 2.0.26: Katılımcıların Ahiret, Cennet ve Cehennemin Varlığına İlişkin İnançları	72
Tablo 2.0.27: Engel Türüne Göre Katılımcıların Allah'a İnanç Durumu	74
Tablo 2.0.28: Katılımcıların Engellilik Hallerini Değerlendirme Biçimleri	75
Tablo 2.0.29: Engelin Ortaya Çıkış Sebebine Göre Katılımcıların Özür Halini Kabul Düzeyi	77
Tablo 2.0.30: Cinsiyete Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	79
Tablo 2.0.31: Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	80
Tablo 2.0.32: Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların İbadetleri Yerine Getirme Sıklıkları.....	80
Tablo 2.0.33: Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	81
Tablo 2.0.34: Sosyo-ekonomik Duruma Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	82
Tablo 2.0.35: Engelli Olma Sebebine Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	82
Tablo 2.0.36: Anne Öğrenim Düzeyine Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	83
Tablo 2.0.37: Annenin Dini Davranış Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları.....	84
Tablo 2.0.38: Babanın Dini Davranış Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları	84
Tablo 2.0.39: Ailelerin Dini Bilgi Verme Miktarına Göre Katılımcıların Dini Tutumları	85
Tablo 2.0.40: Dua Etme Sıklığına Göre Katılımcıların Dini Tutumları	85

GİRİŞ

Dünyada bir milyardan fazla insan, herhangi bir engellilik ile yaşamakta ve bu insanların yaklaşık 200 milyonu hayatlarını devam ettirmekte önemli zorluklarla karşılaşmaktadır.¹ Engellilik, insan olma halinin bir parçasıdır. Neredeyse herkes yaşamının belli bir noktasında geçici veya kalıcı olarak zayıf düşmekte; diyabet, kalp ve damar hastalıkları, akıl sağlığı bozuklukları gibi vücut işlevlerini yerine getirme konusunda artan zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu yüzden engelliliği hayatın, engellileri ise toplumun bir parçası olarak görüp, kaldırımlar, ibadet alanları, okul müfredatları, dini eğitimler bu insanların da istifade edebileceği şekilde düzenlenmelidir.

Din, her anında insanı sarmalamış; onu çepeçevre kuşatmıştır. Dolayısıyla bireyin hayatının şekillenmesinde dinin etkisini göz ardı etmek imkânsızdır. Zira din bireyin çalışma, aile ve günlük yaşantısının şekillenmesini sağlayan faktörlerden biridir. Din kişinin hem dünyada hem de ahirette iyilik, güzellik ve mutluluğunu amaçlamakta; ölüm, hastalık, depresyon, kaza gibi insanı engelleyen durumlarda ve bunların aşılmasında insanı motive etme özelliğini taşımaktadır. Bu konuda zaman zaman yapılmış bilimsel çalışmalar da göstermiştir ki, psikolojik ya da fiziksel rahatsızlıklarda, inancın verdiği moral ve motivasyonun etkisiyle, tedavinin ilerlemesine ve hastalığın iyileşme sürecinin hızlanmasına yardım ettiği tespit edilmiştir.

Avrupa ve Amerika'daki akademik çalışmalar ile klinik tedavide din ve maneviyat üzerindeki araştırmalar buna örnek olarak gösterilebilir. Üstelik Amerika başta olmak üzere Hristiyan toplumlarda yapılan çalışmalarda; çok ağır sağlık sorunları olan hastaların neredeyse % 80'i dine ve dini inançta ihtiyaç duymakta, dinden ve maneviyattan yardım istemekte, sorunlarıyla başa çıkarken dini ve manevi bir perspektif kullanmaya çalışmaktadırlar. Hatta bu durum akademisyenlerin konuyla yakından ilgilenmelerine de neden olmuştur.² Bu nedenle engellilere yönelik dini inanç ve tutumların tespit edilmesi, engel durumlarıyla baş etmede din ve din eğitiminin rolünü araştıran çalışmalara öncelik verilmelidir.

¹ Komisyon, *Dünya Engellilik Raporu*, 7 Aralık 2011, s. V.

² Yapıcı, Asım, *Ruh Sağlığı ve Din*, Karahan yay., Adana 2007, s. 3-4, nak. Ali Turan, *Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Problemleri, Din ve Aile Tutum ve Davranışları (Otistik Çocuklar Örneği)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009, s. 1-2.

Nüfusun %12,29'una denk gelen ve ülkemizde sayıları yaklaşık olarak 9-10 milyon civarında bulunan engellilerle³ ilgili çalışmaların çok fazla olmadığı görülmektedir. Giderek artan kazalar ve sağlık problemleri yüzünden değişik nedenlerle sakat kalan bireylerin sağlıklı bir kişilik gelişimi, özgüvenlerini sağlamaları ve topluma kazandırılmaları açısından engellilerle ilgili çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bununla birlikte engellilerle ilgili ilahiyat literatüründe de birkaç çalışma dışında konunun henüz bakir olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma bir nebze de olsa bu boşluğu doldurmak temennisiyle hazırlanmıştır.

Bununla beraber son zamanlarda Avrupa Birliği projeleri kapsamında engellilerin topluma adapte edilerek çalışma hayatına daha fazla katılımlarını sağlamaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ülkemiz genelinde engelliler üzerine son on yılda hukuksal düzenlemeler ve diğer bazı alanlarda iyileştirme çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Fakat inanç, din eğitimi ve öğretimi alanında yeterli derecede çalışmanın olmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Yine ülke genelinde son yıllarda engellilere dönük birçok alanda rehabilite çalışmaları yapılırken dinî alanda yetersiz kalınması, dinin dünya hayatının şekillenmesindeki yaptırımlarından faydalanılmamasına neden olmaktadır.

Alan araştırması şeklinde yürütülen bu çalışmayla, Van'ın merkez ilçeleri olan Edremit, İpekyolu ve Tuşba'da bulunan engellilerin özür durumları ile dini tutum ve davranışları arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunun içinde, çeşitli engel grupları üzerinde anket uygulamasını yaptıktan sonra elde edilen verilerin istatistiki yönden analizlerini çıkararak ilgili değerlendirmelerin yorumlanmasına gidilecektir. Ayrıca çalışmanın son bölümünde engellilerin ilgi ve istekleri sonucu gereksinim duyabilecekleri bir din eğitiminde nelere dikkat edilmesi gerektiğinden bahsedilecektir.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışmada değişik yaş gruplarındaki engellilerin dini inanç ve düşüncelerinin, dini tutum ve davranışlarının, engellilerin tanımlayıcı özelliklerine göre farklılık arz edip etmediğini incelemek esas alınmıştır. Çalışmada engellilik kavramından ve engelli olma sebeplerinden bahsedilmiştir. Ardından araştırmayı daha somut hale getirmek için engellilerin dini düşünce ve yaşantısını inceleyen anket çalışması yapılmış, akabinde sonuçlar yorumlanarak tablolar halinde sunulmuştur.

³ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), Türkiye Özürlüler Araştırmaları Göstergeleri, 2010, <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm> s.3 (erişim tarihi: 08.04.2016)

2. AMAÇ

Engelliler, insanlığın ihmal edilemez bireyleridir. Bu kişiler yaşadığımız hayatın bir parçasıdır ve özürleri sebebiyle sosyal hayattan uzaklaştırılmazlar. Engellilik ister hafif isterse ağır düzeyde olsun, ister yavaş, ister aniden ortaya çıkmış olsun tüm fertleri, aileleri ve toplumu etkileyen bir durumdur. Ülkemizin ve dünya nüfusunun yaklaşık % 12'sinin engelli ve her engellinin de en az üç yakını olduğu hesaba katılırsa toplam nüfusun yaklaşık 1/3'ünün engellilerle doğrudan ilgili olduğu ve bu tablonun ne kadar yaygın bir sorun olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dolayısıyla bu durum bilim camiasında dikkate alınmış ve engelliler konusunda bugüne kadar yapılan bilimsel araştırmalarda engelliliğe yol açan nedenler, engellilerin eğitim sorunları ve engelli kişilere verilmesi gereken eğitim üzerinde durulmuş fakat din perspektifinden yaklaşan çalışmalar az sayıda olmuştur. Gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın da ilgili literatüre bir katkısının olması temel gayelerimizdendir.

Tezin giriş bölümünde de değinildiği gibi dinin beden ve ruh sağlığı üzerine yapılan araştırma sonuçlarına göre, din ve dini hayatın önemli bir boyutunu oluşturan inanç ve ibadetler, kişinin psikolojik ve fizyolojik yapılarında çok önemli görevler üstlenmekte ve onlara önemli oranda katkı sağlamaktadır. Engellilerin de hayatlarında dini yaşantıların ve ibadetlerin yer alması durumunda, kendilerini daha iyi anlayacaklarını, olumlu ve olumsuz yönlerini tanıyıp kabulleneceklerini bu çalışma vesilesiyle de öğrenebilecekleri kanısındayız. Bu bağlamda özelden genele dönük fikir vermesi düşüncesiyle araştırmamız Van ili merkez ilçelerindeki engellilere yönelik çeşitli kurs, dernek ve okullara devam eden bireylerin dini tutum ve davranışlarını içeren bir çalışmadır.

Hayatın anlam kazanmasında kilit rol oynayan dini tutumlar, bireyin hayatına yön verdiği gibi, diğer tutum ve davranışların da belirlenmesinde önemli bir işlev görür.⁴ Bireyin din ile ilişkilerini gösteren dini tutumları; bilgi, duygu ve davranış unsurlarına göre ankete karışık bir halde dağıtmak ve bu yolla deneklerin dini tutumlarının portresini çıkarmak; engelli bireylerin yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik seviye, öğrenim durumu, özür sebebi, engel çeşidi gibi bazı bağımsız değişkenlere göre dini tutum ve davranışları arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını ortaya çıkarmak bu araştırmanın başlıca gayesidir. Ayrıca,

⁴ Erkan Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 38, s. 2.

engellilerin dini tutumlarının düşünce hayatına ve davranış yapılarına nasıl bir etkide bulunduğunu incelemek bir başka gayemizdir.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Toplumumuzda engellilere yönelik sergilenmesi gereken davranışların henüz istenilen seviyede olmayışı (buna örnek olarak ebeveynlerin, engelli çocuğunu toplumdan izole edip, onu birkaç sokak arasına veya eve hapsedmesi; engellilerin dilenci zannedilip görüldükleri yerde para verilmesi, onlardan uzak durulması veya onlara sadece merhamet edilmesi gereken varlıklar olarak görülmesi vs.) bu insanların eve kapanmalarına ve TV, internet gibi bilgi kirliliğinin çok yoğun olduğu kitle iletişim araçlarında vakit geçirmelerine sebep olmaktadır. Bu da engellilerin din ve ahlak yönünden sanal alemin çok yönlü riskleriyle her geçen gün daha fazla karşı karşıya kalması demektir. Bu sebeple engellilerin dini ve manevi ihtiyaçlarını doğru ve yerinde tespit edecek, bu konuda çözüm önerileri ortaya koyacak çok sayıda bilimsel araştırmaya olan ihtiyacın her geçen gün giderek artması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu durumları göz önünde bulundurarak; farklı sosyal, kültürel ve ekonomik özelliklere sahip engellilerin dini duygu, düşünce, tutum ve davranışlarının neler olduğu ve ne gibi zorluklarla karşılaştıklarını kendilerinden anket tekniğiyle öğrenip ortaya koymak; hem durumlarını daha iyi anlamak, hem de yaşadıkları zorlukları ve karşılaştıkları problemlere çözüm bulmak ve din eğitimi perspektifinden bir değerlendirme yapmak birçok açıdan önemli veriler sağlayabilir.

Ayrıca engellilerle ilgili yapılan farklı çalışmalara ek olarak söz konusu ilde engellilerin dini tutum ve davranışlarıyla ilgili herhangi bir araştırma yapılmamış olması çalışmaya farklı bir boyut kazandırmaktadır.(Ülkemizde konuyla ilgili yapılan iki çalışmadan biri; 2003 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesinde yer alan Zihin Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezine giden 57 anne ve babaya anket yöntemi ve mülakatla uygulanan *“Engelli çocuğu olan ebeveynlerin bu konuyla ilgili dini tutumları”*, diğeri de 2010 yılında Bursa’da, 120 deneğin -zihinsel engelli tanısı olan bireylerin- aileleriyle mülakat metodu kullanılarak yapılan *“Zihinsel Engellilerde Dini Tutum Motifleri”* adlı yüksek lisans çalışmalarıdır.) Buna ek olarak söyleyebiliriz ki bu çalışma sadece Van ili için değil, diğer iller için de bir örnek teşkil edecektir.

4. PROBLEMLER VE HİPOTEZLER

Her insan gibi engellilerin de dini duygu, düşünce ve davranışları, yaşadıkları toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve coğrafi yapısından etkilenmekte ve bu öğelere göre

şekil alabilmektedir. İnsan hayatının hemen her alanında yer bulan (etkisini hissettiren) din de şüphesiz engellilerin hayatını şekillendiren gerçeklerden birisidir. Bu yüzden dini hayat, sosyal hayatla ayrılmaz bir yapı arz etmekte ve bu ikili birbirinden etkilenmektedir. Bu çerçevede araştırmamızda engelli bireylerin dini tutum ve davranışları ortaya konulmaya çalışılmakla birlikte cevap arayacağımız temel problem şudur: Genel anlamda Edremit, İpekyolu, Tuşba ilçelerinde yaşayan engellilerin ekonomik durumu, eğitim seviyesi, özür durumu, anne-babasının öğrenim durumları ve dini davranış durumları, dini bilgilerini edinme yolları ile aile, arkadaş çevresi, televizyon, internet ve din adamlarının engellilerin dini tutum ve davranışlarının oluşmasında ne kadar etkilidir?

Ayrıca aşağıdaki problemlere de cevap bulmaya çalışılmıştır.

1. Cinsiyet, yaş, medeni durum, engelli olma sebebi ve öğrenim durumları ile engellilerin dinî tutum ve davranışları arasında herhangi bir farklılık var mıdır? Varsa hangi seviyededir?
2. Araştırmanın hedef kitlesi olan engellilerin, ebeveynlerin öğrenim durumlarına göre, engellilerin dinî tutum ve davranışları arasında önemli bir fark var mıdır? Varsa hangi seviyededir?
3. Anne-babası için “dinin bütün gereklerini yerine getirir” ve “dinin gereklerini kısmen yerine getirir” diyen deneklerin dini tutumları daha olumlu, anne-babası için “dinin gereklerini çok az yerine getirir” ve “hiç yerine getirmez” diyen deneklerin dini tutumları daha olumsuz mudur?
4. Deneklerin dinî tutum ve davranışlarının oluşmasında, ailenin, arkadaş çevresinin, kitle iletişim araçlarının ve din adamlarının önemli bir etkisi var mıdır?
5. Dinî konuları aileden aldığını ifade eden engelliler ile bu konuda bilgi almadığını düşünen engelliler arasında, dinî tutum ve davranışları bakımından önemli bir fark var mıdır?
6. İbadetleri yerine getirip getirmediğine göre, engellilerin dinî tutum ve davranışları arasında önemli bir fark var mıdır?
7. Dua etmenin, engellilerin dinî tutum ve davranışları üzerinde önemli bir etkisi var mıdır?

Bütün bilim dalları gibi sosyal bilimlerde de, olaylar hakkında bir takım değerlendirmeler yapma ve tahminlerde bulunma zorunluluğu vardır. Bu değerlendirme ve tahminler bir takım genellemeleri kapsar. Olguların ve olayların açıklamasına yönelik olan bu

genellemelerden, “yapılan bütün gözlem ve deney sonuçları tarafından yeterince doğrulanmamış, geçerliliğinin kontrolü için teste tabi tutulabilen, fakat henüz test edilmemiş muhtemel çözümlemeleri için verilen önermelere” hipotez denir.⁵ Daha genel bir ifade ile doğruluğu henüz kanıtlanmamış yargı ve genellemelere hipotez diyoruz. Hipotezler, bir araştırmanın olmazsa olmazıdır.

Hipotezlere göre sürdürülen bir araştırma, veri toplamada duygularımızın sürekliliğini bilerek araştırma alanımızı da buna göre daraltmak suretiyle yanılma ihtimallerini azaltıp amacımız doğrultusunda araştırmaya daha yoğun ve dikkatlice eğilmemizi sağlayacaktır.⁶ Bu düşünceden hareketle biz de araştırma öncesinde yazılı ve sözlü kaynakları tarayarak ve yukarıda sıraladığımız problemlerden de hareket ederek, araştırma için belirlediğimiz ve çalışmaya yön veren hipotezleri aşağıda sıralamış bulunmaktayız.

1. Engellilerin büyük çoğunluğu Allah’ın varlığına inanmaktadır.
2. Cinsiyet farklılığı, deneklerin dini tutum ve davranışlarına etki etmektedir. Erkek engelliler bayan engellilere göre daha yüksek dini tutum ve davranış düzeyine sahiptir.
3. Deneklerin yaş seviyeleri, onların dini tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkilidir. Yaş ilerledikçe engellilerin ibadetleri yerine getirme sıklığı artmakta, dinî tutum ve davranışlarında da pozitif bir artış göstermektedir.
4. Engellilerin eğitim düzeyi yükseldikçe dini tutum seviyesi de artacaktır.
5. Evli engellilerin ibadetleri yerine getirme oranları bekârlardan daha yüksektir.
6. Dini tutum ve davranışlar ile engellilerin veya ailelerinin gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Deneklerin sosyo-ekonomik seviyeleri arttıkça dini pratikleri yerine getirme yoğunluğu ve dini tutum düzeyleri azalmaktadır.
7. Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe engellilerin dini tutum düzeyi düşmektedir.
8. Deneklerin dinî tutum ve davranışları ile engelli olma sebebi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Doğuştan engelli olanların dini tutumları, herhangi bir sebeple sonradan engelli kalan bireylere göre daha olumludur.
9. Anne ve babası dinin gereklerini yerine getiren engellilerin dinî tutum ve davranışları da olumlu olacaktır.
10. Engellilerin dini tutum ve davranışları üzerinde ailenin ve din adamlarının etkisi; arkadaş çevresi, televizyon ve internete göre daha yüksektir.

⁵ Zeki Arslantürk, E. Hamit Arslantürk, *Uygulamalı Sosyal Araştırma*, Çamlıca yay., 3. Baskı, İstanbul 2013, s. 286-287.

⁶ M. Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem yay., İstanbul 2005, s. 30.

11. Ailesinden dini konularda bilgi aldığını ifade eden engellilerin dinî tutum düzeyi, bu konuda bilgi almadığını düşünen engellilerin dinî tutum düzeyine göre daha yüksektir.
12. Engellilerin dua etme sıklığı arttıkça dini tutum düzeyi yükselmektedir.
13. Engellilerin çoğunun dini tutumları yüksek, dini davranışları düşüktür.

5. ARAŞTIRMANIN ÖN KABULLERİ

Araştırmanın ön kabulleri şu şekildedir:

- a) Seçilen örneklem grubunun evreni temsil ettiği varsayılmaktadır. Çünkü araştırmaya katılan engelli grupları, il genelinde ulaşılacak engelli sayısı ile oranlandığında, sayı bakımından yeterli olduğu düşünülmüştür.
- b) Deneklerin araştırmaya gönüllü olarak katıldıkları kabul edilmiştir.
- c) Araştırmanın örneklemi oluşturan Van ilinin merkez ilçelerinde engelli tanısı konulmuş 96 bireyin, kendilerinden istenen bilgileri ciddiye alarak ve içtenlikle cevapladıkları kabul edilmiştir.
- d) Kullanılan anket formunun, araştırmanın amacına uygun ve çalışma konusunda veri toplamak için yeterli olduğu kabul edilmiştir.
- e) Araştırmada kullanılan verilerin geçerlik ve güvenilirliklerinin yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü;
 - Anket sorularını isteyen cevaplandırmış, herhangi bir zorlamaya gidilmemiştir.
 - Anket soruları teorik bilgiler ışığında, literatürdeki bilgiler göz önüne alınarak, daha önce yapılan benzer çalışmalardan da yararlanılarak, danışman hocanın kontrolünde ve uzmanlara danışılarak hazırlanmıştır.
 - Anket, örneklem gruba uygulanmadan önce bir pilot gruba uygulanarak son şekli verilmiştir.
 - Anket soruları karışık bir şekilde anket formunda sıralanmış ve olumlu, olumsuz cümleler şeklinde hazırlanarak geçerlik ve güvenilirlikleri arttırılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında, anketin tek elden uygulanması verilerin güvenilirliğini arttırdığı tahmin edilmiştir.

6. KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Bu araştırmanın temel sınırlılıklardan biri, Van şehir merkezi ve merkez ilçeleriyle sınırlı kalması ve sınırlı sayıdaki engelliye anket uygulanmış olmasıdır. Ayrıca çalışma, dini tutum ve davranışlar ile katılımcıların kişisel özellikleri arasındaki ilişkiyle sınırlandırılmıştır. Dini başa çıkma yöntemleri, engellilerin dini eğitimleri gibi konular çalışmayı ilgilendirse de

bu konular bir yüksek lisans tezinin zamanını, kapsamını ve sınırlılıklarını aşacağından araştırmaya doğrudan dâhil edilmemiştir. Bununla beraber elde edilen bulgular:

1. Araştırmada ulaşılan sonuçların zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğraması mümkün olduğundan – ki kişilerin ve toplumların geleceğini etkileyen faktörler bile zamanla değişebilmektedir- çalışmanın sonuçları 2015-2016 yılları ile;
2. Araştırmanın içeriği, Van ve merkez ilçelerinde bulunan devlet okulları, engelli dernekleri ve rehabilitasyon merkezlerine giden engellilere uyguladığımız anket çalışması sonucu elde ettiğimiz veriler ile;
3. Bayan engellilere ulaşmanın güç olmasından dolayı deneklerin daha çok erkek engelli gruplarından oluşması ile⁷;
4. Araştırma, bilgi toplama aracı olarak kullanılan anket soruları ve bu sorulara engellilerin verecekleri cevaplar ile;
5. Araştırmanın bağımsız değişkenleri olan “kişisel bilgi formu” ile bağımlı değişkenler olan “dini tutum ölçeği”nin katılımcıların dini tutum ve davranışlarını ölçtüğü kadarıyla sınırlıdır.

7. KONU İLE ALAKALI YAPILAN ARAŞTIRMALAR

Engellilerin dini tutum ve davranışlarını belirleme amacını taşıyan bu çalışma, araştırma konusuyla ilgili literatürün incelenmesini de gerektirir. Bu yüzden çalışma konumuzu belirlemeden önce yaptığımız literatür taramasında, özellikle engelli ailelerin yaşadıkları sıkıntılarla baş etmede gösterdikleri dini davranış ve dini başa çıkma durumlarını ele alan birkaç çalışma olmasına rağmen (Kula'nın ve Muhcu'nun çalışmaları bizzat ortopedik engelli bireylerle yapılmıştır), tüm engelli bireyleri kapsayacak şekilde bir çalışmanın olmadığını tespit ettik. Yukarıda bahsettiğimiz hususa yönelik yapılan araştırmaların özetleri aşağıda yer verilmiştir.

Etbaş; “Özürlü Çocukların Din Eğitimi” adlı tezinde; İzmir, Ankara ve Bursa illeri ile Turgutlu ve İnegöl ilçelerinde 13 farklı okulda görev yapan 20 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

⁷ Araştırmamızda cinsiyete göre erkek engellilerin oranı kadın engellilerin iki katından fazladır. Benzer şekilde Kahrıman ve Bayat (2008) çalışmasında engellilerin % 63,3'ü erkek, % 36,7'si kızdır. İcmeli ve arkadaşları (2008)'nin araştırmasına göre engelli çocukların % 28'i kız, % 72'i erkektir. Beşer ve ark. (2006)'nın tüm yaşlarda yaptığı çalışmada da engellilerin yaklaşık üçte ikisinin (% 59,7) erkek olduğu saptanmıştır. Buna karşılık Aktuğ (2008)'un toplum içi çalışmasında % 54,1'i erkek, % 45,9'unun kadın engelli olduğu bulunmuştur. Türkiye Özürlüler Araştırmasında da engelli nüfusta cinsiyete göre engel türlerine bakıldığında tüm engel türlerinde erkeklerin (% 59) sayısının kadınlardan (% 41) daha fazla olduğu (DİE) görülmektedir. Bilgi için bkz. Yasemin Durduran, *Engelli Çocukların Engellilikleri Dışındaki Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetinden Yararlanma Durumları: Kontrollü Saha Çalışması*, (Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009, s. 40.

öğretmeni ile Turgutlu ve İnegöl ilçelerinde 100 engelli çocuğu olan aileye anket uygulamıştır. Bu çalışmada Türkiye’de engelli çocuklar ve eğitimleri, eğitim ortamları, yöntemleri, personel durumu, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi (D.K.A.B.) dersinin bu okullarda işlenişi ve karşılaşılan problemler ile engelli çocuğu bulunan ailelerin problemleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma neticesinde, D.K.A.B. dersine giren öğretmenlerin % 90’ının branş öğretmeni olmadığı, ders kitapların yetersiz olduğu ve engelli öğrencilerin seviyesine uygun olmadığı, dersin anlatımında kullanılan araç-gereçlerin eksik olduğu; ayrıca okulların % 38’i aileleri etkinliklere katmadığı, bu okullardan mezun olan çocuklardan % 61’inden de bir şey olmaz deyip, engellileri ailelerine teslim ederek kendi kaderlerine terk ettikleri tespit edilmiştir. Engelli çocukların genellikle beslenme ve sağlık koşullarının yetersiz olduğu, ailede çocuk sayısının fazla olduğu, ailenin ekonomik ve eğitim seviyesinin normal ve normalin altında olduğu, anne ve baba arasında sık sık geçimsizlik olduğu hatta bazı ailelerde engelli çocukların istenmediği ve ihmal edildikleri tespit edilmiştir.⁸

Kara; *“Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bu Konuyla İlgili Dini Tutumları”* adlı çalışmasında, engelli çocuğa sahip anne-babaların konuyla ilgili dini tutumlarını incelemek amacıyla bir grup anne-babaya anket uygulamıştır. Araştırmacı, ebeveynlerin engelli çocuklarıyla ilgili olarak ortaya çıkan endişelerini yatıştırmada hangi yöntemlere başvurduklarını, bunların içerisinde dini inançlarının, maneviyatlarının ne derecede etkili olduğunu, engelli çocuğa sahip olmanın etkisiyle dini inançlarının bir değişikliğe uğrayıp uğramadığını incelemiştir. Bu amaçla hazırladığı anketi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesinde yer alan Zihinsel Engelliler Araştırma ve Uygulama Merkezi’ne giden toplamda 57 anne ve babaya mülakatla birlikte uygulayan araştırmacı; bunun sonucunda, ebeveynlerin büyük bir çoğunluğunun, çocuklarının varlığından dolayı zorlaşan durumlarla başa çıkmada ve olumlu duygular geliştirmede dini inançlarının katkı sağladığını tespit etmiştir.⁹

Kula; *“Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma”* adlı eserinde, İstanbul ve Çorum illerinde yaşayan, 17-45 yaş arası, 200 kişilik ortopedik ve görme engelli gruba uyguladığı anket çalışmasında, engellilerin yaşadıkları zorluk ve sıkıntıları aşmada dini başa çıkma etkinliklerini ne oranda kullandıklarını tespit etmiştir. Genel olarak bedensel engellilerin engellilikten kaynaklanan sorunlarını aşmada en fazla iyi davranışlarda bulunma, dini yalvarma (dua), manevi temelli ve dini destek türü dini başa çıkma etkinliklerine

⁸ Durmuş Ali Etbaş, *Özürlü Çocukların Din Eğitimi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999.

⁹ Elif Kara, *Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Bu Konuyla İlgili Dini Tutumları*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2003.

başvurduklarını görmüştür. Değişkenlere göre ise, şehir, yaş, sosyo-ekonomik, eğitim, dindarlık seviyeleri, ailesinde engelli olma, cinsiyet ve engellilik düzeyine göre bedensel engellilerin başvurdukları dini başa çıkma etkinliklerinin büyük bir çoğunluğunda anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Ortopedik ve görme engelli bireylerin toplum içinde karşılaştıkları sıkıntılar ve kendilerine yönelik tutum ve davranışlar büyük ölçüde benzerlik gösterdiği için engelli olma değişkenlerine göre, dini başa çıkma etkinliklerinde anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.¹⁰

Efe; *“Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”* adlı makalesinde, adı geçen rehabilitasyon merkezinde 41 kayıtlı çocuk ve aileyi örneklem olarak engelli birey ve ailelerinin sorunlarını yerinde gözlem ve mülakatlar yoluyla tespit edip, ortaya çıkarmaya ve psiko-sosyal fonksiyonlara sahip olması dolayısıyla dinin bu husustaki rolünü ele almıştır. Araştırmacıya göre din ve dini kurumlar, engelli birey ve ailelerinin içinde bulundukları stresle başa çıkmalarında önemli görevler icra etmektedir ve engelin kabullenilmesi, içselleştirilmesi, toplumun sosyal kabulü ve engellilikten kaynaklanan sorunların çözümünde önemli bir başvuru, iltica kaynağı olmaktadır. Yani ibadet ve dualar, engelli birey ve ailesi için bir nevi rahatlama vesilesi olmaktadır.¹¹

Turan; *“Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Problemleri, Din ve Aile Tutum ve Davranışları (Otistik Çocuklar Örneği)”* adlı çalışmada, engelli çocuğu olan aileler içinde gelecek kaygısını ve hayatın zorluklarını daha yoğun hissedenden otistik çocuk ebeveynlerini ele alarak bu ebeveynlerin karşılaştıkları zorluklarla ve yaşadıkları stresle mücadele ederken ne tür dini başa çıkma etkinliklerine başvurdukları incelenmiştir. Otistik Çocuklar Eğitim Merkezi'ne devam eden 133 ebeveynin katılımıyla gerçekleştirilen anket çalışmasının neticesinde, otistik çocuğu olan anne-babaların dini hayat düzeyleri yüksek çıkmıştır. Ebeveynler, çocuklarının getirdiği zorlukları aşmak ve stresle baş etmek için dini başa çıkma etkinliklerini kullandıkları tespit edilmiştir. Bu etkinliklerden dua, manevi temelli, iyi davranışlarda bulunma türü başa çıkma etkinliklerine daha çok başvurdukları; dini memnuniyetsizlik, dini destek ve dini kaçınma etkinliklerini ise daha az kullandıkları

¹⁰ M. Naci Kula, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem yay., İstanbul 2005. Yazarın buna benzer, *“Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”* adlı bir çalışması daha vardır. 50 kişilik ortopedik ve görme engelli bir gruba uygulanan anket sonucunda, bedensel engellilere verilecek din eğitiminde dikkate alınması gereken psikolojik hususlara dikkat çekilmiştir.

¹¹ Adem Efe, “Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/1, sayı: 16.

görülmüştür. Değişkenlere göre; ebeveynlerin kullandıkları dini başa çıkma etkinliklerinin büyük bir kısmında anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Cinsiyet değişkenine göre ise çocuğun kız veya erkek olmasının ebeveyn açısından anlamlı bir farklılığa neden olmadığı anlaşılmıştır.¹²

Timur; “*Zihinsel Engelli Bireylerde Dini Tutum Motifleri (Bursa Örneği)*” adlı çalışmasında, Bursa’daki Özel Eğitim Merkezlerinde eğitim alan 120 deneğin aileleriyle yaptığı görüşmelerde; dini vecibelerini çok sık veya sık yaptığını belirten ailelerin çocuklarının da daha çok dini tutum veya davranış içerisinde olduğunu ve zihinsel engelli bireylerin farklı öğrenme yollarını kullanarak kimi dini tutumları öğrenebildiklerini tespit etmiştir. Ayrıca araştırmacı, “Yaratıcı” kavramını, bazı hafif düzeyde tanısı olan bireylerin bildiğini ama orta ve ağır düzeyde olan bireylerin (sadece bir kişi bilmiştir) bu kavramı genelde bilmediğini gözlemlemiştir. Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki deneklerin dini tutum ve inançlarının birbirine yakın olduğu, dini tutumlara verilen cevapların da farklı ya da benzer olması deneklerin zihinsel fonksiyonlarının kayıp oranına göre olduğu sonucuna varılmıştır.¹³

Turanalp’ın; “*Almanyada’daki “Bibelgarten Im Karton” örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi ve “Kur’an Bahçesi” Uyarlaması*” adlı çalışması, ortopedik engellilerin hayatla başa çıkma ve sosyalleşmeleri yolunda bitkilerden ve özlü bir din eğitimi söyleminden beslenen bir düşüncedir. İslâm’daki bitki motiflerini özlü bir söylemle ortopedik engellilerin dünyasına aktaran ve bitki yetiştiriciliği yoluyla engellilerin dünyasına aktaran ve bitki yetiştiriciliği yoluyla engellinin doğayla buluşmasına ve sosyalleşmesine hazırlayan “Kur’an Bahçesi” uyarlaması, bir din eğitimi projesidir. Araştırmada, ortopedik engellilerin de tıpkı diğer engelliler gibi dinin destekleyici gücüne ihtiyaç duyduklarını; engellilere verilecek dini referanslı eğitimin ya da desteğin salt ahiret temelli bir bakış açısıyla oluşturulmaması gerektiği; engellilere yönelik yapılacak çalışmalarda, yaşamakta oldukları hayatları kabul ettirici ve yaşam kalitelerini arttırmaya doğru bir bakış açısına ağırlık verilmesi ve verilecek din eğitiminin somut bir çerçevede değerlendirmesi gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.¹⁴

¹² Turan, a.g.t.

¹³ Muhammed Timur, *Zihinsel Engelli Bireylerde Dini Tutum Motifleri (Bursa Örneği)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010.

¹⁴ Muhammed Fatih Turanalp, *Almanyada’daki “Bibelgarten Im Karton” örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi ve “Kur’an Bahçesi” Uyarlaması*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011.

Musayev; “*Engelli Bireylerin Din Eğitimi*” konulu çalışması bir alan araştırması olup, engelli bireylerin yaşadıklarıyla baş etmede ve yaşadıkları durumu kabullenmelerinde din eğitiminin ve dini değerlerin önemi araştırılmıştır.¹⁵

Muhcu; “*Ortopedik Engellilik ve Dini Başa Çıkma (Trabzon Örneği)*”; katılımcıların çoğunun 46 yaş ve üstü olduğu; 9 kadın ve 23 erkek olmak üzere toplam 32 ortopedik engelli bireye anket tekniği uyguladığı çalışmasında, bireylerin karşılaştıkları güçlükleri aşmada hangi dini başa çıkma yöntemlerini kullandıklarını belirlemek ve karşılaştıkları güçlükleri tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma sonucuna göre, eğitim ve ekonomik seviyesi yüksek olanların dine bağlılıkları ve kendini kabullenmeleri daha zayıf, ekonomik ve eğitim seviyesi düşük olanların ise dine bağlılıkları daha kuvvetlidir. Engelli olma durumu doğuştan ve erken yaşta olanların dini inanç ve ibadetlerini yerine getirmeleri geç yaşta engelli olanlardan daha zayıftır. Erkeklerle göre bayanlarda, engellilik oranı yüksek olan ve ailesinde engelli birey bulunanların diğerlerine göre dini inanç ve ibadetlerini yerine getirme oranının daha düşük olduğu görülmüştür.¹⁶

Bu çalışmalar engelli bireylerin dini inanç ve tutumlarını belirleme açısından bize ipuçları vermektedir.

8. METOT (YÖNTEM)

Engellilerin dini tutum ve davranışlarına ilişkin tespitleri yapmayı hedefleyen bu çalışmada, din eğitiminin araştırma teknikleri arasında bulunan anket tekniği kullanılmıştır. Bu yöntem, aynı anda çok sayıda kişiye uygulama kolaylığı sebebiyle, çoğu araştırmacı tarafından tercih edilmektedir.¹⁷

Çalışma alanını oluşturan Edremit, İpekyolu ve Tuşba ilçeleri, Van ilinde engelli nüfusunun yoğun olarak yaşadığı alanlardır. Bu yüzden araştırma alanının tercihinde bu durum özellikle göz önünde bulundurulmuş; yerleşim alanının il merkezinde oluşu ve araştırmacının alana yakın olması da önemli rol oynamıştır. Araştırma nicel ve nitel verilere dayanmakta olup¹⁸ verilerin elde edilmesi için anket formundan yararlanılmıştır. Anketin

¹⁵ İslam Musayev, *Engelli Bireylerin Din Eğitimi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2013.

¹⁶ Selvi Muhcu, *Ortopedik Engellilik ve Dini Başa Çıkma (Trabzon Örneği)*, (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2015.

¹⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 1993, s. 12.

¹⁸ Nicel/Uygulama kısmında, daha çok anket tekniğinden yararlanılırken; nitel/teorik kısmında ise dokümantasyon, tarama, gruplama, kıyaslama, doğrudan aktarma, özetleme ve yorumlama gibi araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu çalışmanın nicel verileri, engelli bireylerin dini tutum ve davranışlarını belirlemek amacıyla geliştirilen 50 maddeden oluşan bir ölçek kullanılarak elde edilmiştir.

doldurulması için engellilerin devam ettiği dernek, MEB'e bağlı okullar ve rehabilitasyon merkezlerine gidilmiş; gerektiğinde deneklerin yaşam alanları da ziyaret edilmiştir. Öte yandan, örneklem grubunun cinsiyet, yaş, medeni durum, engel türü vs. gibi bilgileri elde etmek amacıyla toplam 14 sorudan oluşan bir anket formu hazırlanmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan anket formunun birinci bölüm soruları engelli kişi ve aileleri hakkında bilgilerin (demografik özelliklerinin) elde edilmesine yardımcı olmuş; ikinci ve üçüncü kısımları (Likert derecelendirme ölçeğiyle) oluşturan açık ve kapalı uçlu sorular aracılığıyla da deneklerin dini tutum ve davranışları öğrenilmeye çalışılmıştır.

8.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırma, ampirik saha (alan) araştırması ile gerçekleştirilmiş olup, anket tekniği ve daha önce sunulan hipotezler doğrultusunda, engellilerin dini tutum ve davranışlarını, ilgili istatistiki program kullanarak tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, konu ile ilgili hazırlanan, bağımsız değişkenleri kapsayan sorulardan oluşan anket formunun denekler tarafından doldurulması sağlanmıştır. Toplanan anket formlarının bilgisayar girişi için açık uçlu sorulara verilen cevaplar çerçevesinde kodlama kılavuzu hazırlanmış; veriler sosyal bilimlerle ilgili istatistik programı olan SPSS 20.0 paket programı kullanılarak bilgisayara aktarılarak değerlendirilmiş ve tablolastırılmıştır. Son aşamada, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler, dini tutum ve davranışların ne düzeyde olduğu vs. konularında değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca araştırma esnasında fikir beyan eden deneklerin, dini tutumları algılama ve kavrayış biçimlerine son derece dikkat edilerek onların algıladığı/yorumladığı biçimde yazma gayreti içinde olunmuştur. Dolayısıyla elde edilen bilgiler, üzerinde hiçbir oynama yapılmadan olduğu gibi kayıt altına alınmıştır.

Uygulamadan önce deneklere araştırmanın amacı, kullanılan ölçme aracının nasıl cevaplanacağı konusunda gerekli ön bilgiler verilmiş; isimlerini yazmalarının gerekli olmadığı ve isterlerse bu çalışmaya katılabilecekleri ifade edilmiştir. Böylece katılımcıların gönüllü ve samimi olarak soruları cevaplandırmalarına zemin hazırlanmıştır. Ayrıca, engellilerin verdikleri cevapların gizli tutulacağı ve sadece araştırma amacı ile kullanılacağı belirtilmiştir.

Veri toplama araçlarının doldurulması yaklaşık 30 ile 40 dakika arası sürdüğü gözlenmiştir. Ancak görme, işitme ve zihinsel engelli bireylerde genellikle bu süre biraz daha uzun sürmüştür. Ayrıca görme engellilere anket soruları araştırmacı veya bir yakını tarafından okunmuş, verilen cevaplar anket formuna aynı şekilde not edilmiştir. İşitme engelli

bireylerde ise, kişi cihaz kullanıyorsa anketi ya kendisi doldurmuş ya da uygulayıcı aracılığıyla cevaplamıştır. Hiç duymayan ve herhangi bir cihaz da kullanmayan deneklerde ise özel eğitim öğretmenleri ve alan uzmanları yardımıyla anket uygulanmıştır.

Bu tezi hazırlamaya başladığımızda ilk önce konu ile alakalı literatürleri taradık. Çalışmamızın asıl kavramının “*engelli*” olması sebebiyle de engellilik ve bu sözcüğe yakın olan kavramların da açıklandığı ve çeşitlerinin anlatıldığı başta Yahya Özsoy, Mehmet Özyürek, Süleyman Eripek, M. Naci Kula ve Remzi Öncül’ün eserlerinden istifade ettik. Engelli kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için engellileri temsil eden dernek, sivil toplum kuruluşları ve İlahiyat Fakültesi literatüründe yer alan çalışmalardan konumuzla alakalı yayınlarından yararlandık. Diğer taraftan araştırmanın daha verimli olması için bu konuda hazırlanan ve araştırmamızla ilgili olabileceğini düşündüğümüz birçok makale, bildiri, tez, kitap, dergi ve dokümanlar ile mevzuatları ve yönetmelikleri inceleyerek bir ön bilgi edinmeye ve daha geniş bir bakış açısı kazanmaya çalıştık. Bunu yaparken de başvuru bilgilerin kaynak kitaplarda olmasına; özellikle de yakın zamanlarda yayınlanan eserlerde varsa buralardan istifade etmeye özen gösterdik.

8.2. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE ÖZELLİKLERİ

Bu konu başlığında araştırma örneklemini oluşturan engellilerin demografik özelliklerine dair bilgileri incelenmiş ve bu bilgiler tablolar halinde sunulmuştur. Bu tablolarda, cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim durumu, sosyo-ekonomik seviye, engel çeşidi, engelin ortaya çıkış sebebi ve engelin olduğu yaş, anne-babanın eğitim seviyesi ve meslekleri ile ilgili bulgular sayı (S) ve yüzde (%) olarak yer almıştır. Elde edilen bulgulara göre açıklama ve yorumlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 0.1: Örneklem Grubunun Cinsiyet ve Yaş Dağılımı

	ERKEK		KADIN		TOPLAM	
	S	%	S	%	S	%
13-22	20	29	11	40,7	31	32,3
23-32	16	23,2	6	22,2	22	22,9
33-42	17	24,6	2	7,4	19	19,8
43-52	6	8,7	4	14,8	10	10,4
53-62	6	8,7	---	---	6	6,2
63 +	4	5,8	4	14,8	8	8,3

TOPLAM	69	100	27	100	96	100
--------	----	-----	----	-----	----	-----

Yukarıdaki tablo, görüşülen kişilerin yaşlarını tespit etmek amacıyla açık uçlu bir soru sorulmuş ve elde edilen veriler, en genç katılımcının yaşı baz alınarak on yıllık dilimler şeklinde oluşturulmuştur. Buna göre, araştırmaya katılan örneklem grubunun cinsiyet ve yaşa göre dağılımları şöyledir: 13-22 yaş aralığında 20'si erkek, 11'i kadın olmak üzere toplam 31 kişi; 23-32 yaş aralığında 16'sı erkek, 6'sı kadın olmak üzere toplam 22 kişi; 33-42 yaş aralığında 17'si erkek 2'si kadın olmak üzere toplam 19 kişi; 43-52 yaş aralığında 6'sı erkek 4'ü kadın olmak üzere toplam 10 kişi; 53-62 yaş aralığında sadece 6 erkek denek; 63 yaş ve üstü 4'ü erkek, 4'ü de kadın olmak üzere toplam 8 denek araştırmaya dahil edilmiştir. Örneklem grubunun genel toplamı ise 69'u erkek, 27'si kadın olmak üzere toplam 96 kişidir. Tabloya göre anketimize katılan engellilerin en kalabalık yaş grubunu 13-22 yaşlar oluşturmaktadır. Yaş dağılımı genel itibariyle 22'den sonra düzenli olarak azalmakta, 62'den sonra kısmi bir artış olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kadın deneklerin daha çok genç yaşlarda olması, bu kişilerin günlük hayata daha çok katılmaları ve eğitim hayatlarının hala devam ediyor olmasındandır. Anket 13 yaş ve üzeri denekler üzerinde uygulanmış ve örneklemin iyi bir temsil niteliğine sahip olması için her yaştan kişilerin araştırma kapsamına alınmasına büyük önem gösterilmiştir fakat yine de bütün çabalara rağmen 53-62 yaşlar arasında hiçbir kadın engelliye denk gelinmemiştir. Ayrıca en genç katılımcıyı 13 yaşla sınırlı tutmamızın sebebi, ergenlik öncesi dediğimiz erinlik döneminin bu yaş civarında ve bireyin dini sorumluluğunun bu dönemde başlıyor olması; din hakkında belli düşünce ve yargıların da yine erinlik dediğimiz dönemde az-çok tamamlanmasındandır.

Tablo 0.2: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Medeni Durum Dağılımı

			MEDENİ DURUM		TOPLAM
			EVLİ	BEKÂR	
CİNSİYET	ERKEK	S	33	36	69
		%	47,8	52,2	100,0
	KADIN	S	7	20	27
		%	25,9	74,1	100,0

TOPLAM	S	40	56	96
	%	41,7	58,3	100,0

Tabloda da görüldüğü gibi örneklem grubundan 33'ü erkek, 7'si kadın olmak üzere toplam 40 kişi (%41,7) evli; 36'sı erkek, 20'si kadın olmak üzere toplam 56 kişi (%58,3) bekârdır. Bununla birlikte anketlerde “boşanmış / dul” ifadesi de yer aldığı için 3 kişi bu şıkkı işaretlemiş; fakat son yapılan yasa düzenlenmesinde bu kişiler de “bekâr” olarak sayılacağı için biz de SPSS’e bu şekilde kodladık. Her iki cinsiyetin medeni durumlarına dikkat edildiğinde bekârlık oranının daha yüksek olduğu (Erkek %52,2; Kadın % 74,1); bayanların erkeklere oranla daha çok kişinin bekâr oldukları görülmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri, sağlıklı insanların engelli bireylerle evlenmek istememeleri ve bu durumun en büyük mağdurlarının kadın engelliler olmasıdır.

Tablo 0.3: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Öğrenim Durumları Dağılımı

		Okur-yazar değil	Sadece okur-yazar	İlköğretim mezunu	Lise ve dengi okul mezunu	Üniversite öğrencisi / mezunu	Toplam
Erkek	S	16	10	22	12	9	69
	%	23,2	14,5	31,9	17,4	13,1	100
Kadın	S	17	---	8	2	---	27
	%	63,0	---	29,6	7,4	---	100
Toplam	S	33	10	30	14	9	96
	%	34,4	10,4	31,2	14,6	9,4	100

Yukarıdaki tablo verilerinden de anlaşılacağı üzere araştırmaya katılan deneklerin eğitim düzeylerine göre dağılımları şöyledir: Örneklem grubuna katılan erkeklerden 16 kişi, kadınlardan 17 kişi olmak üzere toplam 33 kişi (% 34,4) okuma yazma bilmiyor.¹⁹ Kadınlardan hiçbiri diplomasız okuma yazması olmazken; erkeklerden 10 kişi (%14,5) okur-yazar olmasına rağmen ya ilkokulu bitiremediğinden veya okula gitmediği halde kendi imkânları ile okuma yazmayı öğrenmiş olduğundan bir diplomaya sahip bulunmamaktadır.

¹⁹ 2010 yılında Türkiye genelinde ÖZİDA tarafından yapılan araştırmada, engellilerin %36'ya yakın bir oranının okuma yazma bilmediği tespit edilmiştir.

Bununla beraber 22'si erkek, 8'i kadın olmak üzere toplam 30 kişi (%31,2) ilköğretimi bitirmiş; 12'si erkek, 2'si kadın olmak üzere toplam 14 kişi (%14,6) de lise veya buna denk bir okulu bitirmiştir. Yine üniversiteyi okuyan veya bitirmiş hiçbir kadın denek olmazken, erkek deneklerden 9 kişi bu grupta yer almaktadır. İlköğretimden sonra öğretim kademeleri yükseldikçe engelli bireylerin eğitime katılım oranının düştüğü görülmektedir.

Genel olarak eğitim profiline bakıldığında kadınların çoğunun okuma-yazma bilmediği (% 63), az bir kısmının da (% 29,6) ilköğretimi bitirdiği görülmektedir. Fakat tabloda dikkat çeken bir nokta var ki, okula gitmeyen kadınların hiçbirinin daha sonra okuma-yazmayı da öğrenmediğidir. Erkeklerin bir kısmı hariç (% 23,2) çoğunun okuma-yazma biliyor olması hatta lisans derecesinde eğitim almış olmaları, engelli bireylerin öğrenimleri konusunda bize iyimser bir profil sunmaktadır. Ayrıca anketin uygulama sınırı 13 yaş olduğundan bu yaş altında bulunan engelli bireylerin eğitim durumları ankete yansımamıştır. Yaptığımız gözlemlerde engelli çocukların % 70-80'e yakın oranının bir ilköğretime, uygulama okuluna veya özel alt eğitim sınıfına devam ettiğini gördük.

Tablo 0.4: Örneklem Grubunun Engel Türüne Göre Öğrenim Durumları Dağılımı

		Okur-yazar değil	Sadece okur-yazar	İlköğretim mezunu	Lise ve dengi okul mezunu	Üniversite öğrencisi / mezunu	Toplam
Görme engelli	S	4	1	6	6	3	20
	%	12,1	10,0	20,0	42,9	33,3	20,8
İşitme engelli	S	2	1	5	1	1	10
	%	6,1	10,0	16,7	7,1	11,1	10,4
Konuşma engelli	S	6	---	2	2	1	11
	%	18,2	---	6,7	14,3	11,1	11,5
Ortopedik engelli	S	13	4	14	5	3	39
	%	39,4	40,0	46,7	35,7	33,3	40,6
Zihinsel engelli	S	18	4	2	2	---	26
	%	54,5	40,0	6,7	14,3	---	27,1
Süreğen hastalıklı	S	8	1	7	2	2	20
	%	24,2	10,0	23,3	14,3	22,2	20,8

Tabloda görüldüğü üzere görme (15 kişi) ve işitme engelli bireylerin (7 kişi) yarısından fazlasının en az bir ilköğretim diplomasına sahip olduğu; konuşma engellilerin yarısından fazlasının okuma-yazması olmadığı (6 kişi), bir kısmının da en az bir ilköğretim diplomasına sahip olduğu (5 kişi); ortopedik engellilerin önemli bir bölümünün ya okuma-yazması olmadığı (13 kişi) ya da ilköğretimi bitirdiği (14 kişi); zihinsel engellilerin büyük bir çoğunluğunun okuma-yazması olmadığı (18 kişi); süregen hastalıklı bireylerin de okur-yazarlığı olmayanların (8 kişi) ve ilköğretim mezunu olanların (7 kişi) çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Tablo 0.5: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Aylık Gelirleri Dağılımı

		300 TL'NİN ALTINDA	300-800 TL ARASI	800- 1500 TL ARASI	1500- 2000 TL ARASI	2000 TL VE ÜZERİ	TOPLAM
ERKEK	S	12	22	12	9	14	69
	%	17,4	31,9	17,4	13	20,3	100
KADIN	S	3	8	9	5	2	27
	%	11,1	29,6	33,3	18,5	7,4	100
TOPLAM	S	15	30	21	14	16	96
	%	15,6	31,2	21,9	14,6	16,7	100

Tabloda görüldüğü gibi deneklerin gelir gruplarına göre dağılımını beş grupta toplamış bulunmaktayız. Engelli bireylerin genellikle işgücü karşılığında ziyade sosyal haklarını kullanarak elde ettikleri aylıklarla veya aile bireylerinin çalışması sonucu geçimlerini sağladıkları için aylık gelirle ilgili ortalama bir değeri işaretlemişlerdir. Öte yandan bazı deneklerin çeşitli nedenlerle hiç gelirlerinin olmadığını veya gelirlerinin 300 TL'nin altında olduğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalardan sonra örneklem grubunun kendisinin veya ailesinin gelir dağılımı şu şekilde sıralanabilir: 14'ü erkek, 2'si kadın olmak üzere toplam 16 kişinin (% 16,7) gelir düzeyi yüksek (2000 TL ve üzeri); 21'i erkek, 14'ü kadın olmak üzere toplam 35 kişinin (% 36,5) gelir düzeyi orta (800-1500 ve 1500-2000 TL arası); 22'si erkek, 8'i kadın olmak üzere toplam 30 kişinin (% 31,2) gelir düzeyi düşük (300-800 TL arası) ve 12'si erkek, 3'ü kadın olmak üzere toplam 15 kişinin (% 15,6) gelir düzeyi de çok düşüktür (300 TL'nin altında). Örneklem grubunun gelir durumlarına dikkatle bakıldığında, büyük bir

çoğunluğunun düşük ve orta düzeyde olduğu görülüyor. Çok düşük ve yüksek gelire sahip olanların oranları ise birbirine yakınlık arz etmektedir.

Durduran (2009), Özsoy ve ark. (2006), Uskun ve ark. (2005) ile Kahrıman ve Bayat (2008)'in çalışmalarında engelli ailelerin üçte biri ile yarısı arasında asgari ücretin altında bir gelire sahip oldukları tespit edilmiştir.²⁰

Tablo 0.6: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Engel Sayısı Dağılımı

			ENGEL SAYISI			TOPLAM
			BİR	İKİ	ÜÇ	
CİNSİYET	ERKEK	S	50	18	1	69
		%	72,5	26,1	1,4	100,0
	KADIN	S	18	7	2	27
		%	66,7	25,9	7,4	100,0
	TOPLAM	S	68	25	3	96
		%	70,8	26,0	3,1	100,0

Yukarıdaki tabloya göre örneklem grubunun % 72,5'i erkek, % 66,7'si kadın olmak üzere toplam % 70,8'i (68 kişi) tek engele sahip; % 26,1'i erkek, %25,9'u kadın olmak üzere toplam % 26'sı (25 kişi) iki engeli bulunmakta ve % 1,4'ü erkek, % 7,4'ü kadın olmak üzere toplam % 3,1'inin (3 kişi) de üç farklı engeli bulunmaktadır. Cinsiyete göre engel sayılarının birbirine oranı yakın olmakla birlikte; üç farklı engeli olan deneklerden kadınların oran olarak daha çok olduğu dikkat çekiyor. Bir ve daha fazla engele sahip deneklerin engel türlerine göre dağılımı da aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 0.7: Örneklem Grubunun Engel Sayısına Göre Engel Türü Dağılımı

		Görme Engelli	İşitme Engelli	Konuşma Engelli	Ortopedik Engelli	Zihinsel Engelli	Süreğen Hastalıklı	Toplam
Tek Engelli Olanlar	S	12	5	2	24	13	12	68
	%	17,6	7,3	2,9	35,2	19,1	17,6	100
İki Engelli Bulunanlar	S	7	5	6	13	11	8	50
	%	14	10	12	26	22	16	100

²⁰ Durduran, a.g.t, s. 42-43.

Üç Engeli	S	1	1	3	2	2	---	9
Bulunanlar	%	11,1	11,1	33,3	22,2	22,2	---	100
Toplam	S	20	11	11	39	26	20	127
	%	15,7	8,6	8,6	30,7	20,4	15,7	100

Tabloda görüldüğü üzere katılımcıların çoğu ortopedik engellidir; sonra bunu zihinsel, görme ve süreğen engelliler takip etmektedir. En az bireyler ise işitme ve konuşma engellilerdir. Süreğen engelliler olarak belirttiğimiz alanda ise denekler şu hastalıkları ayrıca belirtmişlerdir (bazı bireyler, kendisinde birden fazla hastalık olduğunu söylemiştir): 8 kişi böbrek yetmezliği, 7 kişi diyabet, 4 kişi hipertansiyon, 2 kişi romatizma (katılımcılardan biri ankilozan spondilit denen bir çeşit romatizma türü olduğunu belirtmiştir) ve birer kişi kalp-damar, astım, bel fıtığı, cilt-deri hastalığı ve akciğer yetmezliği.

Tablo 0.8: Örneklem Grubunun Engelin Oluşma Sebebine Göre Engel Türü Dağılımı

		Görme Engelli	İşitme Engelli	Konuşma Engelli	Ortopedik Engelli	Zihinsel Engelli	Süreğen Hastalıklı	Toplam
Hastalık	S	10	6	4	11	5	16	52
	%	19,2	11,5	7,6	21,1	9,6	30,7	100
Deprem	S	---	1	---	1	---	---	2
	%	---	50	---	50	---	---	100
Kaza	S	4	1	---	10	---	1	16
	%	25	6,2	---	62,5	---	6,2	100
Doğuştan	S	5	3	5	15	20	1	49
	%	10,2	6,1	10,2	30,6	40,8	2,1	100
Başka	S	---	---	2	1	---	1	4
	%	---	---	50	25	---	25	100
Cevapsız	S	1	---	---	1	1	1	4
	%	25	---	---	25	25	25	100
Toplam	S	20	11	11	39	26	20	127
	%	15,7	8,6	8,6	30,7	20,4	15,7	100

Yukarıdaki tabloda engelin ortaya çıkış sebebine baktığımızda, en fazla hastalıktan (% 40,9) ve doğuştan – bu, sebebi tam olarak bilinmeyen ve kişide var olagelen herhangi bir hastalık anlamına da gelebilir - (% 38,5) olduğunu görüyoruz. Hastalıktan/sonradan/kaza

sebebiyle engelli kalan bireyler, daha çok; görme, işitme, ortopedik ve süreğen engelliler olurken; doğuştan engelli olanlar ise daha çok zihinsel engelli katılımcılardır. Bununla beraber başka şıkkını işaretleyen katılımcılardan konuşma engelliler, korku diye yazarken; ortopedik engelli kişi, yanlış iğneden dolayı ve süreğen hastalıklı birey de soğuk alması sebebiyle engelli olduğunu belirtmiştir. Etbaş'ın yaptığı araştırmada engellilerin % 58'inin doğuştan, % 33'ü hastalık, % 8'i iğne, ilaç vs. doktor hatalarından, % 1'i de başka sebeplerle engelli kaldığını tespit etmiştir.²¹

Tablo 0.9: Örneklem Grubunun Cinsiyetine Göre Engelin Ortaya Çıkış Yaşı

	ERKEK		KADIN		TOPLAM	
	S	%	S	%	S	%
0-2 YAŞ	30	43,5	15	55,6	45	46,9
3-5 YAŞ	4	5,8	1	3,7	5	5,2
6-11 YAŞ	9	13,1	1	3,7	10	10,4
12-18 YAŞ	6	8,7	1	3,7	7	7,3
18-25 YAŞ	4	5,8	1	3,7	5	5,2
25+	14	20,3	8	29,6	22	22,9
CEVAPSIZ	2	2,9	---	---	2	2,1
TOPLAM	69	100	27	100	96	100

Tablo 0.9'da, doğuştan engelli bireylerin oranı % 38,5 idi. Burada 0-2 yaş arasında herhangi bir sebeple ortaya çıkan bir hastalıktan dolayı bu oran % 46,9'a çıkmış bulunmaktadır. 2 yaşından sonra bireylerde engelin oluşma sıklığının azalmış olduğu görülmektedir. Bununla beraber tabloda 25 ve üzeri yaşlarda bir yığılma göze çarpmakta ise de bu, 25-84 yaş aralığında 22 deneğin bulunmasından; 25'ten sonra kaza, hastalık, yaşlılık vs. faktörlerin etkili olmasından dolayıdır.

Durduran'(2009)'ın çalışmasında engelliliklerin ortaya çıkış zamanının üçte ikisi doğumsal, üçte biri sonradandır. Ceylan (2004)'ın çalışmasında engelliliğin ortaya çıkış zamanı % 63,5'i doğuştan, % 23'ü 0-1 yaş, % 13'ü 2-3 yaştır. Küllü (2008)'nın çalışmasında çocukların özürlü tanısı alma sürelerine göre % 36'sı 2 yıl üstü, % 32,1'i ilk bir haftadır. Buna karşılık, Türkiye Özürlüler Araştırması verilerine göre (DİE 2004) özürlü ortaya çıkış zamanı çoğunlukla sonradan olan nedenlerdir. Yine farklı olarak Uskun ve arkadaşları (2005)'nin tüm

²¹ Etbaş, a.g.t, s. 88.

yaş gruplarında yaptığı çalışmada engellilik nedenlerinde % 5,7'si doğuştan, % 94,3'ü ise sonradan olduğu (iş/ev/trafik kazaları, enfeksiyon, kronik hastalıklar gibi) belirtilmiştir.²²

Tablo 0.10: Örneklem Grubunun Anne-Babasının Öğrenim Durumu Dağılımı

		Okur-yazar değil	Sadece okur-yazar	İlkokul veya ortaokul mezunu	Lise ve dengi okul mezunu	Fakülte veya Yüksekokul Mezunu	Toplam
Anne	S	77	10	9	---	---	96
	%	80,2	10,4	9,4	---	---	100
Baba	S	37	30	21	6	2	96
	%	38,5	31,2	21,9	6,2	2,1	100
Toplam	S	114	40	30	6	2	192
	%	59,3	20,8	15,6	3,1	1,1	100

Engellilerin anne-babalarının eğitim durumlarına baktığımızda okuma-yazması olmayan babaların oranı % 38,5 iken, bu oran annelerde %80,2'dir. Okur-yazarı olan babalar % 31,2 iken, anneler % 10,4'tür. İlköğretimi bitirmiş babalar % 21,9, anneler %9,4'tür. Lise, fakülte veya yüksekokul bitirmiş babaların toplam yüzdesi 8,3 iken, annelerden liseyi bitiren dahi olmamıştır. Tabloda da görüldüğü üzere en büyük oranı okuma-yazmayı bilmeyenler teşkil etmekte; okuma ve yazması olmayan annelerin oldukça fazla bir oranda olduğu görülmektedir. Bu istatistiki bilgilere göre, Van halkının kadınların eğitimine çok az önem verdiği söylenebilir.

Etbaş'ın yaptığı çalışmada annelerin % 32'sinin okur-yazarlığı olmazken, % 8'i okur-yazar, % 56'sı ilkokul mezunu, % 3'ü ortaokul mezunu ve % 1 de lise mezunudur. Babaların da % 13'ü okuma-yazması olmazken, % 4'ü okur-yazar, % 64'ü ilkokul mezunu, % 4'ü ortaokul mezunu ve % 15'i de lise mezunudur. Her iki cinsiyetten de üniversiteyi bitiren olmamış.²³ Bu çalışmaya paralel olarak Durduran'(2009)'ın çalışmada annelerin çoğunluğu ilkokul mezunudur ve sadece onda biri orta veya yüksek öğrenimlidir. Babaların üçte ikisi annelerde olduğu gibi ilkokul mezunudur. Aktuğ (2008)'un da çalışmada annelerin % 16,7'si okur-yazar olmayıp, % 70,6'sı ilkokul mezunu ya da sadece okur-

²² Durduran, a.g.t, s. 45-46.

²³ Etbaş, a.g.t, s. 89.

yazardır. Babaların % 63,4'ünün ilkokul mezunu ya da sadece okur-yazar olduğu görülmüştür.²⁴ Görülüyor ki araştırmaların genelinde engelli ailelerinin öğrenim düzeyleri düşüktür.

Şunu da belirtmekte fayda var: Katılımcılara ebeveynlerinin öğrenim durumları, meslekleri ve dini tutumları hakkında sorular sorduğumuzda, eğer anne veya babadan biri veya her ikisi vefat etmişse, o zaman da, ebeveynleri hayatta iken nasıl yaşamış ve düşünmüşlerse sorular da o şekilde doldurulmuştur.

Tablo 0.11: Örneklem Grubunun Anne-Babasının Mesleği Dağılımı

	ANNE		BABA		TOPLAM	
	S	%	S	%	S	%
MEMUR	---	---	7	7,3	7	3,6
ESNAF	---	---	10	10,4	10	5,2
EMEKLİ	---	---	22	22,9	22	11,4
İŞÇİ	1	1,1	29	30,2	30	15,6
ÇİFTÇİ	2	2,1	17	17,7	19	9,8
SERBEST MESLEK	---	---	2	2,1	2	1,2
İŞSİZ / EV HANIMI	92	95,8	8	8,3	100	52,1
CEVAPSIZ	1	1,1	1	1,1	2	1,2
TOPLAM	96	100	96	100	192	100

Tabloda görülen şekle göre katılımcılardan 92 kişi (% 95,8'i) annelerinin ev hanımı, 1 kişi işçi ve 2 kişi de çiftçi olduğunu belirtmiştir. Yine katılımcıların verdikleri cevaplara göre babalarının % 7,3'ü memur; % 10,4'ü esnaf; % 22,9'ü emekli; % 30,2'si inşaat, fabrika veya tarla işçisi; % 17,7'si çiftçi; % 2,1'i doktor, avukat, mühendis vb. serbest çalışan kişilerden ve % 8,3'ü de işsiz olduğunu belirtmişlerdir.

Yukarıdaki tabloya dikkat edilecek olursa bayanların büyük bir çoğunluğunu ev hanımları oluşturuyor. Erkeklerin çoğunluğu ise işçi ya da emeklidir. Engelli bireylerin babalarının en büyük problemi işsizlik ve bunun neticesinde fakirlik gelmektedir. Her ne

²⁴ Durduran, a.g.t, s. 43-44.

kadar işsizlik oranı % 8,3'lük bir kesimi oluşturmuş olsa da, çoğu zaman mevsimsel özelliklere sahip olan işçilik ve çiftçiliği de aynı kategoride değerlendirdiğimizde işsizliğin % 56,2 gibi büyük bir oranda olduğu görülmektedir. İşsizlikle birlikte oluşan bir diğer sorun da herhangi bir sosyal güvenceye sahip olamama durumudur.

Efe'nin yaptığı çalışmada anne-babaların eğitim durumlarının ilkökul seviyesinde yoğunlaştığı ve annelerin nerdeyse tamamının ev hanımı, babaların da çoğunun işsiz olduğu tespit edilmiştir.²⁵ Durduran'(2009)'ın çalışmasında annelerin tamamına yakını ev hanımı; babalarının yarısı serbest meslek sahibidir (memur ve işçi dışındaki diğer meslekler). Küllü (2008)'nün çalışmasında annelerin % 90,4'ü ev hanımı; babaların % 12,8'i memur, % 54,1'i işçi, % 14'ü serbest meslek, % 7,3'ü esnaf, % 1,5'i çiftçi, % 7,9'u emekli ve % 2,4'ü işsizdir. Aktuğ (2008)'un çalışmasında annelerin % 95,8'i ev hanımı; babaların % 40,6'sı serbest meslek, % 24,5'i işçi, % 8,2'si memur, % 25,3'ü de emekli olmuştur.²⁶

8.3. VERİLERİN TOPLANMASI VE İSTATİSTİKSEL ANALİZİ

İnsan davranışını çalışmak için dört genel veri toplama tekniği kullanılabilir: Hazır bilgiden yararlanmak (çeşitli istatistikler, gazete haberleri gibi), insanlara soru sormak, insan davranışlarının gözlemini yapmak ve deney yapmak. Birçok araştırmalarda birden fazla veri toplama tekniğinin birlikte kullanıldığını görüyoruz. Bu, arzu edilen bir durumdur, çünkü bu tekniklerin her biriyle edinilen bilgiler biraz farklı ve birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca bu dört genel veri toplama tekniği altı farklı yöntemde gruplandırılabilir: laboratuvar deneyi, doğal deney, alan araştırması, survey (tarama) ve arşiv araştırması.²⁷ Biz de çalışmamızda veri toplamak için literatür taraması yapmış, deneklerin görüşlerinin öğrenilmesi amacıyla da alan araştırması yapmış bulunmaktayız. Böylece araştırmayı kaynak taraması ve anket verilerine dayanarak oluşturduk.

Anket çalışmasında üç bölümden ve toplam 50 sorudan oluşan bir form kullanıldı. İlk bölümde engelli bireyin cinsiyeti, yaşı, engel şekli ve engelin oluşma sebebi, gelir düzeyi, ebeveyninin öğrenim ve dini davranış durumu, dini bilgilerini nereden aldıkları vb. konularda nicel bilgi toplamaya yönelik kapalı uçlu sorular yer aldı. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise dini emir ve yasakları ne kadar benimsedikleri; dini konularda araştırma yapıp yapmadıkları; namaz, Kur'an, oruç, dua gibi dini ritüelleri yerine getirme sıklıkları ve günlük hayatta dinin

²⁵ Efe, *a.g.m*, s. 176.

²⁶ Durduran, *a.g.t*, s. 44.

²⁷ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 12. Basım, Evrim yay., İstanbul 2010, s. 46-47.

onlar için önemi ve fonksiyonu vb. konularda açık ve kapalı uçlu sorularla engelli bireylerin din hakkındaki düşünce ve davranışları konusunda veri elde edilmeye çalışılmıştır. Formun üçüncü bölümü, beş dereceli likert tarzında hazırlanmış bir ölçektir. Görüşmecilerden, ölçekte yer alan ifadeler ne kadar katıldıklarını veya katılmadıklarını belirtmek için, “kesinlikle katılıyorum”, “katılıyorum”, “kararsızım”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerinden birisini işaretlemeleri istenmiştir. Söz konusu sorular daha önce farklı konularda yapılmış çalışmaların anket formlarından araştırmaya uygun olanları seçilerek ve engellilerin de anlayabilecekleri bir düzeye getirilerek hazırlanmıştır.

“Dini Tutum Ölçeği”nin puanlanmasında, olumlu maddelerde “kesinlikle katılıyorum” seçeneğine 2, “katılıyorum” seçeneğine 1, “kararsızım” seçeneğine 0, “katılmıyorum” seçeneğine -1, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine de -2 puan verilmiştir. Olumsuz maddelerde ise, “kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine 2, “katılmıyorum” seçeneğine 1, “kararsızım” seçeneğine 0, “katılıyorum” seçeneğine -1, “kesinlikle katılıyorum” seçeneğine -2 puan verilerek, puanlama olumlu maddelerin tersi yönünde yapılmıştır. Her engellinin işaretlediği seçeneğe göre puanları toplanarak, toplam dini tutum puanı hesaplanmıştır.

“Dini Tutum Ölçeği”nden alınabilecek en yüksek puan $22 \times 2 = 44$, en düşük puan ise $22 \times (-2) = (-44)$ ’tür. Derecelendirme ölçeğinde tüm maddeleri “kararsızım” seçeneği işaretlendiğinde alınabilecek puan $22 \times 0 = 0$ ’dır. Pozitif bir puan, bireyin olumlu bir dini tutuma sahip olduğu; 0 puan alan bireylerin bu konuda kararsız oldukları; negatif bir puan ise bireyin olumsuz bir dini tutum sergilediğinin göstergesi olmaktadır.²⁸ Araştırmamız sonucunda “Dini Tutum Ölçeği”nden alınan en yüksek puan 30, en düşük puan ise 2’dir.

Anket formu yukarıda bahsedilen ilçelerde ikamet eden kişilere uygulanmadan önce, rastgele seçilen 18 kişi üzerinde test edilmiştir. Böylelikle formdaki soruların geçerlik ve güvenirlikleri de alınarak eksik, hatalı veya katılımcı açısından anlaşılması zor olan ifadeler tespit edilmiş; tez danışmanının da konu hakkındaki görüşleri göz önünde bulundurularak ölçme aracına son şekli verilmiştir.

Geri gelmemesi ve bazı soruların açıklamaya ihtiyaç duyulabileceği ihtimalinden dolayı anketler genelde birebir yapılmıştır. Bazı durumlarda da uygulama için kurumlardan randevu alınarak araştırma kapsamına alınacak engelliler tespit edilmiş ve anketin doldurulması için zaman ayarlanmıştır. Belirlenen zamanlarda kurumlara gidilerek araştırma

²⁸ Dini tutum ölçeği ile ilgili verdiğimiz bu bilgiler Kaya’nın ilgili çalışmasından esinlenerek yapılmıştır. bkz. Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Etüt yay., Samsun 1998, s. 107.

kapsamına alınan engellilerin bir araya toplanması sağlanarak araştırmacı tarafından veri toplama araçları uygulanmıştır. Uygulamadan önce deneklere araştırmanın amacı, kullanılan ölçme araçlarının nasıl cevaplanacağı konusunda gerekli bilgiler verilmiş ve gönüllülük esas alınmıştır. Anketin doldurulması aşamasında soruların tek tek işaretlenmesi 30 ile 40 dakikalık bir zaman dilimi gerekli kılmış, bazı deneklerde daha çok zamana ihtiyaç duyulabilmektedir.

Çalışmada öncelikle araştırmanın bağımlı değişkeni olan “dini tutumu” ve “dini davranış” etkileyebileceği düşünülen ve bu araştırmanın bağımsız değişkeni olan “Kişisel Bilgi Formu”nda yer alan maddeler oluşturulmuştur. Bireylerin demografik bilgileri ile ilgili veriler hazırlanırken konuyla alakalı araştırmalar gözden geçirilmiş, uygun görülen maddeler araştırmacı tarafından çalışmaya uyarlanarak ankete konmuştur. Engellilerin dini tutum ve davranışlarını öğrenebilmek için de daha çok, Kaya²⁹ tarafından geliştirilen ‘Dini Tutum Ölçeği’ kullanılmıştır. Elde edilen veriler bir uzman aracılığıyla kodlanmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bilgisayara aktarılan verilerin analizi, SPSS 20.0 paket programıyla çözümlenmiştir. SPSS programını kullanabilmek için de ayrıca Şeref Kalaycı’nın Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri adlı kitabı, Zeki Arslantürk ile E. Hamit Arslantürk’ün yazdığı Uygulamalı Sosyal Araştırma adlı kitabı ve Abdullah Can’ın Spss ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi adlı kitabından faydalanılmıştır.

Araştırmanın on üç hipotezi ile ilgili toplanan bilgiler SPSS ile istatistiksel analize tabi tutulmuş ve ulaşılan sonuçlar düz dağılım ve çapraz tablolar halinde verilmiştir. Daha sonra yapılan gözlem ve mülakatlarla sonuçlar ilişkilendirilmiş; kavramsal ve teorik tartışmalarla genel değerlendirmeye gidilmiştir. Hipotezlere göre grup içi ve gruplar arası karşılaştırmalarda uygun olan istatistiksel işleme tabi tutulmuştur. İki farklı grup arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığı hipotezlerde *t-testi*, ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında ise *tek yönlü varyans analizi (ANOVA)* kullanılmıştır.

8.4. KULLANILAN ÖLÇME ARAÇLARININ GEÇERLİK VE GÜVENİRLİĞİ

Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, herhangi bir başka özelliklerle karıştırmadan doğru olarak ölçebilme derecesi ve geliştirilmiş bulunduğu konuda amaca hizmet etmesidir.³⁰ Güvenirlik kavramı ise bir test ya da ankette yer alan soruların birbirleri ile olan tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgilenilen sorunu ne derece yansıttığını ifade eder.

²⁹ Kaya, a.g.e.

³⁰ Halil, Tekin, *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*, Ankara 1984, s. 42, nak. Kaya, a.g.e., s. 108.

Güvenilirlik, elde edilen ölçümler üzerindeki yorumlar ve daha sonra ortaya çıkabilecek analizler için bir temel teşkil eder.³¹

Uygulamalı bir sosyal araştırma için geliştirilen tutum ölçeğinde yer alan bilgi, tutum ve davranışlarla ilgili her bir maddeye deneklerin verdiği cevaplar ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişki miktarı geçerlik ve güvenirlik testleri vasıtasıyla yapılmaktadır. Ölçekte yer alan ifadelerin ayırt etme gücünü ve bu kapsamda güvenirliği incelemek için, ölçekte yer alan her bir maddeye verilen tepkiler ile ölçekten alınan toplam puan arasındaki ilişki miktarı, “Pearson Korelasyon Katsayısı” tekniğiyle ve ölçeklerin güvenirliğinin bir göstergesi olarak da “Cronbach Alpha” iç tutarlılık katsayısı ile hesaplanmaktadır. Geçerlik durumunun ortaya çıkarılması ise faktör analiz teknikleri ile yapılmaktadır.³²

Çalışmamızda ölçme araçlarının geçerlik ve güvenirlikleri yapılmış, sonuçları aşağıda verilmiş bulunmaktadır.

Tablo 0.12: Ölçeğin Geçerlik Analizi Sonuçları

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,612
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	15571,323
	df	3003
	Sig.	0,000

Araştırmaya katılanların demografik bilgilerini, dini tutum ve davranışlarını tespit etmek için geliştirilen ölçeğin ölçüm konusundaki yeterliliğin saptanması için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling (KMO) testine göre yeterlilik puanı 0,612’dir. Bu puan 0,50’den büyük olduğu için sosyal bilimlere göre elde edilen verilerin “iyi” yeterlilik düzeyini ifade ettiğini göstermektedir. Bartlett Testi’nin (Sig.) ,000 çıkması ise ölçeğin anlamlı olduğunu gösterir. Bu demektir ki, değişkenler arasında iyi korelasyonlar mevcuttur, başka bir deyişle veri setimiz faktör analizi için uygundur.

³¹ Şeref Kalaycı, *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil yay., 6. Baskı, Ankara 2014, s. 403.

³² Arslantürk, Arslantürk, *a.g.e.*, s. 172-173.

Tablo 0.13: Ölçeğin Güvenirlik Değeri Sonuçları

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,925	,875	78

Araştırmaya katılanların yukarıda sıralanan bilgilerini ölçtüğü düşünülen 78 ifadeden oluşan ölçeğin güvenirlik derecesi analizi Tablo 0.13'te incelendiğinde ölçeğin güvenilir katsayısı olan Cronbach Alpha'nın 0,925 olduğu görülmektedir. Bu değer, ölçme aracının "yüksek derecede" bir güvenirlik göstergesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.³³ Bütün bu veriler birlikte düşünüldüğünde ölçme araçlarının geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı olduğu ve istatistiki bir araştırma için kullanımının uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

³³ Abdullah Can, *Spss ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, 4. Baskı, Pegem Akademi yay., Ankara 2016, s. 391.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Savaş, deprem, yangın, heyelan, su baskını, toprak kayması, terör olayları, bina çökmesi, trafik, deniz, ev, iş kazaları vs. ilaç, uyuşturucu madde, besin ve kimyasal madde zehirlenmeleri, yaralanma, çarpma ve sayısız birçok nedenlerden dolayı dünyada, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde engelli sayısının hızla arttığı bilinmektedir. Bunlara ek olarak doğum öncesi ve doğum sırasındaki özürllülükler de eklendiğinde, engelli sayısının ne denli önemli boyutlarda olduğu görülmektedir.

Yüzyıllardan beri insanoğlu bu tür sebeplerden ötürü engellilik sorunu ile karşı karşıyadır. Bu sorunun ortadan kaldırılmasına yönelik gayretlerin hiçbirisi engelliliği ortadan kaldıramamıştır. Engelliliği yok etmek mümkün olmadığına göre, bu bireylere diğer insanlarla eşit haklar sağlama ve onları sosyal hayata kazandırmada karşılaşılan temel problemlerin çözülmesi gerekiyor. İşte temel problemlerden biri, bu insanların dini alandaki eksikliklerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda yapılacak bir eğitime yönelik ihtiyacın giderilmesidir. Bu problemin çözümüne geçmeden önce “engellilik”, “din”, “dini tutum” ve “dini davranış” gibi kavramları ana hatlarıyla tanımlamak, konunun daha iyi anlaşılması açısından önem kazanacaktır. Bölümde, bazı kavramların tanımlarına yer verilecek; engelli olma sebepleri, dini tutumların öğeleri, tarihte engellilere yönelik sergilenen tutumlar vs. konulara değinilecektir.

1. ENGELLİLİK KAVRAMI VE TÜRLERİ

Dünya Engellilik Raporu’nun bulgularına göre (2011; s. 1.), bir milyardan fazla insanın, başka bir ifade ile (2010 dünya nüfus tahminlerine göre) dünya nüfusunun yaklaşık % 15’inin bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir. Ülkemizde ise Türkiye Engelliler Araştırması 2010 sonuçlarına göre Ulusal Engelli Veri Tabanına kayıtlı engellilerin % 29,2’si zihinsel engelli, %25,6’sı süreğen hastalığı olan engelli, % 8,8’i ortopedik engelli, % 8,4’ü görme engelli, % 5,9’u işitme engelli, % 3,9’ u ruhsal ve duygusal engelli, % 0,2’si dil ve konuşma engelli ve % 18’i birden fazla engele sahip olanlardır. Kayıtlı engellilerin % 58,6’sı erkek, % 41,4’ü kadındır.³⁴ 2012 rakamlarına göre süreğen hastalıklar dışındaki diğer engel

³⁴ http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=5; ayrıca bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012). (Erişim Tarihi: 24.04.2016)

gruplarının sayısı 1.559.222 kişidir.³⁵ Buna tüm bireyleri de dâhil edersek, engelli nüfusunun genel nüfusa oranının göz ardı edilemeyecek kadar fazla olduğu açıkça gözlemlenecektir.

1.1. ENGELLİ KİMDİR?

Engelli, normal yaşına göre vücut fonksiyonlarında veya yapısındaki herhangi bir kaybı olan kimseyi ifade eder.³⁶ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın tanımına göre engelli bireyler, "Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir."³⁷

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliği'nde engelli birey; çeşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren görme, işitme, dil ve konuşma, spastik, zihinsel, ortopedik veya ruhsal engelli olan bireyler bu tanıma dâhil edilmiştir.³⁸ Özetle, yaşamını kısmen veya tamamen devam ettirmeye özrü olan, toplumsal yaşamı sürdürmede diğer bireylere nazaran daha sınırlı olan bireyleri *engelli* olarak tanımlayabiliriz.

1.2. ENGEL TÜRLERİ

Ulusal ve uluslararası araştırmalar ve tanımlar incelendiğinde engellilik, özelliklerine göre çeşitlere ayrılmaktadır. Bu durum literatürde çok fazla çeşitlemeye gitmektedir. Ancak genel olarak ve bu çalışmanın konusuna da uygun olarak T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Başkanlığı ve Türkiye Özürlüler İdaresi Başkanlığı tarafından 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırmasında engellilik, altı ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar: Ortopedik, Görme, İşitme, Dil-Konuşma, Zihinsel ve Süreğen Engelliliktir. Genel olan bu sıralama; tıp, psikoloji, özel eğitim ve başka birçok farklı bilim dallarının özelliklerine göre daha özel ve özgün alanlar içinde yapılan araştırmalarda daha detaylı gruplara ayrılmaktadır.

Engelliliğin çeşitleri üzerinde ittifak edilmiş olmamakla birlikte yukarıda bahsedilen kurumlarca birtakım değerler göz önünde bulundurularak yapılan gruplama ve tanımlamalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

³⁵ w.w.w.sgkrehberi.com/haber; w.w.w.eyh.gov.tr. (24.04.2016)

³⁶ The Disability Partnership, 2003; Hatice Şahin, "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi Toplumun mu?" Özveri Dergisi, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&id=409:engellilik-kimin-sorunu&Itemid=118 (24.04.2016)

³⁷ TÜİK, 2010.

³⁸ T.C. Resmi Gazete, Sayı 28296, 18 Mayıs 2012. <http://www.eyh.gov.tr/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/milli-egitim-bakanligi-ozel-egitim-kurumlari-yonetmeligi> (25.04.2016)

1.2.1. Görme Engelli

Görme engelli kişiler yaygın olarak iki şekilde tanımlanmaktadır. Bunlar yasal ve eğitsel tanımlardır. Görme engelinin yasal tanımı, görmenin veya körlüğün ölçümüne bağlıdır. Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olanların yanı sıra, görme kaybıyla birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğü, gece körlüğü olanlar da bu grupta değerlendirilir.³⁹ Yasal tanıma göre; tüm düzeltmelerle birlikte, gören gözün olağan görme gücünün onda birine yani 20/200'lük görme keskinliğine ya da daha azına sahip olan ya da görme açısı yirmi dereceyi aşmayan kişilere *kör* denilmektedir. Ancak, eğitimciler körlüğü tanımlarken görme yetersizliği olan kişinin nasıl işlevde bulunduğuna bakmak ister. Bu duruma göre kör, görme yetersizliğinden çok ağır derecede etkilenen, mutlaka kabartma alfabeye (Braille) ya da konuşan kitapların kullanılmasına gereksinim duyan kimsedir. İkincisi, “az görenler” dir ki; bütün düzeltmelere rağmen kaybı %10-30 arasında olanlar ve özel birtakım araç ve yöntemler kullanmadan hem normal hayatında hem de eğitim-öğretim çalışmalarında görme gücünden yararlanması mümkün olmayanlardır.⁴⁰

Görüldüğü gibi, görme engelli olarak tanımlanan kişi, nesnelerin bir bölümünü ya çok az görebiliyor ya da hiç göremiyordur. O zaman görme engelliye, çeşitli nedenlerden ötürü görme yetisini kısmen veya tamamen kaybeden kimsedir diyebiliriz. Görme engelliler görme kaybının derecesine göre genel olarak “kör” ve “az gören” olarak gruplandırılmaktadır.

1.2.2. İşitme Engelli

“İşitme duyarlılığının kişinin gelişim, uyum, özellikle de iletişimdeki görevlerini yerine getiremeyişinden ortaya çıkan duruma denir.”⁴¹ Milli eğitim bakanlığının konuya ilişkin tanımlamasında; tek veya iki kulağında doğuştan ya da sonradan herhangi bir sebeple çevreden gelen sesleri algılamayan/az algılayan kişileri işitme engelli olarak tarif eder.⁴²

İşitme engelliliği konuşma ve dil gelişimini, iletişimi ve öğrenmeyi olumsuz etkiler. Bundan dolayı dil gelişimleri normal işitenlere oranla farklılık göstermektedir. Zira sahip oldukları duyular yardımıyla öğrenen bireyde, dilin yokluğunun önemli eksiklikleri beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmaktadır.

³⁹ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü “Engellilerin Bakımı Modülü”, Ankara 2013, s. 10; ayrıca bkz. ÖZİDA, *a.g.a.*, s. 2.

⁴⁰ Yahya Özsoy, Mehmet Özyürek, Süleyman Eripek, *Özel Eğitime Giriş*, 4. Baskı, Karatepe yay., Ankara 1992, s. 25-26 ; ayrıca “az gören” için bkz. Teceli Karasu, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 20.

⁴¹ Özsoy ve ark., *a.g.e.*, s. 50.

⁴² Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 8.

1.2.3. Konuşma Engelli

“Konuşma engelli, çeşitli sebeplerle konuşmada duraklama, kekeleme, konuşmanın dinleyenler tarafından anlaşılamaması”⁴³, “Belirgin ölçüde konuşma aksaklığı ya da bozukluğu olan kimse”⁴⁴, “herhangi bir sebeple konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir.” Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, konuşma engelliği, dil-dudak gibi organlardaki herhangi bir rahatsızlık sonucu ortaya çıkan ve dinleyenlerin çoğu, konuşanın ne söylediğine değil de nasıl söylediğine dikkat etmesi durumudur.

1.2.4. Ortopedik Engelli

Türkiye Özürlüler Araştırmasına göre ortopedik engelli şöyle tanımlanmaktadır. Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında, kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler cerebral palsi (beyinsel inme), spastikler ve spina bifida (bel çatlağı felci) olanlar bu gruba girmektedir.⁴⁵

1.2.5. Zihinsel Engelli

İnsanı diğer canlılardan farklı olarak üstün kılan ve onu sorumluluk makamına getiren en önemli özellik akıl nimetidir. Akıl; dikkat, yargılama, fikir yürütme, düşünce, zihin gibi önemli unsurlardan oluşur. Bu nimetten yoksun kalmak en büyük engellilik durumudur.

Gelişim sürecinde ortaya çıkan, uyumsal davranışlardaki yetersizlik ile karakterize, genel zekâ fonksiyonlarında önemli derecede ortalamanın altında olma durumu⁴⁶ bir zihinsel engelliliktir.

1.2.6. Süreğen Engelli

Milli Eğitim Bakanlığınca çıkarılan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, süreğen engelliliği; sürekli ya da uzun süreli bakım ve tedavi gerektiren hastalığı nedeniyle özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey⁴⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Süreğen engellilik kişinin değişik etkinliklere katılımını sınırlandırdığı gibi tıbbi sorunların ve bakımların da sürekli olmasını gerektiren bir durumdur.

⁴³ Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2013, s. 9.

⁴⁴ Öncül, Remzi, *Özel Eğitim Sözlüğü*, Karatepe yay., Ankara 1989, s. 27.

⁴⁵ ÖZİDA, a.g.a, s. 2.

⁴⁶ Necmiye Ün Yıldırım, İlker Yılmaz, “Mental Retardasyon ve Fiziksel Uygunluk”, <http://www.dezavantaj.org/index.php/aratirmalar/8-engelli/313-mental-retardasyon-ve-fiziksel-uygunluk-> s. 1. (Erişim Tarihi: 19.05.2016)

⁴⁷ T.C. Resmi Gazete, Sayı 28360, 21 Temmuz 2012, s. 3.

2. DİN, TUTUM, DİNİ TUTUM VE DİNİ DAVRANIŞ

2.1. Din Nedir?

Din ne modern toplumlarda ne de ilkel toplumlarda aynı anlamı taşıyacak bir kavramdır. Bizzat her dini gelenek içinde bile pek çok değişik anlayışlara rastlanır.⁴⁸ İlahiyatçılar, filozoflar, sosyologlar ve psikologlar tarafından yapılan değişik tanımların üzerinden de şimdiye kadar bir görüş birliğine ulaşılmış değildir. Dinin çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahip olması, onun tam bir tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır.⁴⁹ Ayrıca tanımlardaki bu farklılık, toplumların değişik kültürel özelliklere sahip olmasından⁵⁰ ve tanımlayıcıların kendi bakış açılarını esas almalarından kaynaklanmaktadır.⁵¹ Buna rağmen bilim adamları değişik tanımlar yapmış ve din kavramını açığa kavuşturmak istemişlerdir. Biz de bu konu altında birkaç tanım aktarmaya çalışacağız.

Çok büyük ve üstün, insanın ona karşı koyamayacağı tabiatüstü ilâhi bir varlık tarafından bazı şekiller altında, emredildiği kabul olunan kural ve inançlardan oluşmuş bütüne din denilir.⁵² Kısaca ‘İnsan-Allah ilişkisi’⁵³ anlamına gelen din, insanların özelliklerine ve yaratılış gayelerine uygun davranışlar sergileyebilmeleri için Mutlak Varlık tarafından kendilerine gösterilen yoldur.⁵⁴ Bir başka ifadeyle din, insanın, kayıtsız şartsız var olan Mutlak Varlığa yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışıdır.⁵⁵

Dinle ilgili yapılan tariflerde farklılıklar olmakla birlikte bazı ortak hususlara vurgu yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, din, “insanın insanüstü (aşkın) olduğuna inandığı şeyle bir ilişkisi, bir münasebetidir.” İkincisi ise, “insanın kutsal ya da ilahi varlıkla vahiy, hidayet, mistik tecrübe vb. şekillerde karşılaşması ve O’na karşılık vermek için harekete geçmesi”dir.⁵⁶

⁴⁸ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, *Din Sosyolojisi*, Derleyen: Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, Vadi yay., 2. Baskı, Ankara 1998, s. 252.

⁴⁹ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, 8. Baskı, Çamlıca yay., İstanbul 2012, s. 69.

⁵⁰ Enver Özkalp, “Din Kurumu”, *Davranış Bilimleri*, Ed. Merih Zıllıoğlu, Açıköğretim Fakültesi yay., 2. fasikül, Ankara 1986, s. 27.

⁵¹ Peker, a.g.e, s. 29; ayrıca bkz. Hüseyin Yılmaz, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan yay., İstanbul 2003, s. 69; Zeki Arslantürk, “Din Sosyolojisinin Konusu”, *Din Sosyolojisi*, (Ed. Niyazi Akyüz- İhsan Çapcıoğlu), Grafiker yay., Ankara 2012, s. 25.

⁵² Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 5. Baskı, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1974, s. 184.

⁵³ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi yay., Ankara 1995, s. 15.

⁵⁴ Yılmaz, a.g.e, s. 69.

⁵⁵ Bilgin, a.g.e, s.15.

⁵⁶ Hökelekli, a.g.e, s. 70; Kula, a.g.e, s.56.

2.2. Tutum Kavramı

İnsanın yaşadığı sürece aldığı eğitim, birçok defalar karşılaştığı nesneler, insanlar, olaylar, gruplar inanç ve düşünce sistemleri vs. vardır. Bunların insanda uyandırmış olduğu duygular, düşünceler ve bunlar hakkında edindiği bilgiler, zamanla ahenkli ve devamlı birer bütün meydana getirir. İşte tutum kişinin herhangi bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde belirleme tarzıdır.⁵⁷ Özetle tutumu; bir kişi, nesne ya da durum karşısında ortaya koyduğumuz inanç, duygu veya tavır olarak tanımlayabiliriz.

Tutumlar, kişilere, kümelere, nesne ya da düşünlere yönelik oldukça süreklilik gösteren önceden biçimlenmiş duygu, düşünce ve inançlar bütünüdür. İçseldir. Tutumların varlığı olgu, olay ve kişilere yönelik önceden duygu, inanç ve düşüncelerin geliştirilmiş olmasını gerektirir. Varlıklara, kişilere, olaylara ya da düşünlere ilişkin sahip olunan duygu, düşün ve inançların yani tutumların etkisiyle olgulara, kişilere ve olaylara belli bir şekilde davranılır.⁵⁸

Yukarıda olduğu gibi daha birçok bilim insanı farklı kuramsal yaklaşımlardan hareket ederek tutumları farklı şekillerde kavramlaştırmışlardır. Şimdi bunları bu şekilde hepsini yazmak yerine artık klasikleşmiş olan ve günümüzde de birçok sosyal psikolog tarafından kabul edilen bir tanımla konuyu özetleyelim: “*Tutum, bir bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir.*”⁵⁹ Bu tanımda vurgulanan duygu – düşünce – davranış, tutum konusunda önemli olan üç unsuru verir ve bu unsurlar aynı zamanda tutumun temel öğelerini meydana getirir. Duygu unsuru, inançlara bağlanmış heyecansal duygulardan oluşur. Düşünce unsuru, tutum nesnesine ilişkin inanç, kanaat ve bilgilerden oluşur. Davranış unsuru ise belirli bir biçimde tepki göstermeye hazırlıktır.⁶⁰ Bu unsurlar dini tutumlar bağlamında detaylı olarak açıklanacaktır.

Bu genel girişten sonra diyebiliriz ki, bireyin kişilik özellikleri, bilgi seviyesi ve toplumsal çevresiyle sıkı bir ilişki içinde olan tutum, davranışları doğurur; objeleri, durumları, fikirleri, kişileri ve kurumları belli bir şekilde değerlendirmeye neden olur. Kısacası kişinin

⁵⁷ Peker, a.g.e, s. 146.

⁵⁸ Mehmet Özyürek, *Engellilere Yönelik Tutumlarının Değiştirilmesi*, Kök yay., 4. Baskı, Ankara 2013, s. 11.

⁵⁹ Smith, M. B. (1968), *Attitude Change, International Encyclopedia of the Social Sciences*, (s. 458-467). Crowell Collier and Mac Millan, nak. Kağıtçıbaşı, a.g.e, s. 110.

⁶⁰ Freedman Jonathan L, Sears, David O., Carlsmith, J. Merrill, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, Ara yay., İstanbul 1989, s. 268; ayrıca bkz. Kavas, Erkan, “Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 38, s. 2.

bir objeyi, durumu veya düşünceyi kabul veya reddetmesi; olumlu veya olumsuz değerlendirmesi onun tutumuna bağlıdır.

2.3. Dini Tutum

Tutum insanın herhangi bir konu, durum veya sitüasyonla ilgili bilgi, inanç, duygu ve davranışlarını düzenli bir şekilde belirleme tarzı veya eğilimi olduğuna göre, bir kişinin her konuda olduğu gibi dini konularda da birtakım tutumlara sahip olması kaçınılmaz bir olgudur. Dolayısıyla insanların din, dini inanç ve ibadet esaslarıyla ilgili olarak da değişik tutumları olması beklenir. O halde dini tutum, “bir kişinin lehte veya aleyhte olsun, dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır” diyebiliriz.⁶¹ Yani bireyin dine karşı beslediği duyguların olumlu veya olumsuz olması, dini faaliyetlerden hoşlanıp hoşlanmaması veya dini bilgileri öğrenmeyi isteyip istememesi, kişinin dini tutumunun yönünü gösterir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi, din insanı ilgilendiren bir olgu olduğuna göre, o aynı zamanda bir tutum konusudur. Böyle olunca insanların genel olarak din olgusu, dinin inanç ve ameli esasları ile ilgili olarak farklı tutumlar geliştirmeleri tabiidir. Mesela; dinin insana mutluluk ve huzur verdiğine inanan dindar bir insan, din hakkında olumlu bir tutuma sahipken dinin insanların geri kalmasına sebep olduğu kanaatinde olan bir ateist, din hakkında olumsuz tutum geliştirmiştir. Yine aynı dine inananlar arasında bile farklı dini tutumlar görülebilir. İçki müptelası olan ya da içki alıp satarak para kazanan bir Müslüman, içki hakkında olumlu tutum takınabilir; buna karşılık bir başka Müslüman Kur'an daki içkiyi yasaklayan ayetlere bakarak bu konuda olumsuz tutum takınır. Bu örnekleri, tüm inanç ve ibadet esaslarıyla ilgili olarak çoğaltmak mümkündür. O halde dini tutum şu şekilde tanımlanabilir: “*Kişinin dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır.*” Yani kişinin dine dair bilgi ve inançları (zihni unsur), dinin bütününden ya da herhangi bir esasından hoşlanması veya hoşlanmaması (duygu unsuru) ve dinle ilgili davranışları, yani lehte veya aleyhteki birtakım faaliyetleri (davranış unsuru) onun dini tutumunu oluşturur.⁶² Buradan da anlaşılıyor ki, bireyin din ile ilgili durumlara karşı takındığı olumlu veya olumsuz düşünce, duygu ve davranışları, o şahsın dini tutumu hakkında bize bilgi verir. Kaya da buna benzer bir ifadeyi dini tutumun tanımı olarak vermiştir: “bireyin dine ve din ile ilgili durumlara karşı olumlu ya da olumsuz duygu, düşünce ve davranış durumu içinde olma eğilimidir.”⁶³ Tabi bu eğilim bir anda ortaya çıkmaz. Belli aşamalar ve faktörlerden geçerek ve onlardan etkilenecek oluşur. Mesela engelliler de

⁶¹ Uysal, *a.g.e*, s. 30, nak. Timur, *a.g.t*, s. 23.

⁶² Peker, *a.g.e*, s. 147.

⁶³ Kaya, *a.g.e*, s. 35.

her birey gibi, dini yaşantılarında sahip oldukları bilgi ve davranışları önce ailede daha sonra diğer kurum ve gruplardan aldıkları dini eğitimlerle meydana gelir ve bu eğitim onun dini tutumunu oluşturur. Bu tutum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilir. Özetle, birey olumlu ya da olumsuz bir dini tutuma; ailesi, arkadaş çevresi, okuduğu okul, din ile ilgili edindiği bilgiler, kitle iletişim araçları, dindarların davranışları vb. faktörler ile kendi zihinsel gelişiminin değişik derecedeki etkileri ile ulaşır.

Dini tutumlar, diğer tüm tutumlarda olduğu gibi zihinsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç unsurdan meydana gelir. Bu unsurlar aşağıda sırasıyla açıklanmıştır.

- **Dini Tutumun Zihinsel Ögesi:** Bilişsel öge olarak da adlandırılan bu unsur, kişinin tutum konusu hakkında sahip olduğu bilgilerdir. Bu bilgiler doğrudan deneyim sonucu (konuyla karşılaşma) veya dolaylı olarak elde edilen (kitle iletişim araçları, çevre aracılığıyla vs.), kişinin tutum objesi hakkında doğru-yanlış, iyi-kötü ya da arzulanan-arzulanan gibi inançlardır. Bu inançları insanın tutum sisteminde en kritik ve en önemli değerlendirici zihni unsurlardır ve davranışa hazır olma unsuruyla yakından ilgilidir.⁶⁴ Kişi ancak bilgi sahibi olduğu bir konu hakkında bir tutum geliştirebilir; bu bilgileri değiştiğinde tutumu da değişir. Dini tutum bağlamında ise zihinsel öge, kişinin dini inanç, dini düşünce ve dini bilgilerinden oluşur. Kişi dini konulardaki bilgilerini ailede, okulda, camide, kitle iletişim araçları ve çevrede gözlem ve yaşantıları yoluyla edinir. Birey, örgün ya da yaygın din eğitimi yoluyla edindiği dini bilgilerinin üzerine dini tutumunu oluşturur.⁶⁵
- **Duygusal Unsur:** Dini tutumun duygusal ögesi, dine karşı gösterilen duygusal tepkilerdir. Kişinin dinle ilgili konulara ilgi duyma-duymama, sevip-sevmeme, hoşlanma-hoşlanmama gibi duyguları dini tutumun duygusal ögesini oluşturmaktadır. Tutum, devamlılığını ve sürükleyiciliğini bu unsurdan alır. Kişinin dini tutumunun bilişsel ögesinin içinde bireyin yerleşmiş inançları bulunur. Uygun şartlar altında inanç farklı yoğunlukta bazı duyguları harekete geçirebilir. Bu duygular obje ya da inanç etrafında, inanç ve objeye karşı olumlu ya da olumsuz duruş sergileyen başka objeler (bireyler ve gruplar) karşısında, ya da geçerliliği ciddi bir şekilde sorgulandığı durumlarda inancın kendisine yönelik gelişebilir. Dini inançlarda duygu unsuru ağırlıklıdır. Duygusal öge bilişsel ögeye göre daha durağan ve sürekli. Çünkü dine

⁶⁴ David Krech, Richard S. Crutchfield, Egerton L. Ballachey, *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Tarhan, Milli Eğitim Basımevi, Cilt: 1, İstanbul 1970, s. 232.

⁶⁵ Kaya, a.g.e., s. 45.

karşı olan duygular kolay ve çabuk değişmemekle beraber, dini bilgiler her an değişebilmekte ve yeni dini bilgilere çeşitli yollardan ulaşılabilir. Duygusal ögesi ağır basan bir dini tutumun değişmesi güçtür.⁶⁶

- **Dini Tutumun Davranışsal Ögesi:** Her türlü davranışa hazır olma eğilimi tutumun davranış unsurunu oluşturur. Bireyin objeye karşı olumlu bir tutuma sahip olması, onu o konuda yardıma, desteğe hazır bir eğilime, olumsuz bir tutuma sahip ise de zarar vermeye veya reddetmeye hazır bir eğilime sürükleyecektir. Tutumun hangi tür davranışa yönelteceği tamamen içeriğine bağlıdır. Olumlu bir dini tutumda dini davranışlarda bulunma eğilimi; olumsuz dini tutumda ise, dine karşı olumsuz davranış eğilimi gözlemlenir. Fakat aşağıda belirtilecek tutarsızlıklar sebebiyle olumlu din tutumlarına rağmen bazı alışkanlıklar (örneğin alkol alma alışkanlığı vb.) ve başka etkenler (örneğin ibadetlerin zor gelmesi, dinin kumar, zina gibi dünya zevklerinden alıkoyması, faiz yasağı-zekât mecburiyeti gibi maddi kısıtlamalar getirmesi vs.) dini tutum ve davranışları birbirine zıt düşürebilir. Dini tutumun davranışsal ögesini, dini faaliyetler/ibadetler, pratikler ve hareketler oluşturur.⁶⁷ Kişinin namaz, oruç, hac gibi dini ibadetleri yapması, camiye gitmesi, dua etmesi, dini ayinlere katılması vs. davranışlar dini tutumun davranışsal ögesinin örnekleridir.

Konuyu özetlemek gerekirse, bir kişinin dine olan tutumunu, din lehinde yahut aleyhinde davranışlar göstermesiyle anlayabiliriz. Kişi, dinin gereklerini yerine getiriyor ve bundan haz duyuyorsa, dine karşı olumlu bir tutum geliştirmiştir. Dine uzak duruyor, dinin aleyhinde söylem ve eylemlerde bulunuyorsa olumsuz bir din tutuma sahiptir diyebiliriz. Ayrıca insanın tutumları bilindiği takdirde, davranışlarını önceden kestirmek mümkündür. Tutumlar davranışların önemli bir belirleyicisi olduğu için, dini inanç ve davranışlarda da dini tutumların önemli bir yeri vardır. Dini tutumlar, kişinin sosyal hayatına ve davranışlarına da yön verir.

2.4. Davranış ve Dini Davranış

Davranış terimi, sözlük ve ansiklopedilerde, hareket etme biçimi yahut insanların tepki gösterme şekli, davranma biçimi⁶⁸ anlamına gelirken, psikoloji biliminde “bir kişinin yaptığı

⁶⁶ Konu ile alakalı kaynaklar için bkz. Peker, *a.g.e.*, s. 146; Kaya, *a.g.e.*, s. 46; Kağıtçıbaşı, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁷ Kaya, *a.g.e.*, s. 47; ayrıca bkz. Peker, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁸ Alaylıoğlu, Ruşen, Oğuzkan, Ferhan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1968, s. 69; ayrıca bkz. Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., 10. Baskı, Ankara 2005, s. 477.

ve herhangi bir yolla ölçülebilen her şey”⁶⁹ şeklinde tanımlanır. Buna göre davranış; bir yandan duygular, düşünceler, idrakler, inanç ve tutumlar gibi doğrudan gözlenemeyen içsel ruhî olayları, diğer yandan ise sözler, tepkiler, hareketler gibi görülüp-işitilebilen her tür ruhi belirtileri ifade eder.⁷⁰ Sonuç itibariyle, görünsün veya görünmesin yapılan her türlü tepkiye davranış denilmektedir.

Konumuz açısından üzerinde durmamız gereken davranış tipi dini davranıştır. Diğer kavramlarda olduğu gibi dini davranışın da tek bir tanımı mevcut değildir. Fakat tanımların ortak noktası dini davranışın inanca bağlı olmasıdır. Johnson dini davranışı, insanın inandığı yüce varlığa karşı, kendisinden beklenen, gözlenebilen ve gözlenemeyen davranış şekillerini yerine getirilmesi olarak ifade etmiştir: “*Değerlerin güvenilir Yaratıcısı ile ilgi kurmak gayerini güden her hareket, dînî davranıştır.*”⁷¹

Dini davranışın yönü ve eğilimini dini tutumlar tayin eder. Kişinin dini tutumu olumlu ise, dini davranışları yapma eğilimli olumlu; dini tutumu olumsuz ise, dine karşı olumsuz davranış eğilimi görülür. Yani kişinin dini davranış ve hareketleri onun dini tutumunu yansıtır. Dini davranış, duygusal ve normatif davranış olarak ikiye ayrılarak incelenebilir: **Duygusal davranış**, tutum konusunda hoş giden ya da gitmeyen herhangi bir davranıştır. **Normatif davranış** ise, tutum konusundaki bilgi ve inançlara dayanan davranıştır. Bu davranışlar, bireyin alışkanlıkları ve diğer tutumlarının da etkisi altındadır.⁷²

⁶⁹ Morgan Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü Arıcı, Orhan Aydın vd., 10. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü yay., Ankara 1993, s. 6.

⁷⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 10. Baskı, Ankara 2013, s. 2-3.

⁷¹ Paul E. Johnson, “Dînî Davranış”, (Çev. Hâbil Şentürk), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı: 2, s. 26.

⁷² Baysal, a.g.e., s. 168, nak. Kaya, a.g.e., s. 47.

II. BÖLÜM

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın teorik kısmında tutum, dini tutum ve engelli kavramları ele alındı. Bu bölümde ise alan araştırmasında kullanmış olduğumuz ankete göre Van ilindeki engellilerin dine yönelik bilgi edinme, duygu, düşünce, tutum ve davranışları üzerine elde ettiğimiz bulgular değerlendirilecektir. Ortaya çıkan bulgular, bağımsız değişkenlerle dini tutum ve davranışlar arasında daha çok anlamlı bulunan ilişkiler tablo şeklinde gösterilecek ardından gözlem ve mülakatlarla bu veriler yorumlanacaktır. Bu aşamada daha önce hazırlanan hipotezler de test edilecektir.

Yukarıda sıraladığımız değişkenler (dini duygu, düşünce vs.) ile kişisel bilgiler arasındaki ilişkileri yansıtan ortalamalar bazında tablolar çıkarılmıştır. Bu tablolar ki-kare, tek yönlü varyans analizi ve t-test analizleri sonucu oluşturulmuştur. Verilen tablolarda grup ortalamaları arasındaki farkın ya da ilişkinin anlamlılık düzeyleri $p \leq 0,05$ şeklinde belirtilmiştir.

Tablolarda kullanılan kısaltmaların anlamları şöyledir:

X^2 : Ki-kare değeri

df : Birim sayı (Serbestlik Derecesi)

p : Anlamlılık (önem) değeri

N : Katılımcı sayısı

F : İki'den çok gruplarda tek yönlü varyans analizi

S : Standart sapma

$\bar{x}$: Aritmetik ortalama

1. KATILIMCILARIN DİNİ BİLGİ EDİNME DURUMU İLE İLGİLİ BULGULAR

Dini hayatın önemli bir bölümünü, o din ile alakalı edinilen bilgiler oluşturur. Çalışmanın bu kısmında katılımcıların dini bilgi seviyesinin ölçülmesinden ziyade anne-

babaların dini konularda bilgi verme miktarı, dini bilgilerin nereden alındığı, dini inanç ve davranışlarının oluşmasında hangi bilgi kaynağının ne kadar etkili olduğu, sosyal çevrede dini konuların ne kadar konuşulduğu ve İslâmiyet'in temel esaslarını oluşturan konularda araştırma yapıp yapmadıkları gibi sorulara verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir.

Tablo 2.0.1: Cinsiyete Göre Katılımcıların Dini Bilgileri Aldıkları Yerler

Müslümanlık ile ilgili bilgileri daha çok kimden veya nereden öğrendiniz?	Erkek		Kadın		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kendi kendime	12	17,4	1	3,7	13	13,5
Arkadaşlarımdan	---	---	1	3,7	1	1,2
Ailemden	35	50,7	20	74,1	55	57,3
Okullardan	7	10,1	2	7,4	9	9,4
Camiden/Yaz Kur'an kurslarından	15	21,7	3	11,1	18	18,8
Toplam	69	100	27	100	96	100

$X^2=8,411$

df=7

p=,078

p>0,05

“Müslümanlık ile ilgili bilgileri daha çok kimden veya nereden öğrendiniz?” sorusuna erkek engellilerden 12 kişi (%17,4) kendi kendine öğrendiğini belirtirken, kadın engellilerden sadece 1 kişi (% 3,7) bu şıkkı işaretlemiştir. Dini bilgilerini aileden aldığını ifade eden erkekler % 50,7 iken bu oran kadınlarda % 74,1’dir. Camiden ya da yazın açılan kurslardan erkeklerin % 21,7’si, kadınların %11,1’i; okullardan toplam deneklerin % 9,4’ü ve arkadaş çevresinden toplamda 1 kişi (% 1,2) bilgi aldığını belirtmişlerdir. İki değişken arasında “ki kare testi”ne göre anlamlı bir ilişki yoktur.

Tablodan yola çıkarsak dini bilgilerin elde edildiği kaynakların çeşitlilik gösterdiği görülmekle beraber, engelli bireylerin arkadaş çevresinden çok az bilgi aldıkları görülmektedir. Bunun sebebi, bu kişilerin sosyal çevreden ziyade aileleriyle birlikte vakitlerini harcıyor olmasıdır. Genel olarak bakıldığında dini bilgilerini ailesinden aldığını söyleyen engellilerin sayısı yüksek çıkmıştır. Aslında engelliler gibi birçok insan dini bilgilerini ilk olarak ve en çok da aileden alır. Nitekim farklı bir grup üzerinde yapılan bir araştırmada da dini bilgilerin kaynağı olarak aileyi gösteren katılımcılar çoğunlukta

olmuştur.⁷³ Araştırmamızda da engelli bireylerin dini bilgilerdeki bilgi kaynağının % 57,3'lük bir oranla aile olduğu görülmektedir. Bu ise günümüz toplumu açısından hem var olan bilgilerin hem de gelecekte elde edilecek bilgilerin kaynağında bu kurumun önemini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca eğitimde ebeveynin ve diğer aile bireylerinin çocuk üzerindeki etkisi büyük rol oynadığı için, çocuğa verilecek bir din eğitiminde doğru bilgi ve metodun seçilmiş olmasına özen göstermek gerekir. Ulaşmış olduğumuz sonucu destekleyen başka bir çalışma da Etbaş'ın çalışmasıdır. Bu çalışmada da ailelerin % 64'ünün engelli çocuğuna din eğitimi verdiği tespit edilmiştir.⁷⁴

“Dini bilgilerin ailede verilmiş olması, bu bilgilerin ileride kişinin hayatına yön verecek tutum ve davranışların oluşmasına da neden olur.” Bu hipotezimizi test etmek için katılımcıların dini inanç ve davranışlarının sergilenmesinde hangi bilgi kaynağının ne kadar etkili olduğu sorusu sorulmuştur.

Tablo 2.0.2: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerin Dağılımı

Şu andaki dini inanç ve davranışlarınızda aşağıdakilerden hangileri ne oranda etkilidir?		Çok fazla etkili	Fazla etkili	Normal etkili	Az etkili	Çok az etkili	Cevapsız	Toplam
Aile	S	62	17	11	4	1	1	96
	%	64,5	17,7	11,4	4,1	1,04	1,04	100
Arkadaş	S	5	11	23	27	25	5	96
	%	5,2	11,4	23,9	28,1	26,04	5,2	100
Televizyon	S	8	14	28	22	20	4	96
	%	8,3	14,5	29,1	22,9	20,8	4,1	100
İnternet	S	4	1	11	18	57	5	96
	%	4,1	1,04	11,4	18,75	59,3	5,2	100
Din Adamları	S	28	22	21	11	10	4	96
	%	29,1	22,9	21,8	11,4	10,4	4,1	100

⁷³ Erkan Kavas, “Dini Tutum – Stresle Başa Çıkma İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sayı: 37, s. 152.

⁷⁴ Etbaş, a.g.t, s. 99.

Tablodan da anlaşıldığı gibi engellilerin dini tutum ve davranışlarının oluşmasında aile çok fazla etkilidir. Ayrıca araştırmaya katılan engellilerden % 5,2'si çok fazla, % 11,4'ü fazla, % 23,9'ü normal, % 28,1'i az ve % 26,4'ü de çok az derecede arkadaşlarının, dini inanç ve davranışlarına sahip olmasında etkisinin olduğunu belirtmişlerdir. Televizyon, % 8,3'le çok fazla, % 14,5'le fazla, % 29,1'le normal, % 22,9'le az ve % 20,8'lik oranla çok az derece etkili olmuştur. Ayrıca tabloda din adamlarının bu konuda biraz daha etkili olduğu; internetin ise engellilerden çok az bir kısmının dini konular hakkında faydalandığı bir araç olduğu görülmektedir.

Dini tutum ve davranışların oluşmasında aile ve arkadaş çevresi gibi yakın çevre etkili olabildiği gibi, din adamları da bu konuda etkili olmaktadır. Okuma alışkanlığının düşük olduğu toplumumuzda, son yıllarda kitle iletişim araçlarındaki gelişme, özellikle televizyon yoluyla aktarılan konuyla ilgili uzmanların ve din âlimlerinin görüşleri de dini tutumların oluşmasında etkili olmaktadır.

Yukarıdaki hipotezimiz ile “Engellilerin dini tutum ve davranışları üzerinde ailenin ve din adamlarının etkisi; arkadaş çevresi, televizyon ve internete göre daha yüksektir.” hipotezi burada doğrulanmış oluyor. Sonuçta sosyal çevresi ve ekonomik imkânları kısıtlı olan engelliler ya günlük yaşamlarının çoğunu evde geçirmekte ya da ibadethanelerin bir köşesine çekilmektedirler.

Aile konusuna yeniden dönecek olursak, dini kuralları yerine getiren ve bu konular hakkında bilgi veren ailelerin çocukları da bu konulara ilgi duyacağından bu bir alışkanlığa dönüşebilir ve birey ileriki dönemlerinde bunu devam ettirebilir. Ancak dini vecibeleri yerine getirmeyen ve din hakkında yeterli miktarda bilgi vermeyen ailelerin çocukları da daha sonra bu konulara ya ilgisiz kalır ya da bunları yok sayar. Bu ifadeleri test etmek için katılımcıların anne ve babalarının dini bilgi verme durumu ile ailenin dini hayata etkisi arasındaki ilişkiye bakılacaktır.

Tablo 2.0.3: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Ebeveynlerin Bini Bilgi Verme Miktarı Arasındaki İlişki

Anne-babanızın size dini konularda yeterli bilgi verdiklerini düşünüyor musunuz?	AİLE						Toplam
	Çok fazla etkili	Fazla etkili	Normal etkili	Az etkili	Çok az etkili	Cevapsız	

Verdiklerini düşünüyorum	S	36	5	3	---	---	1	45
	%	80,1	11,1	6,7	---	---	2,2	100
Bazı konularda verdiklerini düşünüyorum	S	18	10	6	---	1	---	35
	%	51,4	28,6	17,1	---	2,9	---	100
Vermediklerini düşünüyorum	S	3	2	---	2	---	---	7
	%	42,9	28,6	---	28,6	---	---	100
Sadece sorduğum sorularda bilgi verdiklerini düşünüyorum	S	5	---	2	2	---	---	9
	%	55,6	---	22,2	22,2	---	---	100
Toplam	S	62	17	11	4	1	1	96
	%	64,5	17,7	11,4	4,1	1,04	1,04	100

 $X^2=35,576$

df=15

 $p=,002$ $p<0,05$

Aileden yeterli miktarda dini bilgi aldığını düşünen katılımcıların dini tutum ve davranışlarında ailenin % 92 oranında etkisinin olduğunu görüyoruz. Bazı konularda veya sadece sorduğu sorular hakkında bilgi aldığını düşünen katılımcıları, aileleri % 79 civarında bir oranla etkilerken; bilgilenmediğini ifade eden katılımcılarda bu oran % 70'e kadar düşmektedir. Ayrıca "ki-kare testi"ne göre iki değişken arasındaki ilişki ,002 miktarında anlamlı çıkmış, yukarıdaki ifadeleri kısmen doğrulayıcı bir sonuç bulunmuştur.

Tablo 2.0.4: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Annenin Dini Davranış Durumu Arasındaki İlişki

Anne ve babanızın dini davranış durumu daha çok aşağıdakilerden hangisine uygundur?			AİLE						Toplam
			Çok fazla etkili	Fazla etkili	Normal etkili	Az etkili	Çok az etkili	Cevapsız	
ANNE	Dinin bütün gereklerini yerine getirir.	S	54	14	8	2	1	1	80
		%	87,1	82,4	72,7	50,0	100,0	100,0	83,3
	Dinin gereklerini kısmen yetirir.	S	8	2	3	---	---	---	13
		%	12,9	11,8	27,3	---	---	---	13,5
	Dinin gereklerini çok az yerine getirir.	S	---	1	---	2	---	---	3
		%	---	5,9	---	50,0	---	---	3,1
	Dinin gereklerini hiç yerine getirmez.	S	---	---	---	---	---	---	---
		%	---	---	---	---	---	---	---

Toplam	S	62	17	11	4	1	1	96
	%	100	100	100	100	100	100	100
$X^2=34,141$		df=10		$p=,000$		$p<0,05$		

Tablo 2.0.4'te görüldüğü gibi araştırmamıza katılan deneklerin annelerinin % 83,3'ü dinin bütün gereklerini yerine getirmektedir. Dinin gereklerini kısmen yerine getiren annelerin oranı % 13,5 iken, dinin gereklerini çok az yerine getiren annelerin oranı % 3,1 çıkmıştır. Dinin gereklerini yerine getirmeyen annelerden kimse çıkmamıştır. Ayrıca ailenin dini tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi ile annenin dini yaşantısı arasındaki ilişkinin karşılaştırılmasında anlamlı ve önemli bir ilişki tespit edilmiştir ($p=,000$). Buna göre, annesi, “dinin bütün gereklerini yerine getirir” ifadesini işaretleyen katılımcıların % 87,1'i, ailesinin kendi dini inanç ve davranışlarında da çok fazla etkili olduğunu belirtmiştir. Annesi, “dinin gereklerini kısmen yerine getirir” diyen katılımcılar % 12,9 oranında ailesinin çok fazla etkili olduğunu belirtirken; annesi, “dinin gereklerini çok az yerine getirir” diyen katılımcılardan % 5,9'u da ailesinin fazla etkili olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 2.0.5: Katılımcıların Dini Hayatlarını Yönlendiren Faktörlerden Aile ile Babanın Dini Davranış Durumu Arasındaki İlişki

Anne ve babanızın dini davranış durumu daha çok aşağıdakilerden hangisine uygundur?			AİLE						Toplam
			Çok fazla etkili	Fazla etkili	Normal etkili	Az etkili	Çok az etkili	Cevapsız	
BABA	Dinin bütün gereklerini yerine getirir.	S	45	13	9	2	1	1	71
		%	72,6	76,5	81,8	50,0	100,0	100,0	74,0
	Dinin gereklerini kısmen yetirir.	S	13	2	2	2	---	---	19
		%	21,0	11,8	18,2	50,0	---	---	19,8
	Dinin gereklerini çok az yerine getirir.	S	4	2	---	---	---	---	6
		%	6,5	11,8	---	---	---	---	6,2
	Dinin gereklerini hiç yerine getirmez.	S	---	---	---	---	---	---	---
		%	---	---	---	---	---	---	---
Toplam		S	62	17	11	4	1	1	96
		%	100	100	100	100	100	100	100
X ² =5,361			df=10		p=,866		p>0,05		

Tablo 2.0.5'te görüldüğü gibi deneklerinin babalarının çoğu (% 74'ü) anneleri gibi dinin bütün gereklerini yerine getirmektedir. Dinin gereklerini kısmen yerine getiren babalar

% 19,8 iken; dinin gereklerini çok az yerine getiren babalar % 6,2 çıkmıştır. Yine babalardan da dinin gereklerini yerine getirmeyen hiç kimse çıkmamıştır.

Timur'un zihinsel engelli bireyler üzerine yaptığı araştırmada dini vecibelerini çok sık yerine getiren ebeveynlerin % 87,5'nin engelli çocuğunun Allah'ın yaratıcı olduğunu bildiğini; sık yerine getirenlerin % 70,8'inin bildiğini; az yerine getirenlerin % 45,2'sinin bildiğini ve dini vecibelerini hiç yerine getirmeyenlerin % 33,3'ünün Allah'ın yaratıcı olduğunu bildiğini göstermiştir.⁷⁵

Sonuç olarak, ailesinden yeterli derecede dini bilgi alan ve ailesi dini vecibeleri yerine getiren bireyler de ileride dini konulara ilgi duyacak ve aile bireylerinden edindiği bilgi ve davranışları dini yaşantısına aksedecektir. Bununla beraber, okul çağına gelene kadar ebeveynlerini rol model alan çocuklara anne-babaların verecekleri eğitimler ve sergileyecekleri davranışlar (özellikle de annenin) çok önemli hale gelmekte; aile kurumunun önemini bize bir kez daha göstermektedir.

Tablo 2.0.6: Yaşa Göre Katılımcıların Dini Sohbetleri Konuşma Durumları

Arkadaşlarınızla, dostlarınızla ne sıklıkla dini konuları konuşursunuz?			Çok sık konuşuruz	Bazen konuşuruz	Hiç konuşmayız	Toplam
YAŞ	13-22	S	1	18	12	31
		%	3,2	58,1	38,7	100
	23-32	S	3	15	4	22
		%	13,6	68,2	18,2	100
	33-42	S	8	9	2	19
		%	42,1	47,4	10,5	100
	43-52	S	1	7	5	10
		%	10	70,0	20,0	100
	53-62	S	---	5	1	6
		%	---	83,3	16,7	100
	63 +	S	---	8	---	8
		%	---	100,0	---	100
Toplam		S	13	62	21	96

⁷⁵ Timur, *a.g.t.*, s. 37.

	%	13,5	64,6	21,9	100
$X^2=26,030$		$df=10$	$p=,004$	$p<0,05$	

Tablo 2.0.6’da yaşlara göre engellilerin sosyal çevresiyle dini konuları ne sıklıkla konuştukları incelenmiş ve anlamlılık derecesine göre ($p=,004$) önemli bulunmuştur. Buna göre, 13-22 yaş arasındaki grup % 3,2 oranında; 23-32 yaş grubu % 13,6; 33-42 yaş grubu % 42,1 ve 43-52 yaş grubu %10 oranında arkadaş veya dost meclislerinde dini konuları çok sık konuştuklarını ifade etmişlerdir. Bazen konuştuklarını ifade edenlerin oranı şöyle; 13-22 yaş arası % 58,1, 23-32 yaş arası % 68,2, 33-42 yaş arası % 47,4, 43-52 yaş arası % 70, 53-62 yaş arası % 83,3 ve 63 yaşından büyük olanların tamamı arkadaş ya da dostlarıyla bazen dini konuları konuştuklarını belirtmişlerdir. Dini konuları sosyal çevremle hiç konuşmam diyen engelli bireylerin oranı ise, 13-22 yaş aralığında olanlar % 38,7; 23-32 yaş aralığında olanlar % 18,2; 33-42 yaş aralığında olanlar % 10,5; 43-52 yaş aralığında olanlar % 20 ve 53-62 yaş aralığında olanlar % 16,7’dir. Ergenlik ve ilk yetişkinlik dönemi olarak bildiğimiz 13-22 yaş aralığındaki engelli bireylerin % 38,7’si dini sohbetleri arkadaşları/dostlarıyla hiç konuşmadıkları görülmektedir.

Tablonun geneline bakacak olursak, engellilerin % 13,5’i çok sık bir şekilde, % 64,6’sı sosyal çevresiyle dini konuları bazen konuşurlarken; % 21,9’u da arkadaş ya da dost meclisinde bu konuda hiç konuşmazlar. Yaş arttıkça engellilerin dini sohbetleri konuşma oranlarının genelde artması beklenirken, 33-42 yaş grubundakilerin bu konuda biraz daha ön planda olması ve 63 yaş ve üstü bireylerden hiç kimsenin bu konuda sık konuşmadıklarını belirtmesi araştırmayı ilginç hale getirdi. Ayrıca yaşa göre ibadetlerini devamlı yerine getirenlerin tablosunu çıkardığımızda bu sefer de 43-52 yaş grubunun % 80’lik bir oranla öne çıktığını görüyoruz. Ancak bizim beklentimiz yaş ilerledikçe dini pratiklere ve sohbetlere eğilimin artmasıydı.

Tablo 2.0.7: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Konuları Sorgulama Durumları

Dini konuların hangisinde veya hangilerinde araştırma yaptınız?	Evli		Bekâr		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Allah hakkında	13	32,5	14	25	27	28,1
Hiz. Muhammed hakkında	18	45	14	25	32	33,3

İbadetler hakkında	14	35	13	23,2	27	28,1
Ahlaki konularda	11	27,5	3	5,4	14	14,6
Ahiret hakkında	11	27,5	8	14,3	19	19,8
Başka	10	25	22	39,3	32	33,3
Cevapsız	1	2,5	---	---	1	1,04
Allah hakkında	$X^2=2,196$		$df=2$	$p=,334$	$p>0,05$	
Hz. Muhammed hakkında	$X^2=6,000$		$df=2$	$p=,050$	$p\leq 0,05$	
İbadetler hakkında	$X^2=3,255$		$df=2$	$p=,199$	$p>0,05$	
Ahlaki konularda	$X^2=10,924$		$df=2$	$p=,004$	$p<0,05$	
Ahiret hakkında	$X^2=4,186$		$df=2$	$p=,123$	$p>0,05$	

Katılımcıların kendisini rahatsız eden, aklına takılan dini konularda araştırma yaptıkları ya da birisine danıştıklarını varsayarak, “Dini konuların hangisinde veya hangilerinde araştırma yaptınız?” sorusunu yönelttik. Engellilerin de % 28,1’i Allah hakkında; % 33,3’ü Hz. Muhammed hakkında; % 28,1’i ibadetler hakkında; % 14,6’sı ahlaki konularda; % 19,8’i Ahiret hakkında ve % 33,3’ü de başka konularda araştırma yaptıklarını belirtmişlerdir. Başka şikkını işaretleyenler ise sırasıyla en fazla; hiçbir konuda, hepsinde, Kur’an-ı Kerim hakkında, ahabı kiram ve evliyalalar hakkında, dinler tarihi üzerine, dinin toplum üzerindeki etkisi ve medyada peygamberler rolünde oynayanlar hakkında araştırma yaptıklarını belirtmişlerdir. Çıkan sonuca göre evli engellilerin büyük çoğunluğu Hz. Muhammed ve ibadetler hakkında araştırma yaparken; bekârlar daha çok Allah hakkında, Hz. Muhammed hakkında ve başka konularda araştırma yaptıkları görülüyor. Yaptığımız görüşmelerde evliler, aile bireylerine ve hasta insanlara karşı tavrı merak edildiğinden dolayı daha çok Hz. Peygamber’i araştırdıklarını ifade etmişlerdir.

Yapılan ki-kare testine göre Hz. Muhammed hakkında ve ahlaki konularda evlilerin bekârlara oranla çok daha fazla ilgilendikleri ve bu konularda araştırma yaptıkları ortaya çıkmıştır. Yukarıda da değindiğimiz gibi evlilerin aile bireylerine karşı sorumlulukları ve Hz. Peygamber’in bizzat bu konudaki söz ve uygulamaları evli engellileri bu konuda biraz daha bilgi edinmeye sevk etmektedir. Bununla birlikte, İslâm dini peygamberi bu kadar merak ediliyorken soyut konular olan Hz. Allah (C.C.) ve Ahiret hakkında daha az araştırmaların sebebini şöyle tahmin ediyoruz: Gerek Kur’an’da gerekse hadisi şeriflerde Allah’ın zatıyla alakalı ve ahiret hayatından sınırlı da olsa bahseden ayet ve hadisi şerifler var. Fakat somut bir konu olan ve insanların arasından çıkan, onlar gibi doğan, yaşayan ve vefat eden bir peygamberin hayatı nesilden nesile aktarıldığı için daha çok merak ediliyor ve araştırılıyor.

Buradan da anlaşılıyor ki engelliler daha çok O'nu tanımaya yönelik kaynaklara başvurmaktadır.

Tablo 2.0.8: Öğrenim Düzeyine Göre Katılımcıların Dini Konuları Sorgulama Durumları

Dini konuların hangisinde veya hangilerinde araştırma yaptınız?		Okur-yazar değil	Sadece okur-yazar	İlkokul veya ortaokul mezunu	Lise ve dengi okul mezunu	Üniversite öğrencisi / mezunu	Toplam
Allah hakkında	S	7	2	9	3	6	27
	%	21,2	20,0	30,0	21,4	66,7	28,1
Hz. Muhammed hakkında	S	8	3	12	5	4	32
	%	24,2	30,0	40,0	35,7	44,4	33,3
İbadetler hakkında	S	11	3	6	2	5	27
	%	33,3	30,0	20,0	14,3	55,6	28,1
Ahiret hakkında	S	2	3	8	3	3	19
	%	6,1	30,0	26,7	21,4	33,3	19,8
Ahlaki konularda	S	3	2	2	2	5	14
	%	9,1	20,0	6,7	14,3	55,6	14,6
Başka	S	17	3	7	4	1	32
	%	51,5	30,0	23,3	28,6	11,1	33,3
Cevapsız	S	---	---	1	---	---	1
	%	---	---	3,3	---	---	1,04

Allah hakkında $X^2=10,402$ $df=8$ $p=,238$ $p>0,05$

Hz. Muhammed hakkında $X^2=4,864$ $df=8$ $p=,772$ $p>0,05$

İbadetler hakkında $X^2=8,145$ $df=8$ $p=,419$ $p>0,05$

Ahiret hakkında $X^2=8,952$ $df=8$ $p=,346$ $p>0,05$

Ahlaki konularda $X^2=16,740$ $df=8$ $p=,033$ $p>0,05$

Katılımcıların öğrenim düzeyine göre dini alanda yaptıkları araştırmalara baktığımızda, üniversiteyi okuyan ya da bitirmiş kişilerin her alanda daha çok araştırma yaptıkları görülmektedir. Başka seçeneğini işaretleyenler daha çok araştırma yapmayan bireylerdir. Dikkat edilecek olursa öğrenim düzeyi yükseldikçe bu seçeneği işaretleyenlerde bir azalma görülmektedir. Ayrıca bazı konularda, sadece okuma-yazması olanlar ilköğretimi

ve liseyi bitirmiş bireylere göre daha çok araştırma yapmışlardır. Değişkenler arasında herhangi bir ilişki yoktur.

2. KATILIMCILARIN DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARI İLE İLGİLİ BULGULAR

Hipotezlerin birinde belirttiğimize göre, engellilerin çoğunun dini tutumları yüksek, dini davranışlarının düşük olduğu kabul edilmiştir. Bu hipotezin doğruluğunu ispat etmek için katılımcıların dine dair tutumları ve dini ritüelleri yerine getirme durumlarının belirlenmesi gerekmektedir. İşte bu başlıklar altında deneklerin “emir ve yasakları benimseme”, “ibadet etme”, “namaz kılma”, “Kur’an okuma”, “oruç tutma”, “dua etme” vs. durumların derecelerini gösteren tablolar verilecektir.

Tablo 2.0.9: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Emir ve Yasakları Benimseme Durumları

Genel olarak dini emir ve yasakları;	Evli		Bekâr		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Arzu ve istekle benimsiyorum.	30	75,0	27	48,2	57	59,4
Genellikle benimsiyorum.	7	17,5	23	41,1	30	31,2
İlgilenmiyorum.	1	2,5	2	3,6	3	3,1
Bazı şüphelerim var.	1	2,5	1	1,8	2	2,1
Bütünüyle gereksiz ve çağ dışı buluyorum.	---	---	---	---	---	---
Başka	1	2,5	3	5,4	4	4,2
Toplam	40	100	56	100	96	100

$$X^2=7,568$$

$$df=4$$

$$p=,109$$

$$p>0,05$$

Tabloda 2.0.9’da görüldüğü gibi katılımcıların % 59,4’ü dini emir ve yasakları arzu ve istekle benimsediklerini belirtmişlerdir. Genellikle benimseyenlerin oranı % 31,2; ilgilenmiyorum diyenlerin oranı % 3,1 ve bazı şüpheleri olduğunu belirten katılımcıların oranı % 2,1’dir. Hiçbir katılımcı dinin emrettiği ve yasakladığı kuralları gereksiz veya çağ dışı görmemiştir. Başka seçeneği işaretleyen 4 katılımcının verdiği yanıtlar ise şöyledir:

“Namaz kılmayı ve oruç tutmayı istiyorum. Fakat ilaç kullandığımdan dolayı annem izin vermiyor.” (Bu ifadeleriyle dini kuralları benimsediği anlaşılan katılımcı soruyu tam anlamamış olacak ki maddelerden birini işaretleyeceğine açıklama yapma ihtiyacı hissetmiş.

Kız, yaş: 20, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu orta, doğuştan ortopedik ve zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası esnaf, dini tutum ölçeğinden 23 puan aldı.)

“Çevre baskısından dolayı.” (cümlesini eksik dolduran katılımcı, dini ritüelleri yerine getirmeyen ve dine karşı mesafeli olan biridir. Muhtemelen etrafında gördüğü muameleden dolayı dini kurallar üzerine olumsuz bir tutuma sahip olmuştur. Kız, yaş: 38, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu düşük, doğuştan zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası emekli, dini tutum ölçeğinden 3 puan aldı.)

Diğer iki anketin birisinde hiçbir açıklama yapılmadan sadece başka seçeneği işaretlenmiş; öbüründe de “bilmiyorum” diye kısa bir not düşürülmüştür. Ayrıca katılımcıların medeni halleri ile dini emir ve yasakları arasında herhangi bir ilişki veya önemli bir fark görülmemekte ($p=,109$) ama evli engellilerin % 75’i dini emir ve yasakları arzu ve istekle benimserken; bekârların % 48,2’si arzu ve istekle, % 41,1’i de genellikle benimsedikleri fark edilmektedir.

Tablo 2.0.10: Dini Emir ve Yasakları Benimseme Durumlarına Göre Katılımcıların Kur’an’a İnanç Durumları

Genel olarak dini emir ve yasakları;		Kur'an-ı Kerim'de yazılanların hepsi doğrudur.					Toplam
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Arzu ve istekle benimsiyorum	S	44	7	6	---	---	57
	%	77,2	12,3	10,5	---	---	100
Genellikle benimsiyorum	S	16	8	6	---	---	30
	%	53,3	26,7	20,0	---	---	100
İlgilenmiyorum	S	1	1	---	1	---	3
	%	33,3	33,3	---	33,3	---	100
Bazı şüphelerim var	S	1	---	---	1	---	2
	%	50,0	---	---	50,0	---	100
Bütünüyle gereksiz ve çağ dışı buluyorum	S	---	---	---	---	---	---
	%	---	---	---	---	---	---
Başka	S	3	---	---	1	---	4
	%	75,0	---	---	25,0	---	100
Toplam	S	65	16	12	3	---	96

	%	67,7	16,7	12,5	3,1	---	100
		$X^2=40,598$	$df=12$	$p=,000$	$p<0,05$		

Kur'an'da yazılanların tamamının doğru olduğu durumuna inanma yüzdesine göre, katılımcıların % 67,7'si tamamen katılıyorum; % 16,7'si katılıyorum; % 12,5'i kararsızım ve % 3,1'i katılmıyorum seçeneklerini işaretlemişlerdir. Kur'an'ın doğru olduğuna katılma oranı yüksek olmakla birlikte 3 kişi bu görüşe katılmamıştır. Cinsiyete göre, erkeklerin % 73,9'unun; kadınların da % 51,9'unun Kur'an'da yazılanların tamamının doğru olduğuna kesinlikle inanmaktadırlar. Engel türüne göre ise görme % 75; işitme % 30; konuşma % 45,5; ortopedik % 74,4; zihinsel % 46,2 ve süregen engelliler % 95 oranında buna kesinlikle katılmaktadırlar.

Muhcu'nun ortopedik engelli bireyler üzerine yaptığı araştırmada, erkeklerin % 70'nin, kadınların da % 30'unun Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olduğuna, ayetlerinin tamamının gerçek olduğuna ve değişmeden günümüze kadar ulaştığına inandıklarını tespit etmiştir.⁷⁶

İki değişken arasında "ki-kare testi"ne göre yüksek anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, dinin emrettiği ve yasakladığı şeyleri arzu ve istekle benimseyenlerin çoğu, Kur'an'da yazılanların tamamının da doğru olduğuna inanmaktadır. Fakat dini kurallarla ilgilenmediğini veya bu konuda şüphe duyduğunu ifade eden katılımcıların % 40'a yakın bir oranı, Kur'an'da geçen ifadelerin tamamının doğru olduğu görüşüne katılmadıkları veya bu konuda fikirlerinin olmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 2.0.11: Engel Türüne Göre Katılımcıların Dini Hassasiyet Durumları

Engellilik çeşidine göre hangi özür türüne sahipsiniz?		Din aleyhinde söylenen ve yapılan şeylere oldukça kızarım.					Toplam
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Görme engelli	S	12	3	1	3	1	20
	%	60,0	15,0	5,0	15,0	5,0	100
İşitme engelli	S	4	3	---	3	---	10
	%	40,0	30,0	---	30,0	---	100

⁷⁶ Muhcu, a.g.t, s. 44.

Konuşma engelli	S	5	5	---	1	---	11
	%	45,5	45,5	---	9,1	---	100
Ortopedik engelli	S	27	5	---	1	6	39
	%	69,2	12,8	---	2,6	15,4	100
Zihinsel engelli	S	14	10	1	1	---	26
	%	53,8	38,5	3,8	3,8	---	100
Süreğen hastalıklı	S	10	3	1	5	1	20
	%	50,0	15,0	5,0	25,0	5,0	100

Görme engelli	$X^2=2,068$	$df=4$	$p=,723$	$p>0,05$
İşitme engelli	$X^2=5,315$	$df=4$	$p=,256$	$p>0,05$
Konuşma engelli	$X^2=4,687$	$df=4$	$p=,321$	$p>0,05$
Ortopedik engelli	$X^2=15,899$	$df=4$	$p=,003$	$p<0,05$
Zihinsel engelli	$X^2=9,493$	$df=4$	$p=,050$	$p>0,05$
Süreğen hastalıklı	$X^2=6,037$	$df=4$	$p=,196$	$p>0,05$

Tablo 2.0.11'e yansıyan sonuçlara göre katılımcıların büyük çoğunluğunun din hakkında olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesine yönelik hassasiyetlerinin olduğu görülmektedir (Normal dağılım tablosuna göre yukarıdaki ifadeye katılımcıların % 57,3'ü "kesinlikle katılıyorum", % 21,9'u "katılıyorum", % 2,1'i "kararsızım", % 11,5'i "katılmıyorum", % 7,3'ü de "kesinlikle katılmıyorum" seçeneklerini işaretlemişlerdir). Bu konuda en fazla hassasiyeti gösteren zihinsel ve konuşma engelli bireyler olurken; en az hassasiyeti süreğen hastalıklı ve işitme engeli bireyler oluşturmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkiler sadece ortopedik engelli bireylerde ($p=,003$) anlamlı bir sonuç çıkmıştır. Buna göre, ortopedik engelli bireylerin dini hassasiyetleri en yüksekten en aza doğru sırayla azaldığı göstermektedir.

Tablo 2.0.12: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Yasaklara Karşı Hassasiyetleri

Dince yasaklanan şeyleri yapmaktan sakınırım.	Evli		Bekâr		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kesinlikle katılıyorum	24	60,0	27	48,2	51	53,1
Katılıyorum	14	35,0	22	39,3	36	37,5
Kararsızım	---	---	6	10,7	6	6,2
Katılmıyorum	1	2,5	1	1,8	2	2,1

Kesinlikle katılmıyorum	1	2,5	---	---	1	1,04
Toplam	40	100	56	100	96	100
$X^2=6,476$ $df=4$ $p=,167$ $p>0,05$						

“Dince yasaklanan şeyleri yapmaktan sakınırım” ifadesine katılımcıların % 53,1’i kesinlikle katılırken; % 37,5’i katılıyor; % 6,2’si kararsız; % 2,1’i katılmıyor ve % 1,04 (1 kişi) gibi düşük bir oranda kesinlikle katılmamaktadır. Ki-kare testine göre iki değişken arasında herhangi bir ilişki yoktur.

Tablo 2.0.13: Medeni Hale Göre Katılımcıların Dini Ritüelleri Yerine Getirme Durumları

İbadet etme konusunda durumunuza en uygun olanı hangisidir?	Evli		Bekâr		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Devamlı yerine getiririm.	29	72,5	18	32,1	47	49,0
Ara sıra yerine getiririm.	7	17,5	24	42,9	31	32,3
Hiçbir zaman yerine getirmem.	1	2,5	8	14,3	9	9,4
Başka	3	7,5	6	10,7	9	9,4
Toplam	40	100	56	100	96	100
$X^2=16,123$ $df=3$ $p=,001$ $p<0,05$						

Bir Müslüman, şükürünü Allah’a sunabilmek ve Allah’la irtibatını diri tutabilmek için ibadet eder. İbadetlerin bazıları yapılması emredilenler (farz) bazıları da gönülden gelerek yapılanlardır (nafile). İbadetleri yerine getirmenin insanı kötülüklerden alıkoyduğu, maddi ve manevi birçok faydasının olduğu bilinmektedir. İşte engelli bireylerin ibadet yapma sıklığı nedir ve ibadet yapanların yüzde kaçının dinin yasakladığı şeyleri yapmaktan sakınmaktadır. Bunun cevabını öğrenmek için yukarıda ve aşağıda çapraz tablolar oluşturularak bu sonuçları görmeye çalıştık.

Tablo 2.0.13’e baktığımızda katılımcıların kendilerini dini pratikleri yerine getirme konusunda nasıl değerlendirdiklerini görüyoruz. Buna göre katılımcıların % 49’u ibadetleri devamlı yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. % 32,3’ü ara sıra yerine getirdiklerini; % 9,4’ü de hiçbir zaman yerine getirmediklerini belirtmişlerdir. Başka seçeneğini işaretleyen 9 kişinin düşünceleri ise şöyledir: “Dinde ibadetlerin önemi yok” (Erkek, yaş: 27, bekâr, üniversite

öğrencisi, sosyo-ekonomik durumu düşük, sonradan ortopedik engelli, annesi ev hanımı, babası çiftçi, dini tutum ölçeğinden 8 puan aldı.)

“Sadece bazen oruç tutuyorum.” (Erkek, yaş: 13, bekâr, ilköğretim veya ortaokul mezunu, sosyo-ekonomik durumu iyi, küçük yaşta geçirdiği bir hastalıktan dolayı ortopedik ve zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası işçi, dini tutum ölçeğinden 19 puan aldı.)

“Sadece oruç tutarım.” (Erkek, yaş: 18, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu normal, doğuştan zihinsel engelli, sonradan ortopedik engelli, annesi ev hanımı, babası emekli, dini tutum ölçeğinden 30 puan aldı.)

“Çoğu sefer yapar, çok az zaman kılamıyorum.” (Erkek, yaş: 40, evli, ilköğretim veya ortaokul mezunu, sosyo-ekonomik durumu düşük, sonradan ortopedik engelli, annesi ev hanımı, babası işçi, dini tutum ölçeğinden 30 puan aldı.)

“Sadece oruç tutarım.” (Erkek, yaş: 19, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu düşük, doğuştan zihinsel ve ortopedik engelli, annesi ev hanımı, babası çiftçi, dini tutum ölçeğinden 20 puan aldı.)

“Ayağım kesilene kadar hepsini yapıyordum.” (Kız, yaş: 64, evli, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu normal, doğuştan zihinsel engelli, sonradan ortopedik engelli, annesi ev hanımı, babası emekli, dini tutum ölçeğinden 28 puan aldı.)

“Oruç dışında hepsini yerine getiriyorum.” (Kız, yaş: 82, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu düşük, sonradan süregelen hastalıklı, annesi ev hanımı, babası memur, dini tutum ölçeğinden 25 puan aldı.)

“Son üç yıldır ibadetlerimi bazen yerine getiremiyorum.” (Kız, yaş: 49, evli, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu normal, sonradan süregelen hastalıklı, annesi ev hanımı, babası esnaf, dini tutum ölçeğinden 30 puan aldı.)

“Çok sık olmasa da namaz kılarım” (Erkek, yaş: 19, bekâr, lise ve dengi okul mezunu, sosyo-ekonomik durumu normal, sonradan görme engelli, annesi ev hanımı, babası emekli, dini tutum ölçeğinden 28 puan aldı.)

İki değişken arasında yüksek anlamda ilişki ($p=,001$) söz konusudur. Buna göre evli engellilerin dini pratikleri sürekli yerine getirme oranları % 72,5 iken, bekârlarda bu oran % 32,1'e düşmektedir. Aynı şekilde ibadetlerimi hiçbir zaman yerine getirmem diyen evlilerin

oranı % 2,5; bekârlarda bu oran % 14,3'e yükselmektedir. Kanaatimizce sorumluluk sahibi olan evlilerin, dini yükümlülük altında olduklarını fark etmeleri; aile bireylerine model olmak istemeleri veya toplumun onlardan ibadetleri yerine getirmesi gerektiği anlayışından ötürü bekârlara oranla dini uygulamaları daha çok yerine getirmektedirler. Sonuç olarak, “*Evli engellilerin ibadetleri yerine getirme oranları bekârlardan daha yüksektir.*” hipotezimiz doğru çıkmış bulunmaktadır.

Tablo 2.0.14: İbadetleri Yerine Getirme Sıklığına Göre Katılımcıların Dini Yasaklara Karşı Hassasiyetleri

İbadet etme konusunda durumunuza en uygun olan seçenek hangisidir.		Dince yasaklanan şeyleri yapmaktan sakınıyorum.					Toplam
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	
Devamlı yerine getiririm	S	29	17	---	1	---	47
	%	61,7	36,2	---	2,1	---	100
Ara sıra yerine getiririm	S	15	12	4	---	---	31
	%	48,4	38,7	12,9	---	---	100
Hiçbir zaman yerine getirmem	S	2	5	1	---	1	9
	%	22,2	55,6	11,1	---	11,1	100
Başka	S	5	2	1	1	---	9
	%	55,6	22,2	11,1	11,1	---	100
Toplam	S	51	36	6	2	1	96
	%	53,1	37,5	6,2	2,1	1,4	100

$X^2=23,621$

df=12

p=,023

p>0,05

İki değişken arasında herhangi bir ilişki görülmemesine rağmen (p=,023 p>0,05), dinin yasakladıklarını yapmaktan sakınanların çoğu ibadetlerini devamlı yerine getiren bireyler olmuştur (% 97,9'u). Yasaklardan sakınan diğer gruplar sırasıyla ibadetlerini bazen yerine getirenler (% 87,1'i) ve hiçbir zaman ibadetleri yerine getirmediğini ifade edenler olmuştur (% 77,8). Görüldüğü gibi ibadetleri devamlı ya da ara sıra yerine getirenlerin çoğu yasaklardan/günahlardan kaçma eğilimi göstermiştir. İbadetleri hiçbir zaman yerine getirmediğini belirttiği halde dinin yasakladıklarından sakındığını ifade eden katılımcıların da

çok olması şu ihtimalleri akla getirmektedir. Katılımcı, ibadet dediğimiz olguyu sadece dini pratikler (namaz kılma, oruç tutma vs.) olarak algılıyor; dinin yasakladığı şeyleri, toplumun hoş görmediği uygulamalar olarak görüyor (hırsızlık, adam öldürme vs.) veya özüünden dolayı ibadetlerini gerçekten yerine getiremediği halde dinin men ettiği şeylere dikkat etmeye çalışıyor olabilir.

Tablo 2.0.15: Yaşa Göre Katılımcıların İbadetleri Yapamama Nedenleri

İbadetleri yapamıyorsanız sizce bunun sebebi nedir?			İbadetleri zor ve yorucu buluyorum.	Bilmediğim için yapamıyorum.	Tembellikten yapamıyorum.	İbadet yapmak içimden gelmiyor.	Başka	Cevapsız	Toplam
YAŞ	13-22	S	2	9	11	---	9	---	31
		%	6,5	29,0	35,5	---	29,0	---	100
	23-32	S	1	3	7	---	10	1	22
		%	4,5	13,6	31,8	---	45,5	4,5	100
	33-42	S	---	---	6	1	10	2	19
		%	---	---	31,6	5,3	52,6	10,5	100
	43-52	S	---	---	3	---	7	---	10
		%	---	---	30,0	---	70,0	---	100
	53-62	S	1	---	---	1	4	---	6
		%	16,7	---	---	16,7	66,7	---	100
63 +	S	---	---	2	---	6	---	8	
	%	---	---	25,0	---	75,0	---	100	
Toplam		S	4	12	29	2	46	3	96
		%	4,2	12,5	30,2	2,1	47,9	3,1	100

$X^2=37,383$

df=25

p=,053

p>0,05

Katılımcılara “İbadetleri yapamıyorsanız sizce bunun sebebi nedir?” sorusuna % 4,2’si ibadetleri zor ve yorucu bulduğunu; % 12,5’i bilmediği için yapamadığını; % 30,2’si tembellikten yapamadığını; % 2,1’i de içinden böyle bir isteğinin olmadığını öne sürerek ibadetlerini sürekli ya da ara sıra yapamadıklarını ifade etmişlerdir. Soruya 3 kişi cevap vermezken; 46 kişi de (% 47,9) şunları yazmıştır:

13-22 yaş grubundakiler: “Hastalığımın dolayı yapamıyorum.” (4 kişi), “Öylesine yapmıyorum.”, “Unuttuğum için.”, “Ayağımı yıkayamadığım için.”, “İşim ve hastalığım yüzünden.”, “Zamanım olmadığı için.”

23-32 yaş grubundakiler: “Hepsini yapıyorum.” (5 kişi), “İbadetlerimi yapmakta sıkıntı çekmiyorum.” (2 kişi), “Önemli olan ubudiyettir.”, “Bazen çalıştığımın dolayı.”, “Yatalak olduğum için yapamıyorum.”

33-42 yaş grubundakiler: “İbadetlerimi genelde yapıyorum.” (3 kişi), “Rahatsızlığımdan dolayı.” (3 kişi), “Genelde yerine getiriyorum ama sağlığım sebebiyle bazen yapamıyorum.” (2 kişi), “Unutuyorum.”, “Bazen yapmak istiyorum ama yapamıyorum.”

43-52 yaş grubundakiler: “Hastalık sebebiyle.” (3 kişi), “Hepsini yapıyorum.” (3 kişi), “Bütün sağlık problemlerime rağmen ibadetlerimi yerine getirmeye çalışıyorum.”

53-62 yaş grubundakiler: “Hastalık sebebiyle.” (2 kişi), “Sağlığım elverdiği ölçüde yaparım.”, “İşlerimden dolayı.”

63 yaş ve üstündekiler: “Hastalığım sebebiyle.” (5 kişi), “İnanç için.”

Engellilerin ibadetleri yapamamalarının en büyük sebebi tembellik (%30,2) olarak gözükmektedir. Hemen arkasından gelen diğer neden, engellilerin “başka” seçeneğinde ifade ettikleri “hastalık” olmuştur.

Tablo 2.0.16: Gelir Durumuna Göre Katılımcıların Namaz Kılma Sıklığı

Namaz kılma durumunuz nasıldır?			Beş vakit namazımı kılarım.	Namaz kılmayı gereksiz buluyorum.	Çoğu zaman kılar ara sıra terk ederim.	Namaz kılmak istiyorum ama kılamıyorum.	Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılarım.	Ara sıra kılarım.	Toplam
AYLIK GELİR	300 TL'nin altında	S	12	---	---	1	---	2	15
		%	80,0	---	---	6,7	---	13,3	100
	300-800 TL	S	14	3	3	3	2	5	30
		%	46,7	10,0	10,0	10,0	6,7	16,7	100
	800-1500	S	9	---	4	6	---	2	21

	TL	%	42,9	---	19,0	28,6	---	9,5	100
	1500-2000 TL	S	6	---	2	4	1	1	14
	TL	%	42,9	---	14,3	28,6	7,1	7,1	100
	2000 TL ve üzeri	S	6	1	2	5	---	2	16
		%	37,5	6,2	12,5	31,2	---	12,5	100
Toplam		S	47	4	11	19	3	12	96
		%	49,0	4,2	11,5	19,8	3,1	12,5	100
			X ² =20,954		df=20	p=,400	p>0,05		

İslâm dininde dini pratiklerin önemli bir kısmını namaz ibadeti oluşturmaktadır. Bu nedenle engellilerin dini davranış düzeylerini öğrenebilmek açısından namaz ibadetinin yerine getirilme sıklığı fikir verici niteliktedir. Buna göre, çoğu zaman namaz kılıp ara sıra terk edenleri de dâhil edecek olursak engellilerin şartlarına göre yüksek gelire sahip olanların % 50'si; orta düzeyde geliri olanların % 59,5'i; düşük gelire sahip olanların % 56,7'si; çok düşük gelire sahip olanların ise % 80'i namazla yakın ilişki içerisinde. Yine yukarıdaki tablodan namaz kılmayı gereksiz görenleri, sadece Cuma ve bayram namazlarını kılanları ve ara sıra namaz kılanları birlikte değerlendirdiğimizde çıkan sonuca göre; katılımcılardan yüksek gelire sahip olanların % 18,7'si, orta düzeyde geliri olanların % 11,8'si, düşük gelire sahip olanların % 33,4'ü ve çok düşük gelire sahip olanların % 13,3'ü namazla ilgisi az ya da hiç yoktur.

Namazı genellikle kılanların engel türüne göre yüzdesi ise şöyle: görme % 48; işitme % 20,3; konuşma % 38,5; ortopedik % 69,9; zihinsel % 42,2 ve süregen hastaların % 50,1'i namazlarını beş vakit kıldıklarını veya çoğu zaman kılıp ara sıra terk ettiklerini ifade etmişlerdir. Burada zihinsel engelli bireylerin namazı nasıl kıldıkları merak edildi. Şahsi gözlem ve görüşmeler sonucunda bazılarının, taklidi namaz kıldığı; bazılarının namaz surelerini de okuyarak kıldığı ve bazı hafif düzeyde zihinsel engellilerin de namazın anlamını bilerek kıldığı tespit edildi. Aşağıda oruç ibadetinde tekrara girmemek için burada değineceğimiz diğer konu da zihinsel engelli bireylerin orucudur. Üzerlerinde sorumluluk olmadığı halde bu bireylerin neden oruç tuttıkları gözlemlenmiş, bu ibadeti taklidi bir şekilde yerine getirenler olduğu gibi bilinçli bir şekilde oruç tutanların olduğu da tespit edilmiştir. Yapılan görüşmeler de ise bir kısmı orucu, sabahtan akşama kadar aç kalmak olarak

bildikleri; bazılarının da gayet anlamlı cevaplar vermesi bu araştırma için büyük önem taşımaktadır.⁷⁷

Bu çalışmanın sonuçları üzerinde bölgesel özelliklerin önemli bir etkisinin olduğu bir gerçektir. Çünkü engellilerden gelir düzeyi çok düşük olanların % 6,7'si, düşük olanların % 10'u, orta olanların % 28,6'sı, yüksek olanların ise % 31,2'si namaz kılmak istediğini fakat kılamadığını belirtmiştir. Yani 'Namaz kılmak istiyorum ama kılamıyorum' diyenlerin oranı, çok düşük gelirli olanlardan yüksek gelirli olanlara doğru gittikçe artmıştır. Bölge (Van ilinin) şartlarına göre sosyo-ekonomik seviyesi iyi olan engellilerin parasal açıdan fazla kaygısı yoktur. Ev ortamındaki hayat standartları ve namazın şartlarından olan temizliğe uyma açısından da diğer engellilere oranla avantajlara sahiptirler. Ayrıca dini bilgisini artırma ve toplu yapılan ibadetlere katılma bakımından da birçok avantaja sahiptirler. İşte bu gibi durumlar sebebiyle namaza olan ilgi oranları normal ve düşük gelire sahip engellilere göre daha fazladır. Ayrıca bölge şartlarında durumu iyi olduğu halde dini pratiklerini yerine getirmeyen veya buna ilgisiz davranan bir kimse hasta bile olsa toplum tarafından sosyal baskı altına alınmaktadır. Bu da yine onların dine ve ibadetlere olan ilgilerini arttırmasına sebep olmaktadır.

Tablo 2.0.17: Cinsiyete Göre Katılımcıların Kur'an-ı Kerim'i Okuma Durumu

Kur'an okur musunuz?	Erkek		Kadın		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Kur'an okumayı bilmem	26	37,7	11	40,7	37	38,5
Ara sıra okurum	14	20,3	6	22,2	20	20,8
Her gün okurum	8	11,6	3	11,1	11	11,5
Cuma ve kutsal günlerde okurum	---	---	---	---	---	---
Öğrenme aşamasındayım	6	8,7	1	3,7	7	7,3
Hiç okumam	14	20,3	6	22,2	20	20,8
Cevapsız	1	1,4	---	---	1	1,4
Toplam	69	100	27	100	96	100

$X^2=1,175$

df=5

p=,947

p>0,05

İslâm dininde Kur'an, dini bilgilerin temel kaynağı olmasının yanı sıra, okunması ve öğrenilmesi ibadet şeklinde bir niteliğe sahiptir. Yani Kur'an-ı Kerim'i okumak ve öğrenmeye

⁷⁷ Benzer sonuçlar için bkz. Timur, *a.g.t.*, s. 61.

çalışmak da bir dini davranıştır. Bu ibadeti yerine getirmek, mealini okuyup onu idrak etmeye çalışmak insanın birçok davranışını etkilemektedir. Peygamberlerin kıssaları, dil-konuşma engelli Hz. Musa'nın, görme engelli Hz. Yakup'un kıssası ve uzun yıllar çetin bir hastalıkla yaşamak zorunda kalan Hz. Eyyüb'ün hastalığı karşısındaki sabır ve metaneti engelliler için çok güzel örnekler sunmaktadır. Biz de bundan hareketle katılımcıların Kur'an'a ne kadar değer verdiklerini ve ne sıklıkla okuduklarını ortaya çıkarmak üzere yukarıdaki ifadeyi sorduk.

Tablo 2.0.17'ye yansıyan sonuçlara göre katılımcıların önemli bir kısmının Kur'an'ı okumayı bilmedikleri (% 38,5) ve hiç okumadıkları (% 20,8) ortaya çıkmıştır. Her gün okurum diyenler % 11,5; ara sıra okurum diyenler % 20,8; öğrenme aşamasındayım diyenler % 7,3 çıkmıştır. Katılımcıların cinsiyet farklılıkları bu ibadetin yerine getirilmesinde önemli bir fark çıkarmamıştır ($p=,947$ $p>0,05$). Yani erkeklerle kadınların Kur'an okuma sıklığı ve Kur'an'ı okumama oranları yakın bir oranda sonuç çıkmıştır.

Muhcu (2015) yaptığı araştırmada, erkeklerin % 70'inin; kadınların % 30'unun⁷⁸; bütün katılımcıların da % 62,5'inin Kur'an-ı Kerim'i düzenli olarak okuyamadıklarını / dinleyemediklerini tespit etmiştir.⁷⁹

Son yıllarda açılan Kur'an kursları ve okulların tatil olmasıyla camilerde faaliyet gösteren yaz programları, birçok insanın, dini bilgilerini ve Kur'an'ı öğrenmeye yönelik bir ihtiyacı büyük oranda karşıladığı görülmektedir. Fakat engellilerin bu tür etkinliklere katılabilmesi mümkün olmamaktadır. Yapılan mülakatlarda, katılımcıların bu tür faaliyetlere katılmak istedikleri ama katılamadıkları; kursa gidenlerin özürlerinden dolayı uzun süre devam edemedikleri ve kendi imkânları ya da aile bireylerinin yardımlarıyla Kur'an-ı Kerim'i öğrenebildikleri tespit edilmiştir.

Tablo 2.0.18: Engel Sayısına Göre Katılımcıların Oruç Tutma Durumu

Oruç ibadeti ile ilgili olarak;	Ramazan orucunu devamlı, nafile oruçları	Sadece Ramazan orucunu tutarım	Ramazan orucunu ara sıra tutarım	Hiç oruç tutmam	Başka	Toplam
---------------------------------	--	--------------------------------	----------------------------------	-----------------	-------	--------

⁷⁸ Muhcu, a.g.t, s. 45.

⁷⁹ Muhcu, a.g.t, s. 30.

			da bazen tutarım					
ENGEL SAYISI	Bir	S	20	25	8	8	7	68
		%	29,4	36,8	11,8	11,8	10,3	100
	İki	S	6	9	6	1	3	25
		%	24,0	36,0	24,0	4,0	12,0	100
	Üç	S	---	1	1	1	---	3
		%	---	33,3	33,3	33,3	---	100
Toplam		S	26	35	15	10	10	96
		%	27,1	36,5	15,6	10,4	10,4	100
X ² =6,413			df=8		p=,601		p>0,05	

Yapılan araştırmada katılımcıların dini davranışa yönelik sorulardan bir diğeri de katılımcıların oruç tutma sıklığına ilişkindir. Örnekleimde İslâm dinine göre farz sayılan ramazan orucu ile sünnet sayılan nafil oruçlarının birlikte tutulma sıklığının % 27,1 olduğu görülmektedir. Ankete katılanların % 36,5'i sadece ramazan orucunu tuttuğunu; % 15,6'sı ramazan orucunu ara sıra tuttuğunu; % 10,4'ü de hiçbir orucu tutmadığını ifade etmiştir. Ancak özürlerine rağmen bu insanların % 79,2'sinin, oruç ibadetine önem verdikleri anlaşılmaktadır.⁸⁰ Üstelik namaz kılma (bkz. Tablo 2.0.16) ve Kur'an okuma (Tablo 2.0.17) ile karşılaştırıldığında bu ibadeti yerine getirenlerin oranı daha yüksek gözükmemektedir. Oruç ibadeti ile ilgili olarak başka seçeneğini işaretleyen katılımcıların açıklamaları şöyle: "İki senedir tutamıyorum" (2 kişi), "Hastalıktan dolayı tutamıyorum" (2 kişi), "Üç yıldır hastalığım sebebiyle tutamıyorum", "Son 6 yıla kadar oruçlarımı hep tutardım", "Diyalize girmedığım günler tutarım", "Böbrek hastalığına yakalandığımdan beri tutamıyorum", "9 yıldır hastalığımdan dolayı bazen tutuyorum", "Sadece geçen yıl tuttum".

Tablo 2.0.19: Duanın Önemine Göre katılımcıların Dua Etme Sıklığı

Dua ibadeti ile ilgili durumunuz aşağıdaki seçeneklerden hangisinde ifadesini bulmaktadır?	Dua hayatımda önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden sıkıntılı anlarımda Allah'a dua ederek rahatlarım.					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	

⁸⁰ Başka bir araştırmada da ortopedik engellilerin % 96,9'unun orucunu aksatmadan tuttukları tespit edilmiştir. bkz. Muhcu, a.g.t, s. 31.

Sık sık dua ederim	S	52	17	---	---	---	69
	%	75,4	24,6	---	---	---	100
Bir zorlukla karşılaşınca dua ederim	S	6	5	---	---	---	11
	%	54,5	45,5	---	---	---	100
Hiç dua etmem	S	---	---	---	1	2	3
	%	---	---	---	33,3	66,7	100
Başka	S	2	6	---	4	1	13
	%	15,4	46,2	---	30,8	7,7	100
Toplam	S	60	28	---	5	3	96
	%	62,5	29,2	---	5,2	3,1	100

 $X^2=79,236$
 $df=9$
 $p=,000$
 $p<0,05$

Dua Arapça bir kelime olup, çağırarak, davet etmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak dua, inanan kişinin Allah'a yakarışı, yalvarışıdır.⁸¹ Yapılan araştırmalar, bilimsel ve tıbbi bilgilerin yetersiz olduğu durumlarda insanların dua aracılığı ile durumunu Allah'a bildirdikleri ve dua eden insanların daha rahat ve sakin oldukları gözlemlendi.⁸² Bu noktada dua, bir sığınma ve kurtuluş reçetesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlamda araştırmada “Dua hayatımda önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden sıkıntılı anlarımda Allah'a dua ederek rahatlarım” ifadesi yöneltilmiş ve katılımcıların % 62,5'i kesinlikle katıldığı; % 29,2'si katıldığı; % 5,2'si katılmadığı ve % 3,1'i kesinlikle katılmadığı görülmüştür. Sık sık (rahat ve sıkıntılı durumları ayırmaksızın) ve bir problemle karşılaştığında dua ettiğini söyleyen katılımcıların tamamı aynı zamanda duanın hayatında önemli olduğunu ve sıkıldığı zamanlarda dua ederek rahatladığını ifade etmişlerdir. Dua etmediğini ifade eden katılımcılar da doğal olarak, duanın kendisi için bir şey önem arz etmediğini söylemişlerdir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı üzere iki değişken arasında yüksek derecede ilişki vardır.

Katılımcıların tamamına baktığımızda ise, sık sık dua edenler % 71,9; bir zorlukla karşılaşınca dua edenler % 11,5; hiç dua etmeyenler % 3,1 ve bunlar dışında cevap verenler % 13,5'tir. Başka seçeneğini işaretleyen katılımcılar şunları yazmışlardır: “Bazen dua ederim” (6

⁸¹ Peker, a.g.e, s. 123.

⁸² İlhan, Topuz, *Dini Gelişim Seviyeleri ile Dini Başa Çıkma Tutumları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2003, s. 61, nak. Turan, a.g.t, s. 35.

kişi), “Namazdan sonra dua ederim”(2 kişi), “Bazı zamanlar Tanrı’yla konuşurum”, “Birkaç sefer dua yaptım”, “Annem hasta iken dua ettim”, “Sadece anneme dua ederim”, “Çok az dua ederim”.

Her insanın kendi düşünce tarzı ve isteyiş şekline göre sürekli ya da zor zamanlarında yalvardığı / yardım istediği yüce bir otorite vardır. Bu yardım kimi zaman toplu uygulamalarla kimi zaman tek başına olmuştur. Bundan hareketle, duanın engelliler için de önemli olduğunu varsaydık. Engel çeşidine göre çıkan sonuçlarda; görme % 95, işitme % 100, konuşma % 90, ortopedik % 87,2, zihinsel % 77 ve süregelen engelliler % 100 oranında bu ifadeye katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Muhcu’nun konuyla ilgili araştırmasında ortopedik engelli bireylerin tamamında, duanın günlük yaşamlarında önemli bir yere sahip olduğunu; % 96,9’unda da sıkıntılı anlarında Allah’a dua ederek rahatladıklarını tespit etmiştir.⁸³ Timur ise, yaptığı araştırmada, zihinsel engellilerin % 78,3’ünün dua ettiğini tespit etmiştir.⁸⁴ Bu araştırmada ortaya çıkan dua etme sıklıkları, önceki araştırmaların sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Tablo 2.0.20: Dua Etme Sıklığına Göre Katılımcıların Duadaki Talepleri

Dua ibadeti ile ilgili durumunuz aşağıdakilerden hangisinde ifadesini bulmaktadır?		Dualarınızda Allah'tan en çok neyi istersiniz?						Toplam
		İşlerimde başarılı olmayı	Maddi ve manevi sıkıntılarımın kurtulmayı	Günahlarımın affedilmesini	Sağlıklı ve huzurlu yaşamayı	Başka	Cevapsız	
Sık sık dua ederim	S	2	13	19	19	14	2	69
	%	2,9	18,8	27,5	27,5	20,3	2,9	100
Bir zorlukla karşılaşınca dua ederim	S	2	3	2	3	1	---	11
	%	18,2	27,3	18,2	27,3	9,1	---	100
Hiç dua etmem	S	---	---	---	---	3	---	3
	%	---	---	---	---	100	---	100
Başka	S	---	2	---	1	10	---	13

⁸³ Muhcu, *a.g.t.*, s. 31.

⁸⁴ Timur, *a.g.t.*, s. 39.

	%	---	15,4	---	7,7	76,9	---	100
Toplam	S	4	18	21	23	28	2	96
	%	4,2	18,8	21,9	24,0	29,2	2,1	100
$X^2=33,832$ $df=15$ $p=,004$ $p<0,05$								

Tablo 2.0.19’da katılımcıların duaya verdikleri öneme göre, ne sıklıkta dua ettiklerinden bahsedildi. Tablo 2.0.20’de ise katılımcıların dua etme sıklığına göre ne tür talepleri olduğundan bahsedeceğiz. Buna göre sıklık durumuna göre dualarda en çok istenenler şunlar: Her zaman dua edenler, günahlarının affedilmesini (% 27,5), sağlıklı ve huzurlu yaşamak istediklerini (% 27,5); bir sıkıntıyla karşılaştığında dua edenler de maddi ve manevi sıkıntılarından kurtulmayı (% 27,3), sağlıklı ve huzurlu yaşamak istediklerini (% 27,3) belirtmişlerdir. İki değişken arasında ilişki mevcuttur ($p=,004$ $p<0,05$). Başka seçeneğini işaretleyenler şu tür cevaplar vermişlerdir.

“Dedemi görmeyi ve cennete girmeyi isterim”, “Allah’tan bana evlat vermesini istiyorum”, “Annemin iyileşmesini istiyorum”, “Dua etmediğim için bir şey de istemiyorum”, “Güzel bir imanla ölmeyi diliyorum”, “Allah’ın beni korumasını istiyorum” (2 kişi), “Peygamberimize dua ediyorum”, “Elimin iyileşmesi, anne-babam ve ailem için çok dua ederim”, “Dua etmem” (2 kişi), “Hak yoldan şaşırılmamayı ve bizi yataklara düşürmemeyi dilerim”, “Ya Rabbim annem iyileşsin”, “İmanla ölmeyi nasip etsin”, “Allah’ım bizi imansız bırakma”, “Kötü insanlardan uzaklaştırmasını ve bizi kimseye muhtaç etmemesini istiyorum”, “Ayağa kalkmayı istiyorum. Bir de sıkıntılı durumda anneme, babama ve kardeşlerime dua ederim”, “Allah’ım bana yardımcı ol”, “Allah’ım bana yardım et, beni iyileştir” “Annemi babamı korumasını istiyorum”, “Anneme, babama ve nineme bana yardım etmeleri için dua ediyorum” “Sınavlarda başarılı olmak istiyorum” (2 kişi), “Duymayı istiyorum”, “Ben ve arkadaşlarım duymayı istiyoruz. Bunun için dua ediyorum”.

Katılımcıların büyük çoğunluğu, günahlarının affedilmesini, sağlıklı ve huzurlu yaşamayı ve her türlü (maddi ve manevi) sıkıntıdan kurtulmayı istemektedir. Bu talepler, bize engellilerin gerçek dünyasını da aralamaktadır. Günlük yaşamlarında hastalıklarından ve ekonomik sebeplerden ötürü çok sıkıntı çeken bu bireyler doğal olarak, sağlıklı ve maddi yönden rahat yaşamak, bu problemlerinin giderilmesine yönelik bir dua anlayışı geliştirmişlerdir. Günahlarının affedilmesini istemeleri, ibadetlerini tam olarak yapamadıkları için kendilerini suçlu hissetmeleri veya çevrelerinden bu duayı sürekli işitmeleri sebebiyle alışkanlığa dönüşmesi ihtimali bulunmaktadır.

Varsayımlarımızdan birisi “dini tutumların yüksek, dini davranışın düşük olduğu” idi. Yukarıda gördüğümüz gibi dini tutuma dair ifadelerde, bütün katılımcıların % 90,6’sı dinin emir ve yasaklarını benimsemekte (bkz. Tablo 2.0.9); % 84,4’ü Kur’an’da yazılanların tamamının doğru olduğuna inanmakta (Tablo 2.0.10); % 79,2’si din aleyhinde yapılan söylem ve eylemlere kızmakta (Tablo 2.0.11) ve % 90,6’sı dinin yasakladığı şeyleri yapmaktan sakınmaktadır (Tablo 2.0.12). Dini davranışa dair ifadeler de ise, katılımcıların % 81,3’ü ibadetleri devamlı ya da ara sıra yerine getirmekte (Tablo 2.0.13); % 73’ü namazlarını sürekli ya da ara sıra kılmakta (Tablo 2.0.16); % 39,6’sı Kur’an’ı öğrenmekte ya da okumakta (Tablo 2.0.17); % 79,2’si oruçların tamamını ya da bir kısmını tutmakta (Tablo 2.0.18); % 83,4’ü her zaman ya da bazı zamanlar dua etmekte (Tablo 2.0.19) ve % 91,7’si sıkıldığı vakitler Allah’a dua ederek rahatlamaktadır (Tablo 2.0.19). Görüldüğü gibi örneklem grubumuzun özellikle namaz kılma, Kur’an okuma gibi dini davranışlarını göz önünde bulundurursak, engelli bireylerin dini davranışları dini tutumlarına göre biraz daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum hipotezimizin bir kısmını doğrular niteliktedir.

3. KATILIMCILARIN DİNİ DUYGU VE DÜŞÜNCELERİ İLE İLGİLİ BULGULAR

Aşağıda katılımcıların dini duygu ve düşünceleri ile ilgili veri elde etmek üzere araştırma sonucu elde edilen bulgular tablolar halinde verilmiştir. Yukarıda olduğu gibi, engellilerin kişisel ve diğer bazı özellikleri ile dini duygu ve düşünceleri çapraz tablolar üzerinden değerlendirilerek ne anlamlara geldikleri ortaya koyulmuştur. Bu başlık altında, dinin ve dini konuların önem derecesi, Allah’a iman, günahlar, Ahiret-Cennet-Cehennem inancı, falcılık, büyücülük vs. konular ele alınmıştır.

Tablo 2.0.21: Dinin Öneme Göre Katılımcıların Engel Türü Dağılımı

Engellilik çeşidine göre hangi özür türüne sahipsiniz?		Din insan için önemli midir?				Toplam
		Önemlidir	Biraz önemlidir	Değildir	Fikrim yok	
Görme Engelli	S	19	---	---	1	20
	%	95,0	---	---	5,0	100
İşitme Engelli	S	7	1	---	2	10
	%	70,0	10,0	---	20,0	100
Konuşma Engelli	S	9	1	---	1	11
	%	81,8	9,1	---	9,1	100

Ortopedik	S	37	---	---	2	39
Engelli	%	94,9	---	---	5,2	100
Zihinsel	S	20	---	1	5	26
Engelli	%	76,9	---	3,8	19,2	100
Süreğen	S	20	---	---	---	20
Hastalıklı	%	100,0	---	---	---	100

Görme engelli $X^2=1,161$ $df=3$ $p=,762$ $p>0,05$

İşitme engelli $X^2=10,494$ $df=3$ $p=,015$ $p>0,05$

Konuşma engelli $X^2=7,921$ $df=3$ $p=,048$ $p>0,05$

Ortopedik engelli $X^2=2,929$ $df=3$ $p=,403$ $p>0,05$

Zihinsel engelli $X^2=7,302$ $df=3$ $p=,063$ $p>0,05$

Süreğen hastalıklı $X^2=3,269$ $df=3$ $p=,352$ $p>0,05$

Hayatında herhangi bir dine inanma ihtiyacını hissetmediğini iddia eden insanlar dahi düşüncelerini benimsediği, değerlerini kabul ettiği bir otorite olmuştur. Buna ister ideoloji ister başka bir şey densin tüm kapılar yüce bir gücün varlığını kabul etmeye çıkar. Bazı zamanlar böyle bir gücün varlığı inkâr edilse de bu uzun sürmemiş insanlar yine dine dönmeye ve kutsal gördükleri değerlere sarılmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda engellilerin din ile ilgili görüşlerini öğrenmek amacıyla dinin önemi sorulmuştur. Elde edilen bulgulara göre, görme engellilerin % 95'i, işitme engellilerin % 70'i, konuşma engellilerin % 81,8'i, ortopedik engellilerin % 94,9'u, zihinsel engellilerin % 76,9'u, süreğen hastalıkların da tamamı dinin insan için önemli olduğunu kabul etmiştir. Değişkenler arasında herhangi bir ilişki görülmemektedir. Ayrıca katılımcılardan 85 kişi (% 88,5) dinin onlar için önemli olduğu; 1 kişi (% 1,4) biraz önemli olduğu; 9 kişi (% 9,4) bu konu hakkında herhangi bir fikirlerinin olmadığı ve 1 kişi de (% 1,4) dinin onun için herhangi bir şey ifade etmediği görüşündedir. Buna göre örneklem grubunun “dini önemseme” konusundaki olumluluk oranı çok önemli bir derecede yüksektir.

Zihinsel engelli 1 birey dinin önemli olmadığını ifade ederken; 5 kişinin bu konuda fikri olmaması şu sebepten olabilir. Din dediğimiz şey soyut bir konudur ve onu anlamak için aklın yeterli seviyede muhakeme edebilmesi şarttır. Bu bireylerden de bazı çok hafif düzeydekiler dışında, muhakeme güçleri genelde çok az hatta yok denecek kadardır. Bu yüzden ki, İslâm dini, sorumluluk sahibi olmayan insanları sıralarken en başa akli baliğ olmayanları koymuştur. Aslında zihinsel engellilerin çoğu muhakeme gücünü kullanamazken;

yukarıda da bahsedildiği gibi bazı bireylerin sınırlı da olsa soyut konuları bildiği, dini konular hakkında bilgi sahibi oldukları hatta dini davranışlarda bulundukları gözlenmiştir.

Tablo 2.0.22: Dinin Önemine Göre Katılımcıların Dini İhtiyacı Hissetme Durumu

Din insan için önemli midir?		Yaşadığımız çağda dine ihtiyaç yoktur.						Toplam
		Kesinlikle katılıyor m	Katılıyor m	Kararsız m	Katılmıyor m	Kesinlikle katılmıyor m	Cevapsız	
Önemli	S	1	2	2	12	67	1	85
	%	1,2	2,4	2,4	14,1	78,8	1,2	100
Biraz önemli	S	---	---	---	1	---	---	1
	%	---	---	---	100,0	---	---	100
Değildir	S	---	1	---	---	---	---	1
	%	---	100,0	---	---	---	---	100
Fikrim yok	S	1	2	5	---	1	---	9
	%	11,1	22,2	55,6	---	11,1	---	100
Toplam	S	2	5	7	13	68	1	96
	%	2,1	5,2	7,3	13,5	70,8	1,4	100

$X^2=73,015$

df=15

$p=,000$

$p<0,05$

Tablo 2.0.21’de dinin engelliler için yüksek derecede önem arz ettiği açıklandı. Burada ise yaşamakta olduğumuz zamana binaen engelliler için dinin gerekli olup olmadığı tablo 2.0.22’ye göre aktarılmaya çalışılacak. Katılımcılara “Yaşadığımız çağda dine ihtiyaç yoktur” ifadesi ile ilgili fikirleri sorulduğunda, örneklemin önemli bir bölümünün bu ifadeyi doğru bulmadığı gözükmemektedir. Buna göre önermeye, “kesinlikle katılıyorum” (% 2,1) ve “katılıyorum” (% 5,2) diyenlerin oranı toplamı % 7,3 iken, önermeye “katılmıyorum” (% 13,5) ve “kesinlikle katılmıyorum” (% 70,8) diyenlerin oranı toplamı % 84,3’tür. Bu da katılımcıların değişen ölçülerde de olsa dinin gerekli olduğuna dair bir inancın göstergesidir.

Din önemlidir ama bu çağda ona ihtiyaç yoktur diyen 3 kişidir. Din önemlidir ve bu çağda ona ihtiyaç da vardır diyen 79 kişidir. Din biraz önemlidir ve zamanımızda ona ihtiyaç vardır diyen 1 kişidir. Din önemli değildir ve bu çağda ona ihtiyaç da yoktur diyen yine 1 kişidir. Dinin önemi konusunda herhangi bir fikri olmayan 3 kişi de çağımızda dine ihtiyaç

olmadığını belirtmiştir. İki değişken arasındaki ilişki $p=,000$ değerinde yüksek derecede anlamlılık söz konusudur.

Ayrıca engellilerin dine dair düşüncelerini öğrenmek için anket formuna şu maddeler de eklenmiştir: “Okullarda din dersinin olmasını isterim” ifadesine katılanlar 81 kişi (% 84,3), kararsızım diyenler 7 kişi (% 7,3), katılmayanlar 6 kişi (% 6,2), maddeyi boş bırakanlar 2 kişi (% 2,1) olmuştur.

“İyi bir hayat sürdürebilmek için dini kurallara itaat etmek gerekmiyor” ifadesine katılanlar 14 kişi (% 14,6), kararsızım diyenler 12 kişi (% 12,5), katılmayanlar 70 kişi (% 72,9) olmuştur.

“İnsanlara dini anlatmayı isterim” ifadesine katılanlar 79 kişi (% 82,3), kararsızım diyenler 9 kişi (% 9,4), katılmayanlar 8 kişi (% 8,3) olmuştur.

“Dini konularla ilgilenmem” ifadesine katılanlar 6 kişi (% 6,3), kararsızım diyenler 8 kişi (% 8,3), katılmayanlar 81 kişi (% 54,4) ve maddeyi boş bırakan 1 kişi (% 1,4) olmuştur.

Tablo 2.0.23: Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Şüphe Ettikleri Konular

Aşağıdaki konuların hangisinde veya hangilerinde en çok şüpheye düşersiniz?		Okur-yazar değil	Sadece okur-yazar	İlkokul veya ortaokul mezunu	Lise ve dengi okul mezunu	Üniversite öğrencisi / mezunu	Toplam
Kader konusunda	S	---	2	4	1	3	10
	%	---	20,0	40,0	10,0	30,0	100
Ahiret konusunda	S	1	---	2	1	1	5
	%	20,0	---	40,0	20,0	20,0	100
İbadetler konusunda	S	1	---	2	---	2	5
	%	20,0	---	40,0	---	40,0	100
Günahlar konusunda	S	3	---	7	3	2	15
	%	20,0	---	46,7	20,0	13,3	100
Hiçbirinde	S	27	7	15	8	5	62
	%	43,5	11,3	24,2	12,9	8,1	100
Başka	S	1	1	---	1	---	3
	%	33,3	33,3	---	33,3	---	100

Cevapsız	S	---	---	1	---	---	1
	%	---	---	100,0	---	---	100
Kader konusu		$X^2=12,625$		$df=8$	$p=,125$	$p>0,05$	
Ahret konusu		$X^2=3,994$		$df=8$	$p=,858$	$p>0,05$	
İbadetler konusu		$X^2=9,302$		$df=8$	$p=,317$	$p>0,05$	
Günahlar konusu		$X^2=7,350$		$df=8$	$p=,499$	$p>0,05$	
Hiçbir konuda		$X^2=9,435$		$df=8$	$p=,307$	$p>0,05$	

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların çoğu (62 kişi) dini konuların hiçbirinde şüphe etmemektedir. En çok şüphe ettikleri konuların başında da günahlar (15 kişi) ve kader konusu (10 kişi) gelmektedir. Değişkenler arasında herhangi bir ilişki görülmemektedir. Ayrıca kader ve Ahret konularında en fazla şüphe eden grup ilkökul/ortaokul mezunu bireyler (% 40) gelmekte; ibadetler konusunda en çok ilkökul/ortaokul mezunları (% 40) ile üniversiteyi okuyan ya da bitirmiş bireyler (% 40) şüphelenmekte; günahlar konusunda yine en fazla ilkökul/ortaokul mezunları (% 46,7) şüphelenmekte ve hiçbir konuda şüphelenmeyen grup da en fazla okur-yazarlığı olmayan bireyler gelmektedir. Başka seçeneğini işaretleyen 3 katılımcı şu ifadeleri yazmışlardır:

“Şeytan hakkında şüpheleniyorum.” (Erkek, yaş: 15, bekâr, sadece okur-yazar, sosyo-ekonomik durumu normal, doğuştan ortopedik ve zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası işçi, dini tutum ölçeğinden 30 puan aldı.)

“Hiçbirinden şüphelenmiyorum.” (muhtemelen seçeneklerin hepsini görmeyen katılımcı başka seçeneğini işaretleyerek bu notu düşmüştür. Erkek, yaş: 27, bekâr, lise ve dengi okul mezunu, sosyo-ekonomik durumu yüksek, doğuştan zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası esnaf, dini tutum ölçeğinden 23 puan aldı.)

“Allah konusunda” (Kız, yaş: 20, bekâr, okur-yazar değil, sosyo-ekonomik durumu normal, doğuştan ortopedik ve zihinsel engelli, annesi ev hanımı, babası esnaf, dini tutum ölçeğinden 23 puan aldı.)

Tablo 2.0.24: Cinsiyete Göre Katılımcıların Herhangi Bir Zorluk Anında Aldıkları Tavır

Bir sıkıntıyla karşılaştığınızda aşağıdakilerden hangisini ya da hangilerini yaparsınız?	Erkek		Kadın		Toplam	
	S	%	S	%	S	%

Namaz kılar dua ederim	34	49,3	10	37,0	44	45,8
Muska yazdırırım	---	---	---	---	---	---
Türbe ziyareti yaparım	---	---	2	7,4	2	2,1
Bir bilene danışırım	10	14,5	4	14,8	14	14,6
Sakinleştirici ilaç veya madde kullanırım	6	8,7	1	3,7	7	7,3
Başka	24	34,8	12	44,4	36	37,5
Cevapsız	1	1,4	1	3,7	2	2,1

Namaz - dua	$X^2=1,479$	$df=2$	$p=,477$	$p>0,05$
Muska yaz..	$X^2=,395$	$df=1$	$p=,529$	$p>0,05$
Türbe ziyareti..	$X^2=5,574$	$df=2$	$p=,062$	$p>0,05$
Bir bilene danışma	$X^2=,396$	$df=2$	$p=,821$	$p>0,05$
Sakinleştirici..	$X^2=1,142$	$df=2$	$p=,565$	$p>0,05$

“Bir sıkıntıyla karşılaştığınızda ne yaparsınız” sorusuna katılımcıların % 45,8’i namaz kılıp dua ettiklerini; % 2,1’i türbe ziyareti yaptığını; % 14,6’sı problemine çözüm bulabilecek birisine danıştığını; % 7,3’ü sakinleştirici ilaç/madde kullandığını; % 37,5’i de başka çözümler denediğini söylemiştir. Kadınlara göre bu çözümler sırasıyla en fazla, dua ederim; hastaneye giderim; bir şey yapmam; dışarı çıkıp gezerim; tv izler, annemle konuşurum; dua eder, ezbere bildiğim sureleri okurum; Kur’an okur, dua ederim.

Erkekler ise, dua ederim; sabrederim; gezerim; kendim çözmeye çalışırım; hastaneye giderim; hiçbir şey yapmam; dışarı çıkarım; problemimden uzak durmaya çalışırım; evde oturup bilgisayar oynarım; anneme anlatırım veya geçmesini beklerim gibi çözümlerde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, bir zorlukla karşılaşan engellilerin çoğu bulundukları durumdan kurtulmak için Allah’a dua etmektedir. Bu da daha önce ifade edildiği üzere onların duaya ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Tablo 2.0.25: Medeni Hale Göre Katılımcıların Ahiret’e İnanç Durumu

Ahiret gününe ve öldükten sonra tekrar dirileceğime inanmıyorum.	Evli		Bekâr		Toplam	
	S	%	S	%	S	%

Kesinlikle katılıyorum	5	12,5	4	7,1	9	9,4
Katılıyorum	---	---	2	3,6	2	2,1
Kararsızım	---	---	13	23,2	13	13,5
Katılmıyorum	2	5,0	12	21,4	14	14,6
Kesinlikle katılmıyorum	32	80,0	25	44,6	57	59,4
Cevapsız	1	2,5	---	---	1	1,4
Toplam	40	100	56	100	96	100
$X^2=22,060$ $df=5$ $p=,001$ $p<0,05$						

Ölümünden sonraki hayata yani bu dünya hayatından sonra bir kez daha dirileceğimize, cennete, cehenneme vs. inanmak İslâm dinine göre bir gerekliliktir. Sadece İslâm’da değil –bu din kadar detaylı bilgi vermeselerde- öbür dinlerde de ahiret inancı vardır. Bundan yola çıkarak katılımcıların ahiret inancını ölçmek amacıyla yukarıdaki ifade sorulmuştur. Buna göre, “Kesinlikle katılıyorum “ ile “Katılıyorum”u ve “Kesinlikle katılmıyorum” ile “Katılmıyorum”u tek kategoriler haline getirecek olursak; öldükten sonra tekrar dirileceğine inanmayanlar 11 kişi (% 11,5), bu konuda herhangi bir fikir beyan etmeyenler 13 kişi (% 13,5), öldükten sonra yeni bir hayatın başlayacağına inananlar da 71 kişi (% 74) çıkmıştır. Anlaşılan odur ki araştırma alanımızda bulunan engellilerin büyük çoğunluğu ahirete, ölümünden sonra tekrar dirileceğimize ve hesap göreceğimize dair bir inanca sahiptir. Yapılan görüşmelerde de insanların bu dünyaya geçici olarak gönderildikleri, bir gün herkesin öleceği sonra dirileceği ve cennete ya da cehenneme koyulacakları bilgisi onların ahiret hayatından haberdar olduklarını göstermektedir. Fakat konu ile alakalı olan kabir hayatı, kabir azabı, sur’un üfürülmesi, mahşer, hesap, mizan gibi ahiret halleri hakkında çok az bilgi sahibi oldukları; yapılan çoğu mülakatta olduğu gibi yine konu ile alakalı soruların olduğu yani dini bilgiye susamış oldukları ve dini bilgi eksikliğini giderme özleminin kendilerinde var olduğu gözlenmiştir.

İki değişken arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p=,001$ $p<0,05$). Çünkü evlilerin öbür dünyanın var olduğuna ilişkin inançları % 85 oranında iken, bekârların % 66 civarındadır. Yine bu konuda kararsız olan hiçbir evli bulunamazken; bekârlardan 13 kişi (% 23,2) konu hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir.

Öğrenim durumuna göre katılımcılara ahiret inancını sorguladığımızda; okur-yazar olmayanların % 18,2'si, okuma-yazması olup da diploması olmayanların % 10'u, ilkokulu ya da ortaokulu bitirenlerin % 6,7'si, lise ve dengi okulu bitirenlerin % 7,1'i ve üniversiteyi bitirmiş veya okumakta olanların % 11,1'i ölümden sonra tekrar dirileceğimize ve yeni bir hayatın başlangıcı olacağına inanmadıklarını belirtmiştir. Konu hakkında bir şey bilmediğini ifade eden lise ve üstü öğrenim gören hiçbir katılımcı olmazken; okur-yazarlığı olmayanların % 30,3'ü, sadece okur-yazarlığı olanların % 20'si ve ilkokul/ortaokul'u bitirmiş bireylerin % 3,3'ü kararsızım seçeneğini işaretlemişlerdir. Ahiretin var olduğuna ilişkin inancı tam olanların öğrenim düzeyleri ve oranları ise şöyledir: Okur-yazar değil % 51,6; sadece okur-yazar (diplomasız) % 70; ilköğretim (ilkokulu veya ortaokul) mezunu % 86,7; lise ve dengi okul mezunu % 92,8; üniversite öğrencisi/mezunu % 88,9. Tablonun geneline baktığımızda engellilerin öğrenim düzeyi yükseldikçe ahiretin var olduğuna yönelik düşüncelerinin arttığı; dine yönelik daha çok araştırmada bulundukları (bkz. Tablo 2.0.8); bu araştırmalar neticesinde dini konular hakkında daha az kararsız oldukları (daha net bilgiye sahip oldukları) ortaya çıkmaktadır.

Engel çeşidine göre sorguladığımızda, görme engellilerin % 5'i ile ortopedik ve zihinsel engellilerin % 15,4'ü ölümden sonra tekrar dirilmenin olacağına inanmadığını; yine görme engellilerin % 5'i, dil-konuşma engellilerin % 27,3'ü, ortopediklerin % 17,9'ü ve zihinsellerin % 46,2'si bunun olup olmayacağını bilmediğini; görmelerin % 90'ı, dil-konuşmaların % 72,7'si, ortopediklerin % 64,1'i⁸⁵, zihinsellerin % 38,4'ü ile işitmelerin ve süregelen hastaların tamamı ahirete inandıklarını ifade etmişlerdir. Yukarıda da ifade edildiği üzere eğitim düzeyinin yükselmesiyle katılımcıların dini bilgi seviyesinin de arttığı görülen bu çalışmada, ortopedik engellilerin daha çok ilköğretime kadar okuyabilmeleri; zihinsel engellilerin de daha çok görünmeyen bir şeye karşı muhakeme yapamamaları ve okur-yazarlığı olanların az olmaları sebebiyle (bkz. tablo 1.0.4) ahiret inancı hakkında bilgi sahibi olamamakta veya reddetmektedirler.

Tablo 2.0.26: Katılımcıların Ahiret, Cennet ve Cehennemin Varlığına İlişkin İnançları

Ahiret gününe ve öldükten sonra tekrar	Cennet ve Cehennem diye bir şey yoktur.						Toplam
	Kesinlikle katılıyor	Katılıyor	Kararsız	Katılmıyor	Kesinlikle katılmıyor	Cevapsız	
		m	m	m		z	

⁸⁵ Muhcu yaptığı araştırmada, ortopedik engellilerin % 96,9'unun ahirete, öldükten sonra tekrar dirileceğine inandıklarını ve bu konuda hiç şüphe duymadıklarını tespit etmiştir. bkz. Muhcu, *a.g.t.*, s. 30.

dirileceğime inanmıyorum.		m				m		
Kesinlikle katılıyorum	S	---	1	1	2	5	---	9
	%	---	11,1	11,1	22,2	55,6	---	100
Katılıyorum	S	1	1	---	---	---	---	2
	%	50,0	50,0	---	---	---	---	100
Kararsızım	S	---	---	6	---	7	---	13
	%	---	---	46,2	---	53,8	---	100
Katılmıyoru m	S	1	---	1	3	9	---	14
	%	7,1	---	7,1	21,4	64,3	---	100
Kesinlikle katılmıyorum	S	2	1	---	6	48	---	57
	%	3,5	1,8	---	10,5	84,2	---	100
Cevapsız	S	---	---	---	---	---	1	1
	%	---	---	---	---	---	100,0	100
Toplam	S	4	3	8	11	69	1	96
	%	4,2	3,1	8,3	11,5	71,9	1,04	100

 $X^2=159,334$

df=25

 $p=,000$ $p<0,05$

Ahiretin varlığına ilişkin inancı olan bir kişinin, ahiret hallerinden olan cennet ve cehennemin de var olduğuna inanmalıdır. Buradan yola çıkarak yine olumsuz bir ifade şekline sokarak sorduğumuz cennet-cehennem meselesinde; katılımcılardan ahiretin var olduğuna inanmayan 3 kişi, cennet ve cehennemin de olmadığını söylemiştir. Fakat ahirete ilişkin olumsuz görüşe sahip 7 kişi, cennet ve cehennemin var olduğunu ifade etmiştir. Ahiret hakkında herhangi bir fikir yürütmeyen 6 kişi, cennet-cehennem hakkında da kararsız olduğunu ifade ederken; 7 kişi öldükten sonraki yaşam hakkında bilgi sahibi olmadığını ancak cennet ve cehennemin varlığına inandıklarını ifade etmiştir. Ahiretin var olduğuna ancak cennet-cehennemin olmadığına inanan 4 kişidir. Ahiretin var olduğunu ancak cennet-cehennemin bilinemeyeceğini ifade eden 1 kişidir. 66 kişi de ahiretin, cennetin ve cehennemin var olduğunu ifade etmiştir. Cennet ve cehennemin varlığına ilişkin inanca baktığımızda ise katılımcıların % 7,3'ü bunların olmadığını; % 8,3'ü kararsız olduğunu; % 83,4'ü de cennet-cehennemin varlığına inandıklarını belirtmişlerdir.

İki değişken arasında yüksek derecede ilişki görülmekle birlikte yukarıda da belirttiğimiz üzere tabloda dikkat çeken birkaç nokta var. İlki, ahiretin varlığına inanmayan

ama cennet ve cehennem var olduğuna inanılan durumdur. Bu, katılımcıların ifadeleri dikkatsiz bir şekilde okumaları ya da cennet-cehennem kavramlarını bildiği halde ahiret, yeniden diriliş gibi ifadeleri ilk defa duymasından olabilir. Çünkü ahiret hakkında bilgi sahibi olmadıkları halde cennetin, cehennem var olduğuna inandıkları başka katılımcılar vardır. İkincisi de, ahiretin var olduğu ama cennet ve cehennem olmadığı inanılan durumdur. Bu da yine katılımcıların ifadeleri dikkatsiz okumaları veya ahiret hakkında edindiği eksik bilgilerden kaynaklanabilir.

Tablo 2.0.27: Engel Türüne Göre Katılımcıların Allah’a İnanç Durumu

Engellilik çeşidine göre hangi özür türüne sahipsiniz?		Allah'ın varlığına kesinlikle inanıyor ve bu konuda hiç şüphe duymuyorum.				Toplam
		Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	
Görme Engelli	S	19	1	---	---	20
	%	95,0	5,0	---	---	100
İşitme Engelli	S	9	1	---	---	10
	%	90,0	10,0	---	---	100
Konuşma Engelli	S	10	---	1	---	10
	%	90,9	---	9,1	---	100
Ortopedik Engelli	S	36	2	1	---	39
	%	92,3	5,1	2,6	---	100
Zihinsel Engelli	S	20	2	2	2	26
	%	76,9	7,7	7,7	7,7	100
Süreğen Hastalıklı	S	20	---	---	---	20
	%	100,0	---	---	---	100

Görme engelli	$X^2=1,125$	$df=3$	$p=,771$	$p>0,05$
İşitme engelli	$X^2=1,380$	$df=3$	$p=,710$	$p>0,05$
Konuşma engelli	$X^2=3,706$	$df=3$	$p=,295$	$p>0,05$
Ortopedik engelli	$X^2=1,590$	$df=3$	$p=,662$	$p>0,05$
Zihinsel engelli	$X^2=12,679$	$df=3$	$p=,005$	$p\leq 0,05$
Süreğen hastalıklı	$X^2=2,297$	$df=3$	$p=,513$	$p>0,05$

Anketimize katılan engellilerin Allah'ın varlığına inanma konusunda yönelttiğimiz soruya verilen cevaplar şöyledir: Örneklem grubumuzdan erkeklerin % 92,8'i (64 kişi),

kızların % 88,9'u (24 kişi), tüm deneklerin % 91,7'si (88 kişi) kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemiş; erkeklerin % 4,3'ü (3 kişi), kızların % 3,7'si (1 kişi), tüm deneklerin % 4,2'si (4 kişi) katılıyorum seçeneğini işaretlemiş; kararsızım seçeneğini işaretleyen 2 erkek denek varken (tüm katılımcıların % 2,1'i); Allah'ın varlığına inanmayan 2 kadın denek (tüm katılımcıların % 2,1'i) olmuştur. Görüldüğü gibi katılımcıların % 95,9'u (92 kişi) Allah'ın varlığına inandığını belirtmiştir. Tablodan da anlaşıldığı üzere “Allah'ın varlığına kesinlikle inanmıyorum” diyen hiçbir katılımcı çıkmazken (bundan dolayı da tabloya “kesinlikle katılmıyorum” bölümü eklenmemiştir); “katılmıyorum” seçeneğini işaretleyerek Allah'ın varlığına inanmadığını kesinlik belirtmeden ifade eden sadece 2 zihinsel engelli kadın katılımcı çıkmıştır. Dolayısıyla varsayımlarımızdan birisi olan, “*Engellilerin büyük çoğunluğu Allah'ın varlığına inanmaktadır*” ifadesi doğrulanmış olmaktadır. Ayrıca yaptığımız gözlem ve görüşmelerde de engellilerin çoğunluğunun Allah'ın varlığına inandığını görmekle birlikte Allah ile ilgili merakları da yok değil. Bu merakların başında Allah'ın cismani (subuti) sıfatları gelmektedir.

Engellilerin özür durumuna göre Allah'ın varlığına ilişkin inançlarına baktığımızda, görme, işitme ve süregelen engellilerin tamamı; konuşma engellilerin % 90,9'unun; ortopedik engellilerin % 97,4'ünün; zihinsel engellilerin de % 84,6'sının Allah'ın varlığına kesinlikle inandıkları ve bu konuda hiç şüphe duymadıkları görülmektedir. Konuşma ve ortopedik engelli bireylerden 1'er kişi, zihinsel engellilerden de 2 kişi konu hakkında kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Değişkenler arasında sadece zihinsel engellilerde anlamlı bir ilişki çıkmıştır. Muhcu'nun Trabzon'un il ve ilçelerinde ortopedik engelliler üzerinde yaptığı bir araştırmaya göre örneklem grubunun tamamının Allah'ın varlığına kesinlikle inandıklarını ve bu konuda hiç şüphe duymadıklarını tespit etmiştir.⁸⁶ Timur'un gerçekleştirdiği araştırmada, zihinsel engelli bireylerin % 63,4'ünün Allah'ın yaratıcı olduğu bilgisine sahip oldukları kanıtlanmıştır.⁸⁷

Tablo 2.0.28: Katılımcıların Engellilik Hallerini Değerlendirme Biçimleri

Allah'ın beni cezalandırdığını düşündüğümde O'na kızıyor ve	İçinde bulunduğum durumun Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünmekteyim.					Toplam
	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	

⁸⁶ Muhcu, a.g.t, s. 29.

⁸⁷ Timur, a.g.t, s. 37.

O'ndan nefret ediyorum.							
Kesinlikle katılıyorum	S	1	---	---	---	---	1
	%	100,0	---	---	---	---	100
Katılıyorum	S	---	---	---	---	---	---
	%	---	---	---	---	---	---
Kararsızım	S	---	2	2	3	---	7
	%	---	28,6	28,6	42,9	---	100
Katılmıyorum	S	3	2	1	1	---	7
	%	42,9	28,6	14,3	14,3	---	100
Kesinlikle katılmıyorum	S	54	15	7	3	1	80
	%	67,5	18,8	8,8	3,8	1,2	100
Cevapsız	S	---	1	---	---	---	1
	%	---	100	---	---	---	100
Toplam	S	58	20	10	7	1	96
	%	60,4	20,8	10,4	7,3	1,4	100

$X^2=26,972$ $df=16$ $p=,042$ $p>0,05$

Engelli, neden ben bu haldeyim de bir başkası değil, benim diğerlerimden farkım nedir, bu Allah'ın bana bir cezası mıdır, insan neden olumsuz bazı şeyler yaşar? vb. soruları zihninde sorarak cevaplamak ister. Bu sorulara bulunacak olan cevaplar engellinin durumunu daha iyi idrak etme ve çevresiyle uyumunda da olumlu katkılar sağlayacaktır.⁸⁸ Biz de engelli bireylerin hayatlarında karşılaştıkları bu olumsuz olayı ne şekilde değerlendirdiklerini ölçmeyi amaçladık. Olumsuz durumlar karşısında engellilerin Allah'ı sorumlu tutup tutmaması önemli bir problemdir. Yukarıda değinildiği üzere Allah'a inanma konusunda herhangi bir sıkıntıları görülmeyen engelli bireylerin Allah'ın zâtı, sıfatları ve insan üzerindeki iradesi hakkında yeterli bilgileri olmadığı gözlenmişti.

Bu sebeple engelli bireylerin özür durumlarını değerlendirmede ne tür bir düşünceye sahip olduğunu öğrenmek için “Allah'ın beni cezalandırdığını düşündüğümden O'na kızıyor ve O'ndan nefret ediyorum” ve “İçinde bulunduğum durumun Allah'ın bir imtihanı olduğunu düşünmekteyim” ifadelerini bir arada sorduk. Buna göre, Allah'ın kendisini cezalandırdığını

⁸⁸ M. Naci Kula, “Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, 2000, s. 193.

düşünen yalnızca 1 katılımcı çıkmıştır. Fakat aynı katılımcı içinde bulunduğu durumun bir imtihan olduğunu da düşünmektedir. Bu durum, o kişinin ifadeleri tam anlayamamasından ya da imtihan ve ceza kavramlarını birbirinden ayırt edememesinden kaynaklanabilir. Cezalandırdığı için Allah'tan nefret etme ifadesinde kararsız olan 7 katılımcı vardır. Bunlardan 2'si içinde bulunduğu durumun imtihan olduğunu düşünmekte; 2'si imtihan konusunda kararsız görünmekte; 3'ü de imtihan olmadığını düşünmektedir. Allah'ın kendisini cezalandırmadığını ve O'na kızmadıklarını da ifade eden katılımcı sayısı ise 87'dir. Bunlardan 74 kişi, içinde bulunduğu halin imtihan olduğunu düşünmekte; 8'i imtihan olup olmadığını bilmemekte; 5'i de yaşamış olduğu halin imtihan olmadığını düşünmektedir. Ayrıca yaşadığı halin imtihan olduğunu düşünen tüm katılımcıların oranı % 81,2; bunun imtihan olmadığını ifade edenlerin oranı % 8,7 ve cevabını bilmeyenlerin oranı % 10,4'tür.

Tablo 2.0.29: Engelin Ortaya Çıkış Sebebine Göre Katılımcıların Özür Halini Kabul Düzeyi

Engelinizin ortaya çıkış sebebi nedir?		Engelli olarak yaşamaktansa ölmeyi tercih ederim.					Toplam
		Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Cevapsız	
Hastalık	S	---	1	9	30	---	40
	%	---	2,5	22,5	75,0	---	100
Deprem	S	---	---	---	1	---	1
	%	---	---	---	100,0	---	100
Kaza	S	---	---	1	13	1	15
	%	---	---	6,7	86,7	6,7	100
Doğuştan	S	2	3	9	20	---	34
	%	5,9	8,8	26,5	58,8	---	100
Diğer	S	---	---	1	3	---	4
	%	---	---	25,0	75,0	---	100
Cevapsız	S	---	---	---	2	---	2
	%	---	---	---	100,0	---	100
Toplam	S	2	4	20	69	1	96
	%	2,1	4,2	20,8	71,9	1,4	100

$X^2=16,328$

df=20

p=,696

p>0,05

Tabloya göre engellilerin % 2,1'i engel durumunu kabullenmemekte; % 4,2'si kararsız olduğunu belirtmekte ve % 92,7'si özüünden dolayı ölüm temennisinde bulunmamaktadır. Engelli olma sebebine göre hiçbirisi durumundan şikâyetçi olmazken, doğuştan engelli olanlardan 2 kişi engelli olarak yaşamayı istemediklerini ifade etmişlerdir. İki değişken arasında bir ilişki yoktur.

Cinsiyete göre engellilerin özür halini kabul düzeyine baktığımızda, erkeklerden hiç kimse ölüm temennisinde bulunmazken; 3 kişi (% 4,3) kararsızım seçeneğini işaretlemiş; 1 kişi (% 1,4) maddeyi boş bırakmış; 65 kişi de (% 94,2) halinden memnun olduğu anlaşılan “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerini işaretlemiştir. Kadınlardan 24 kişi (% 88,8) “katılmıyorum” ve “kesinlikle katılmıyorum” seçeneklerini işaretlemiş; 1 kişi (% 3,7) kararsızım seçeneğini işaretlemiş; 2 kişi de (% 7,4) katılıyorum seçeneğini işaretleyerek engelli olarak yaşamayı devam etmek istemediklerini belirtmiştir.

Yaş değişkenine göre baktığımızda, 13-22 yaş grubundakiler dışında diğer tüm gruplarda kendini kabul düzeyi olumlu iken; ergenliğin tamamı ve genç yetişkinlik evresinin bir kısmını kapsayan 13-22 yaş aralığında 2 kişi (% 6,5) ölümü temenni ettiklerini; 4 kişi de (% 12,9) kararsız olduğunu belirtmiştir.

Engel çeşidine göre baktığımızda ise, görme, işitme ve süregen engellilerin tamamında olumlu benlik -özür halini kabul etme yönünden- düzeyi görülürken; ortopedik engelli 1 kişi ve ortopedik, zihinsel, konuşma engeli aynı anda bulunan diğer 1 kişi engelli bir şekilde hayatını devam ettirmek istemediklerini belirtmişlerdir.

4. KATILIMCILARIN DİNİ TUTUM TOPLAM PUANLARININ BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE YORUMLANMASI

Bu bölümde araştırmanın 13 hipotezinden 9 tanesi ile ilgili toplanan bilgiler SPSS ile analize tabi tutulmuş ve ulaşılan sonuçlar tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Hipotezlere uygun olarak grup içi ve gruplar arası karşılaştırmalarda uygun olan istatistiksel işlemde yararlanılmıştır. Bazı hipotezlerde tek yönlü t-testi tekniği, bazı hipotezlerde ise varyans analizi tekniği kullanılmıştır.

İki grup arasındaki verilerin karşılaştırılmasında, önce katılımcıların bu iki gruba göre aldığı puanların ortalamalarının ve standart sapmalarının yer aldığı tablolar verilmiş, daha sonra ise bu iki grup arasındaki t-testi tekniği kullanılarak grup içi anlamlılık düzeylerine bakılmış ve yorumu yapılmıştır. Bilgilerin yorumlanması aşamasında, araştırmamıza katılan

deneklerin demografik bilgilerine ait bazı değişkenler de ele alınarak dini tutum toplam puanları ile ilişkisinin olup olmadığı araştırılmıştır.

Tablo 2.0.30: Cinsiyete Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Cinsiyet	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Erkek	69	24,985	4,989	5,779	,073	p>0,05 Önemsiz
Kadın	27	22,555	7,831			

Araştırmaya katılan 96 engellinin dini tutum ve davranışlarının puan ortalamaları cinsiyet değişkenine göre değerlendirilmiş ve yapılan t-testi sonucunda grup ortalamaları arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Yani “*Cinsiyet farklılığı, deneklerin dini tutum ve davranışlarına etki etmektedir. Erkek engelliler bayan engellilere göre daha yüksek dini tutum ve davranış düzeyine sahiptir*” şeklinde öne sürdüğümüz hipotez doğrulanmamıştır.

Hipotez hazırlanırken Kaya⁸⁹ ve Muhcu⁹⁰ tarafından yapılan çalışmalara bakılmış erkeklerin dini tutum ve dindarlık seviyelerinin kızlardan yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Varsayımımızda cinsiyetin dini tutum ve davranışlarda farklılık göstermesi beklenmekteydi. Erkek engellilerin inanç konusunda daha baskın, otoriter ve geleneksel yapıya eğilimli olması düşünülerek hazırlanan bu hipotez önceki çalışmalarla aynı sonucu vermemiştir. Araştırmanın sınırlılıkları düşünüldüğünde bu çalışma farklı bir grup ve şehirde uygulandığında belki başka sonuçlar elde edilebilir ve cinsiyet ile dini tutum ve davranış açısından anlamlılık gösterebilirdi.

Araştırmamızda olduğu gibi Özbaydar’ın (1976), Köktaş’ın (1993), Uysal’ın (1996) ve Ayhan ve arkadaşlarının (2004) araştırmalarında dindarlık bakımından erkeklerle kadınlar arasında belirgin bir farklılık tespit edilmezken; Kağıtçıbaşı (1972), Çelik (2002) ve Aydın’ın (1995) araştırmalarında kadınların erkeklere göre daha fazla dindar; Mehmedoğlu (1999), Kaya (1998) ve Kula’nın (2001) araştırmalarında da erkeklerin kadınlara göre daha çok dindar oldukları tespit edilmiştir.⁹¹

⁸⁹ Kaya, *a.g.e*, s. 235.

⁹⁰ Muhcu, *a.g.t*, s.44-45.

⁹¹ Kula, *a.g.e*, s. 213.

Tablo 2.0.31: Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Yaş Grupları	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
13-22	31	23,741	4,114	1,369	,244	p>0,05 Önemsiz
23-32	22	22,772	7,788			
33-42	19	23,631	8,118			
43-52	10	27,100	3,478			
53-62	6	27,166	3,188			
63 +	8	26,625	2,199			
Toplam	96	24,302	5,984			

Araştırmaya katılan 96 engellinin dini tutum ve davranışlarının puan ortalamaları yaş değişkenine göre değerlendirilmiş ve yapılan ANOVA testi sonucunda gruplar arasındaki ortalama fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Tabloya göre dini tutum puan ortalaması en yüksek yaş grubu 53-62'dir (27,166). Sonra sırasıyla 43-52 yaş grubu, 63 ve üstü yaştakiler, 13-22 yaş grubu, 33-42 yaş grubu ve 23-32 yaş grubu gelmektedir.

Tablo 2.0.32: Yaş Değişkenine Göre Katılımcıların İbadetleri Yerine Getirme Sıklıkları

İbadet etme konusunda durumunuza en uygun seçenek hangisidir?		YAŞ						Toplam
		13-22	23-32	33-42	43-52	53-62	63 +	
Devamlı yerine getiririm	S	8	12	10	8	3	6	47
	%	17,0	25,5	21,3	17,0	6,4	12,8	100
Ara sıra yerine getiririm	S	16	5	6	1	3	---	31
	%	51,6	16,1	19,4	3,2	9,7	---	100
Hiçbir zaman yerine getirmem	S	3	4	2	---	---	---	9
	%	33,3	44,4	22,2	---	---	---	100
Başka	S	4	1	1	1	---	2	9
	%	44,4	11,1	11,1	11,1	---	22,2	100
Toplam	S	31	22	19	10	6	8	96
	%	32,3	22,9	19,8	10,4	6,2	8,3	100

$$X^2=23,631$$

$$df=15$$

$$p=,072$$

$$p>0,05$$

Tablodan çıkan sonuca göre, ibadetleri devamlı yerine getiren gruplardan, oranı en fazla olan 23-32 yaş grubudur. Sonrada % 21,3'lük oranla 33-42 yaş grubu gelmektedir. İki değişken arasında ilişki yoktur.

Yukarıdaki iki tablo, daha önce öne sürülen, “*Deneklerin yaş seviyeleri, onların dini tutum ve davranışlarının şekillenmesinde etkilidir. Yaş ilerledikçe engellilerin ibadetleri yerine getirme sıklığı artmakta, dinî tutum ve davranışlarında da pozitif bir artış göstermektedir*” şeklindeki hipotez doğrulanmamıştır.

Tablo 2.0.33: Öğrenim Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Eğitim Düzeyi	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Okur-yazar değil	33	22,757	7,297	1,165	,322	p>0,05 Önemsiz
Sadece okur-yazar	10	23,900	4,121			
İlköğretim mezunu	30	25,800	3,438			
Lise ve dengi okul mezunu	14	25,357	7,088			
Üniversite öğrencisi / mezunu	9	23,777	6,924			
Toplam	96	24,302	5,984			

Yapılan ANOVA testi sonucu p değerimiz 0,322 çıkmış ve bu değer 0,05'ten büyük olduğu için engellilerin öğrenim durumu ile dini tutum seviyesi arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Yani “*Engellilerin eğitim düzeyi yükseldikçe dini tutum seviyesi de artacaktır*” şeklinde öne sürdüğümüz hipotez doğrulanmamıştır. Yapılan ikili karşılaştırmalarda da grupların dini tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tablo 2.0.33'te dikkat çeken bir nokta var: Katılımcıların eğitim seviyeleri ilköğretime doğru yükseldikçe dini tutum puan ortalamaları düzenli olarak artmış; yine ilköğretimden yukarıya doğru eğitim seviyesi arttıkça dini tutum puan ortalamaları düzenli olarak azalmıştır. Öngörümüzde, eğitim seviyesinin yükselmesine bağlı olarak engelli bireylerin dini konularda daha çok araştırma yapacakları ve daha çok dini davranışlarda bulunacakları idi. Nitekim yukarıda verdiğimiz bilgilerde de katılımcıların eğitim seviyelerinin yükselmesiyle beraber

dini konularda daha çok araştırma yaptıkları tespit edilmişti, fakat her araştırmanın olumlu bir dini tutum oluşturmayaacağı da yine tablodan çıkan sonuçtan anlaşılmaktadır.

Tablo 2.0.34: Sosyo-ekonomik Duruma Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Aylık Gelir	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
300 TL'nin altında	15	26,200	3,098	,947	,441	p>0,05 Önemsiz
300-800 TL arası	30	23,133	8,165			
800-1500 TL arası	21	24,952	4,030			
1500-2000 TL arası	14	25,142	3,370			
2000 TL ve üzeri	16	23,125	6,955			
Toplam	96	24,302	5,984			

Engellilerin dini tutum ve davranışlarının puan ortalamalarının bireyin ya da ailesinin gelir durumu değişkenine göre gruplar arasındaki ortalama fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Buna göre, engellilerin gelir düzeyi ile dini tutum ve davranışları arasında önemli bir ilişki görülmemektedir. Elde edilen bulgular *“Dini tutum ve davranışlar ile engellilerin veya ailelerinin gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Deneklerin sosyo-ekonomik seviyeleri arttıkça dini pratikleri yerine getirme yoğunluğu ve dini tutum düzeyleri azalmaktadır”* hipotezini doğrulamamaktadır.

Tablo 2.0.35: Engelli Olma Sebebine Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Sebepler	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Hastalık	40	25,450	3,601	4,972	,000	p<0,05 Önemli
Deprem	1	2,000	---			
Kaza	15	24,866	5,514			
Doğuştan	34	22,676	7,201			
Diğer	4	27,750	2,629			
Cevapsız	2	29,000	1,414			
Toplam	96	24,302	5,984			

Tabloda görüldüğü gibi yapılan varyans analizi sonucunda engelli olma sebebine göre katılımcıların dini tutum ortalamaları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Dini tutum ortalaması en yüksek olan 2 kişi engellilik sebebini yazmazken; ortalaması en düşük 1

kişi de engellilik sebebi olarak depremi göstermiştir. Tabloda elde edilen bilgiler “*Deneklerin dinî tutum ve davranışları ile engelli olma sebebi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Doğuştan engelli olanların dini tutumları, herhangi bir sebeple sonradan engelli kalan bireylere göre daha olumludur*” şeklindeki hipotezi doğrulamamaktadır.

Sonradan engelli kalan bireylerin dine karşı inancının sarsılacağı, Allah’a öfke duyacağı şeklinde bir kanaate sahiptik. Fakat yaptığımız görüşmelerde bu bireylerin dine olan inançlarının sarsılmadığı; aksine, Allah’a tam bir teslimiyet ve güvenle bağlandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 2.0.36: Anne Öğrenim Düzeyine Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Anne Eğitim Seviyesi	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Okur-yazar değil	77	24,363	5,877	,817	,445	p>0,05 Önemsiz
Sadece okur-yazar	10	25,700	4,110			
İlköğretim mezunu	9	22,222	8,408			
Toplam	96	24,302	5,984			

Araştırmaya katılan engellilerin dini tutum ve davranışlarının ortalamaları, annesinin eğitim durumu değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda gruplar arasındaki ortalama fark istatistiksel açıdan önemli bulunmamıştır.

Çalışmamızda, katılımcıların anne eğitim seviyesini tespit etmek için “Okur-yazar değil”, “Sadece okur-yazar (diplomasız)”, “İlköğretim (ilkokul veya ortaokul mezunu)”, “Lise ve dengi okul mezunu”, “Üniversite öğrencisi / mezunu” şeklinde gruplar öngörülmüştü. Fakat elde edilen sonuçlara göre, anne eğitim seviyesi lise ve üstü hiç kimse çıkmamıştır. Bundan dolayı tabloda anne eğitim seviyesini göstermek için lise ve üniversite dâhil edilmemiştir.

Çalışmamıza katılan annesi sadece okuma-yazması olan engellilerin dini tutum puanlarının düzeyi diğer grupta olan engellilere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Annesi okur-yazar olmayan engellilerin dini tutum düzeyleri ikinci sırada yer almaktadır. Annesi ilkokulu ya da ortaokulu bitirmiş engellilerin dini tutum düzeyleri ise en son sırada yer almaktadır. Bu sonuçlar gösteriyor ki “*Anne öğrenim düzeyi yükseldikçe engellilerin dini tutum düzeyi düşmektedir*” şeklinde ileri sürdüğümüz hipotez doğrulanmamaktadır.

Tablo 2.0.37: Annenin Dini Davranış Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Anne Dini Davranış Durumu	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Dinin bütün gereklerini yerine getirir	80	24,737	5,395	8,409	,000	p<0,05 Önemli
Dinin gereklerini kısmen yerine getirir	13	24,615	4,754			
Dinin gereklerini çok az yerine getirir	3	11,333	12,858			
Toplam	96	24,302	5,984			

Tablo 2.0.38: Babanın Dini Davranış Durumuna Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Baba Dini Davranış Durumu	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Dinin bütün gereklerini yerine getirir	71	24,788	5,361	,962	,386	p>0,05 Önemsiz
Dinin gereklerini kısmen yerine getirir	19	22,684	8,306			
Dinin gereklerini çok az yerine getirir	6	23,666	3,983			
Toplam	96	24,302	5,984			

Araştırmaya katılan engellilerin dini tutumlarının ortalamalarının anne ve babalarının dini davranış durumuna göre farklılaşmasını gösteren ANOVA testi sonuçları Tablo 2.0.37 ve Tablo 2.0.38’de verilmiştir. Tablolar incelendiğinde annenin dini davranış durumuna göre katılımcıların dini tutum seviyelerinde anlamlı bir farklılaşma olduğu; babanın dini davranış durumuna göre bakıldığında katılımcıların dini tutum seviyelerinde anlamlı bir farklılaşma olmadığı gözlenmektedir. Elde edilen bulgular “*Anne ve babası dinin gereklerini yerine getiren engellilerin dinî tutum ve davranışları da olumlu olacaktır*” hipotezini kısmen doğrular mahiyettedir.

Tablo 2.0.39: Ailelerin Dini Bilgi Verme Miktarına Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Ailelerin Dini Bilgi Verme Miktarı	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
Dini bilgi verdiklerini düşünüyorum	45	25,755	3,581	4,276	,007	p>0,05 Önemsiz
Bazı konularda bilgi verdiklerini düşünüyorum	35	23,285	7,035			
Dini bilgi vermediklerini düşünüyorum	7	18,142	10,494			
Sadece sorduğum sorularda bilgi verdiklerini düşünüyorum	9	25,777	3,113			
Toplam	96	24,302	5,984			

Tablodan da anlaşılacağı üzere ailesinden, az veya çok dini bilgi aldığını ifade eden katılımcıların dini tutum puan ortalamaları, dini bilgi almadığını düşünen katılımcıların puan ortalamasına göre anlamlı derecede yüksek çıktığı görülmektedir. Hipotezimizde “*Ailesinden dini konularda bilgi aldığını ifade eden engellilerin dinî tutum düzeyi, bu konuda bilgi almadığını düşünen engellilerin dinî tutum düzeyine göre daha yüksektir*” ifadesi doğrulanmıştır. Ailesinden dini konularda bilgi almadığını söyleyen katılımcıların da diğerleri gibi olumlu bir din tutuma sahip oldukları, ancak tutum derecesi açısından ailesinden bilgi alan katılımcıların daha kuvvetli bir dini tutuma sahip olduklarını söyleyebiliriz.

Hipotez oluşturulurken, bireylerin dini tutum ve davranışlarının oluşmasında önemli derecede etkili olan ailelerin bazı bireylere dini konularda bilgi verdiklerini, bazı bireylere de dini konularda bilgi vermediklerini öngördük. Aileden edinilen bilgilerin çoğu özellikle de önemli bir zaman dilimi olan ilk 5-6 yaşlarda edinilen bilgiler, hayatın çoğunu etkileyebilecek kadar etkili olduğu bilinen bir durumdur. Bu sebeple dini eğitim ve öğretimini ailesinden alan katılımcıların dini konularda hassas olacakları, dini tutum ve davranışlarının da yüksek çıkacağını varsaydık. Hipotezin doğrulanmasından hareketle, din eğitimi ve öğretiminde etkili sonuçların alınması için ailenin özellikle de anne-babaların bu konudaki tutum ve davranışlarının olumlu olması ve çocuğun eğitim seviyesine göre bir metodun seçilmesi gerektiği sonucu çıkarılabilir.

Tablo 2.0.40: Dua Etme Sıklığına Göre Katılımcıların Dini Tutumları

Dua Etme Sıklığı	N	$\bar{x}$	S	F	p	Sonuç
------------------	---	-----------	---	---	---	-------

Sık sık dua ederim	69	26,753	2,620	34,159	,000	p<0,05 Önemli
Bir zorlukla karşılaşınca dua ederim	11	19,090	8,080			
Hiç dua etmem	3	8,333	10,115			
Diğer	13	19,384	4,874			
Toplam	96	24,302	5,984			

Tabloda görüldüğü gibi dua etme sıklığına göre katılımcıların dini tutum ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu farklılık, yapılan varyans analizi sonucunda dua etme ile dini tutum ve davranışlar arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla “*Engellilerin dua etme sıklığı arttıkça dini tutum düzeyi yükselmektedir*” şeklinde öne sürülen varsayım doğrulanmıştır. Varsayım hazırlanırken dini hassasiyetleri olan engellilerin, rahatlatıcı gücü sayesinde duaya çok sık başvuracakları, bu şekilde kendilerini daha rahat hissedecekleri öngörülmüştü. Çünkü dua sayesinde engelliler Allah’tan yardım talebinde bulunabilmekte, O’na yakın olduğunu hissedebilmekte, O’ndan güç alarak acılarına sabredebilmekte ve kaygılarını azaltarak çıkmazları aşabilmektedir.

DEĞERLENDİRME

Bu bölümde anket neticesinde elde edilen bulguların genel bir değerlendirmesine gidilecektir. Çalışmanın genel amacı Van ve merkez ilçelerdeki engelli bireylerin dini duygu ve düşüncelerini, dini tutum ve davranışlarını farklı değişkenler çerçevesinde incelemektir.

Yapılan çalışmanın neticesinde engellilerin dini tutum ve davranışların oluşmasında % 64,5’lik oranla aile çok fazla etkili olurken, din adamları % 29,1 oranında etkili olmuştur. Bu sebeple, ailelerin ve din adamlarının model olacak davranışlar sergilemesi ve dini bilgiyle donanımlı olmaları gerekir. Engelliler televizyon ve internet başında zamanlarını geçiriyor olsa da bu iki aracı daha çok eğlence amaçlı kullanmakta, dini tutum ve davranışların oluşmasında görsel iletişim araçları çok az etkili olmaktadır. Birebir iletişime geçtiği aile ve din adamları ise dini davranışların oluşmasında fazlasıyla etkili olmakta ve direkt olarak engellinin dünyasına hitap etmektedir.

Engelliler, Müslümanlık ile ilgili bilgileri daha çok, ailesinden (% 57,3), sonra camiden (% 18,8), kendi kendine (% 13,5), okullardan (% 9,4), ve arkadaşlarından (% 1,2) öğrenmiştir. Ailenin oran olarak diğerlerinden çok fazla çıkması aklımıza “Ailelerin Müslümanlık ile ilgili bilgilerinin ne kadar olduğu veya İslâm’ın gereklerini ne kadar yerine getirdikleri” sorusunu getirmektedir. Tablo 2.0.4 ve Tablo 2.0.5’te katılımcıların ifadesine göre, dinin bütün gereklerini yerine getiren annelerin oranı % 83,3; babaların oranı ise % 74’tür. Bir de katılımcıların İslâm’ın emir ve yasakları benimseme durumlarına baktığımızda, % 59,4’ü arzu ve istekle benimsemekte; % 31,2’si de genellikle benimsemektedir. Anlaşılan, ailenin dini konulardaki hassasiyeti katılımcıları olumlu olarak etkilemiştir. Bu iki olgunun sonucuna göre aile, bir toplumda din eğitimi konusunda çok etkin olabilmekte ve dini inanç noktasında sağlam bir yapı oluşturabilmektedir.

Engellilerin % 13,5’i arkadaş veya dost meclislerinde dini konular hakkında çok sık konuşmakta; % 64,6’sı bazen konuşmakta; % 21,9’u da hiç konuşmamaktadır. Dini konularda en sık konuşanlar 33-42 yaş grubu olurken; bu konuda en az konuşanlar ise 13-22 yaş grubu olmuştur.

Engellilerin %33,3’ü Hz. Muhammed hakkında; % 28,1’i Allah hakkında ve ibadetler hakkında; % 19,8’i Ahiret hakkında; % 14,6’sı Ahlaki konularda; % 33,3’ü de başka konularda araştırma yapmıştır. İslâm Peygamberi bu kadar çok merak edilirken diğer konularda daha az araştırma yapılmasının şöyle bir sebebi olabilir: Engellinin soyut konularda yapabileceği araştırmalar ve elde edebileceği bilgiler zaten sınırlıdır. Hz. Allah’ın kendi

varlığı ve şahsı ile Ahiret hayatı hakkında Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde bilgiler mevcuttur. İbadetler ve ahlaki konularda da çok fazla araştırma yapılmadığı, yapanların da genelde yüzyüze görüşmeler tercih ettiği yapılan mülakatlarda ifade edildi.

Dinin emir ve yasaklarını, engellilerin % 59,4'ü arzu ve istekle benimsemekte; % 31,2'si genellikle benimsemekte; % 3,1'i ilgilenmemekte; % 2,1'inin konu hakkında bazı şüpheleri bulunmaktadır. Engellilerden hiçbiri İslâm'ın emir ve yasaklarını gereksiz ve çağ dışı görmemiştir.

Kur'an'da yazılanların tamamının doğru olduğu ifadesine engellilerin % 67,7'si kesinlikle katılmakta; % 16,7'si katılmakta; % 12,5'i kararsız; % 3,1'i katılmamaktadır. Kur'an'ın doğru olduğuna katılma oranı yüksek olmakla birlikte 3 kişi bu görüşe katılmamıştır. Cinsiyete göre, erkeklerin % 73,9'unun; kadınların da % 51,9'unun Kur'an'da yazılanların tamamının doğru olduğuna kesinlikle inanmaktadır.

Din aleyhinde söylenen ve yapılan şeylere oldukça kızarım önermesine engellilerin % 50'si kesinlikle katılmakta; % 15'i katılmakta; % 5'i kararsız; % 25'i katılmamakta; % 5'i kesinlikle katılmamaktadır. Anlaşılan odur ki engellilerin büyük çoğunluğu din hakkında olumsuz tutum ve davranışların sergilenmesine yönelik faaliyetlerden hoşlanmamaktadır.

Dince yasaklanan şeyleri yapmaktan sakınırım önermesine engellilerin % 53,1'i kesinlikle katılmakta; % 37,5'i katılmakta; % 6,2'si kararsız; % 2,1'i katılmamakta; % 1,4'ü kesinlikle katılmamaktadır. Katılımcı evlilerin % 95'i, bekârların da % 87,5'i dinin men ettiği durumlara dikkat etmektedir.

Engellilerin büyük bir çoğunluğu (%30,2'si) ibadetlerini yapamamalarının nedenini “tembellik” olarak cevaplamıştır. % 4,2'si ibadetleri zor ve yorucu bulmakta; % 12,5'i bilmediği için yapamamakta; % 2,1'i ibadet yapmak istememekte; % 47,9'u da başka sebeplerle ibadetlerini yapamamaktadır. Başka sebepler öne sürenlerin çoğu “hastalık” sebebiyle ibadetlerini yerine getirememektedir. 13-42 yaş arası bireyler daha çok tembellikten ibadetlerini yapamazken; 43 yaş ve üzerindekiiler de hastalıktan dolayı ibadetlerini yapamamaktadır.

Engellilerin % 49'u beş vakit namazını kılmakta; % 11,5'i namazlarını çoğu zaman kılıp ara sıra terk etmekte; % 19,8'i namaz kılmak istiyor ama kılamamakta; % 12,5'i ara sıra namaz kılmakta; % 4,2'si namaz kılmayı gereksiz bulmakta; % 3,1'i de sadece Cuma ve bayram namazlarını kılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'i okuma sıklığına göre engellilerin % 11,5'i her gün okumakta; % 20,8'i ara sıra okumakta; % 7,3'ü öğrenme aşamasında; % 20,8'i hiç okumamakta; % 38,5'i de Kur'an okumayı bilmemektedir. Camilerde ve Kur'an Kurslarında vatandaşa yönelik Kur'an öğretimi hizmeti olmasına rağmen bu bireyler özürleri sebebiyle bu hizmetten yararlanamamakta, kursa katılanlar da verim alamamaktadır. Engel türüne göre yapılacak Kur'an-ı Kerim'ler (kabartmalı -Braille alfabeli-, sesli, büyük puntolu vs.) ve evde eğitim hizmetleriyle bu insanlar Kur'an'ı okuyabilecek ve O'ndan istifade edebilecektir.

Engellilerin % 27,1'i ramazan orucunun yanında nafile oruçlarını da tutmakta; % 36,5'i sadece ramazan orucunu tutmakta; % 15,6'sı ramazan orucunu ara sıra tutmakta ve % 10,4'ü oruç ibadetini yerine getirmemektedir. Özürlerinden dolayı dini ritüelleri yerine getirmekte zorlanan engelliler görülüyor ki bu ibadeti yapmakta çok da zorlanmamaktadır. Burada dikkat çeken bir nokta var: Namaz kılma ve Kur'an okumaya olan ilgi, oruç tutmaya olan ilgiden düşüktür. Bu da orucun sosyo kültürel öneminden, oruç tutma konusunda toplumsal baskıdan ve farz olan orucun sadece bir ayda yerine getirilmesinden kaynaklanabilmektedir.

Engellilerin % 71,9'u sık sık (rahat ve sıkıntılı durumları ayırmaksızın) dua etmekte; % 11,5'i bir problemle karşılaştığında dua etmekte; % 3,1'i dua etmemektedir. Dua edenlerin de büyük çoğunluğu, sağlıklı ve huzurlu yaşamayı (% 24) ve maddi ve manevi sıkıntılardan kurtulmayı (% 18,8) istemektedir. Bu sonuç bize engellilerin dünyasında hastalıklarının giderilmesini ve rahata kavuşmak istediklerini ön plana çıkarmaktadır. Hayatları hastalıklarla mücadele etme ve ekonomik problemlerle geçen bu bireyler, sağlıklı ve maddi yönden rahat yaşamak istemektedir. Bu sebeple engellilerin çoğu bu problemlerin giderilmesine yönelik bir dua anlayışı geliştirmiştir. Dualarında en çok talep ettikleri bir başka şey ise günahlarının affıdır(% 21,9). Burada "günah" kavramına verdikleri önemi göstermesi açısından önemlidir. Affedilmek arzusu bazılarının dualarında önemli bir yer tutarken bazılarında dünyevi problemler daha önemli yer tutmaktadır.

Engellilerin 91,7'si Allah'ın varlığına kesinlikle inanmakta; % 4,2'si inanmakta; % 2,1'i kararsız ve yine % 2,1'i Allah'ın olmadığına inanmaktadır. Görüldüğü üzere engellilerin çoğu Allah'ın varlığına inanmaktadır. Yapılan gözlem ve mülakatlarda da bu sonucu görmekle birlikte Allah ile ilgili meraklarının olduğu; bu merakların başında Allah'ın cismani (subuti) sıfatları olduğu fark edildi.

Engellilerin % 85'ine göre din önemli; % 1,4'üne göre biraz önemli; % 9,4'ünün fikri yok; % 1,4'üne göre de din önemli değildir. Engellilerin “dini önemseme” konusundaki olumluluk oranı önemli derecede yüksek görülmektedir. Dini ihtiyacı hissetme durumuna bakıldığında ise katılımcıların % 84,3'üne göre çağımızda dine ihtiyaç vardır; % 7'3'ünün bu konuda fikri yok ve yine % 7,3'üne göre bu çağda dine ihtiyaç yoktur.

Ayrıca, okullarda din dersinin olmasını isteyenler % 84,3; kararsız olanlar % 7,3; istemeyenler % 6,2'dir. İyi bir hayat sürdürebilmek için dini kurallara itaat etmek gerekmiyor diyenler % 14,6; kararsız olanlar % 12,5; gerekir diyenler % 72,9'dir. İnsanlara dini anlatmayı isteyenler % 82,3; kararsız olanlar % 9,4; istemeyenler % 8,3'tür. Dini konularla ilgilenmeyenler % 6,3; kararsız olanlar % 8,3; ilgilenenler % 54,4 oranındadır.

Engellilerin çoğunluğu (62 kişi) dini konuların hiçbirinde şüphe etmezken, 15 kişi günahlar konusunda, 10 kişi kader konusunda şüpheye düşmektedir. Bazı hareketlerinin doğru mu yanlış mı olduğu konusunda ikilemde kalan engelli birey günahlar konusunda; iyi ve kötü durumlar için ve başına gelen bu üzücü olay üzerine de kader konusunda şüpheye düşebilmektedir.

Engellilerden öldükten sonra yeni bir hayatın başlayacağına yani ahiret hayatına inanmayanlar % 11,5; kararsız olanlar % 13,5; tekrar dirileceğine ve yeni bir hayatın başlayacağına inananlar % 74'tür. Cennet ve cehennemin varlığına ilişkin inanca baktığımızda ise engellilerin % 7,3'ü cennet-cehennemin olmadığını; % 8,3'ü kararsız olduğunu; % 83,4'ü de cennet ve cehennemin var olduğuna inanmaktadır. Engellilere ahiret hayatıyla ilgili sorulan sorularda, ahiretin var olduğuna ilişkin inanç cennet ve cehenneme yönelik inançtan düşük çıkmıştır. Demek ki bazı katılımcılar cennet-cehennemin olduğuna inandığı halde ahiret hayatını reddetmektedir. Bu durum bize engellilerin ahiret hayatına ilişkin sağlam bir inançlarının olmadıklarını, tereddüt ve şüphe içerisinde olduklarını göstermektedir. Aslında mülakat yaptığımız engellilerin büyük çoğunluğu insanların bu dünyaya geçici olarak gönderildiği, bir gün herkesin öleceği ve tekrar diriltileceği, cennete ya da cehenneme koyulacakları bilgilerine sahipler fakat konu ile alakalı olan kabir hayatı, kabir azabı, sur'un üfürülmesi, mahşer, hesap, mizan gibi ahiret halleri hakkında çok az bilgi sahibi oldukları tespit edildi.

Engellilerin özür durumlarını değerlendirme biçimine göre, % 81,2'si içinde bulunduğu halin imtihan olduğuna; % 10,4'ü bunu bilemeyeceğini; % 8,7'si bunun imtihan olmadığına inanmaktadır. Allah'ın ceza vermesi sonucu engelli kaldığını ve bundan dolayı

Allah'a kızdığını ve O'ndan nefret ettiğini ifade eden engelliler % 1,4; konu hakkında fikir belirtmeyenler % 7,4; cezalandırılmadığını ve Allah'tan nefret etmediğini söyleyenler de % 90,6'dır. Allah'ın kendisini cezalandırmadığını düşünen ve O'ndan nefret etmeyen katılımcıların çoğu bir imtihan içerisinde yaşadığını belirtmiştir. Ayrıca engellilerin özür halini kabul etme boyutuna baktığımızda % 92,7'si engelli olarak yaşamaktan şikâyetçi olmadığını; % 4,2'si fikri olmadığını ve % 2,1'i engelli olarak yaşamaya devam etmektense ölmek istediğini belirtmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Doğuştan veya sonradan engelli kalma hali çok önemli olup engellinin din hakkındaki görüş ve düşüncelerini, gelecekteki hayatını derinden etkilemektedir. Bunları göz önünde bulundurarak yapılan bu çalışma engelli bireylerin dini tutum ve davranışlarının bazı tanımlayıcı özelliklere göre farklılaştığı ve bazı değişkenlerin engellilerin dini tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Bundan hareketle araştırmanın hipotez ve değişkenleri belirlenmiş ve elde edilen bulgular neticesinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan anketler sonucunda çalışmamızın temel konusunu teşkil eden dini tutum ve davranışlar noktasında engellilerin dini tutum düzeyleri tıpkı Allah inancı düzeyleri gibi genel olarak yüksek, buna karşın dini davranış, uygulamalar ve ibadetler konusunda seviye biraz daha düşük düzeyde kalmıştır. Çalışmanın genel amacı olarak da ifade edebileceğimiz bu genelleme, tezin sonunda ulaştığımız en önemli sonuçtur.

Cinsiyetlerine göre kadın ve erkek engellilerin dini tutumları arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Erkek engellilerin dini tutum ortalaması kadın engellilerin dini tutum ortalamasından biraz daha yüksek çıksa da, bu durum cinsiyete göre dini tutum düzeylerini değiştirmemiştir.

Yaşlarına göre, engellilerin dini tutum ve davranışlarında önemli bir farklılık görülmemiştir. Bütün yaş gruplarına göre katılımcıların dini tutumları olumlu çıkmıştır.

Medeni hale göre, evliler daha çok Hz. Muhammed, ahlaki konular ve ibadetler hakkında araştırma yaparken; bekârlar Allah hakkında ve Hz. Muhammed hakkında araştırma yapmışlardır. Ayrıca evlilerin ibadetleri yerine getirme oranları bekârlardan daha yüksek çıkmıştır. Yine evlilerin ahiretin var olduğuna ilişkin inançları bekârlardan yüksek çıkmıştır. Evlilik genel itibariyle bireyin alışkanlıklarını ve düşüncelerini değiştirebilmektedir. Burada

da engellilerin evli veya bekâr olması, onların dini tutum ve davranışlarına yansıdığı fark edilmektedir.

Eğitim düzeyine göre, üniversiteyi bitirmiş ya da hala okumakta olan bireyler dini konuların her alanında öbür bireylerden daha çok araştırma yapmışlardır. Ayrıca öğrenim düzeyleri yükseldikçe ahiretin var olduğuna yönelik düşünceleri de artmıştır.

Engellilerin veya ailesinin gelir düzeyine göre engellilerin dini tutum ve davranışları genelde olumludur ancak sosyo-ekonomik durum kategorisine göre engellilerin dini tutum puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur. Ayrıca gelir grupları dağılımına göre (yüksek gelirli, düşük gelirli vs.), gelir düzeyi yükseldikçe engellilerin beş vakit namazı kılma sıklığı düşerken; namaz kılmak isteyip de kılamayanların oranı gelir seviyesiyle orantılı olarak artmıştır.

Engelli olma sebebine göre engelli bireylerin dini tutum puanı ortalamaları arasında önemli derecede bir fark yoktur. Deprem sebebiyle engelli kalan 1 kişinin dini tutum düzeyi her ne kadar düşük çıkmışsa da 1 kişiden dolayı herhangi bir genelleme yapılamaz.

Annenin öğrenim düzeyi ile engellilerin dini tutum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Fakat annesi dinin gereklerini yerine getirenlerin dini tutumlarında genelde bir farklılaşma görülmüştür. Bu fark, annesi dinin gereklerini yerine getirme sıklığının artmasıyla birlikte engellilerin dini tutum düzeylerinin de yükselmesidir. Örneğin annesi namaz kılan, oruç tutan engellilerin dini tutumları, bu tür dini gerekleri daha az yerine getiren engellilerin dini tutumlarından daha olumludur. Ancak bu ilişki baba için geçerli olmamaktadır. Yukarıda yapılan analiz sonucunda babanın dinin gereklerini yerine getirme sıklığı ile engellilerin dini tutum düzeyleri arasında herhangi bir ilişki görülmemiştir.

Din eğitiminin alındığı yer ile engellilerin dini tutum ve davranışlarının oluşma kaynağı arasında önemli bir ilişki görülmüştür. Din eğitimini daha çok ailesinden aldığını ifade eden engelliler, dini tutum ve davranışlarının oluşmasında da yine en fazla ailenin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu da gösteriyor ki kişilerin terbiyesinde en etkin kurum ailedir. Ailesinden aldığı eğitim çerçevesinde bireyler hayatına şekil vermektedir.

Bununla birlikte ailesinden, az veya çok bir dini eğitim alan engellilerin dini tutum puan ortalaması, ailesinden dini eğitim almayan engellilerin dini tutum ortalamasına göre anlamlı derecede yüksek çıkmıştır.

Dua etme sıklığı arttıkça engellilerin dini tutum düzeyi yükselmektedir. Engellilerin Allah'tan yardım talebinde bulunması, onları rahatlatmakta, motive etmekte ve acılara karşı sabretme gücünü vermektedir. Bu sebeptendir ki engelli bireylerin tamamına yakını dua etmekte ve dua onlar için hayatlarında yüksek derecede önemli bir yer tutmaktadır.

Namaz kılma, oruç tutma, dua etme gibi ibadetler % 70'lik bir oranla uygulanmasına rağmen Kur'an okuma durumu % 40'ların altında kalmıştır. Buna rağmen katılımcılardan % 60'a yakını en az dua mahiyetinde okunan surelerden birini ezbere bilmektedir.

Ayrıca engellilerin dini duygu ve düşüncelerinin yüksek, buna karşın dini pratikleri yerine getirme oranının normal düzeyde olduğu; engellilerin dine çok ilgi duydukları ve din eğitimini almak istedikleri; Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında, ahiret halleri ve Hz. Muhammed'in hayatı ve şahsiyeti hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı gözlenmiştir.

Bütün bu veri ve açıklamalar göz önünde bulundurularak şu önerilerde bulunulabilir:

- Toplumda hizmet ve düzenlemeler genele göre yapılmaktadır. Fakat toplumun bir parçası olan engelliler bu hizmetlerden daha az yararlanmaktadır. Bu sebeple kamu kurumlarında, caddelerde, toplu taşıma araçlarında ve ibadethanelerde engellilerin rahatça hareket edebileceği şekilde fiziki düzenlemeler yapılmalıdır.
- Eğitim olanaklarından herkesin yararlanma hakkı vardır, bu haktan engelliler de yararlanmalıdır. Bu yüzden İl Milli Eğitim Müdürlükleri tarafından bu insanların engel türüne ve okur-yazarlık düzeyine göre okullarda ya da Halk Eğitim Merkezleri'nde kurslar düzenlenmeli, iş ve uygulama okullarında gerekli düzenlemeler yapılarak bir şeyler üretmelerine imkân verilmelidir.
- Okula giden engelli öğrencilere Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin veriliyor olması sevindirici; ders saatlerinin az olması bir eksikliktir. Öğrencilerin dine ve dini derslere yönelik olumlu bir tutuma sahip olabilmeleri için, uygulanacak olan öğretim programı ve derste kullanılacak yöntem ve teknikler, öğrencinin yetenekleri ve yetersizlikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır.
- Anne kadar etki bırakmasa da babaların da dinin gereklerini yerine getirme durumuna göre engelliler üzerinde iz bıraktığı yukarıda görülmüştü. Yani ebeveynlerin dini davranışları ile engellilerin dini davranışları arasında pozitif bir ilişki vardır. Dolayısıyla çocuk duyduklarından ziyade gördüklerinden etkilendiği ve onları taklit ettiği için ebeveynler davranışları ile engelli-sağlıklı çocuklarına model olmalı, dini eğitim konusunda vereceği bilgilerle göstereceği eylemler birbirini tamamlamalıdır.

- Engelli bireyler bedensel özellikleri dışında diğer insanlardan farklı bir yapıda değildir. Onların da psikolojik ve biyolojik ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla dini eğitime de ihtiyaçları vardır. Bu nedenle engellilere yönelik örgün ya da yaygın bir din eğitimi verilmeli; bu eğitim engellinin kişiliğinin gelişmesine ve sosyalleşmesine katkı sağlamalıdır. Bu konuda üniversitelerin ilahiyat fakülteleri, il milli eğitim müdürlükleri ve il müftülüklerinin koordineli çalışması ve görevlendirecekleri personeller ile etkin ve kalıcı bir yol haritası çizilmeli, bu alanda kullanılacak personele özel eğitime yönelik hizmet içi seminerler verilmelidir.
- Kişiler arası iletişimin ve dini bakış açısının kolayca kurulabildiği mekânlardan en önemlisi ibadethanelerdir. Son yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından engelsiz cami projesiyle bazı merkezi camilerde engellilere yönelik çeşitli düzenlemelerin yapılması güzel ve örnek bir çalışmadır. Bu uygulamanın yaygınlaştırılması ve ülkemizdeki diğer ibadethanelerin de engellilerin kullanımına uygun hale getirilmesi elzemdir. Böyle bir boşluğu doldurma adına en azından engellilerin çoğunlukta devam ettiği ibadethanelerin ulaşılabilir olması gerekir. Bu minvalde, protez kullanan işitme engelliler için ses sistemlerinin ayarlanması; imam minberdeyken okuduğu hutbenin camideki işitme engellilerin görebilecekleri şekilde bir perdeye yansıtılması; ortopedikler için lavabo, merdiven ve cami içinde bazı düzenlenmelerin yapılması misal olarak verilebilir.
- Engelli evde kaldığı sürece farkındalık oluşmaz. Sosyalleşmeleri, daha çok görünmeleri ve toplum tarafından fark edilmeleri için engelliler ibadethanelere götürülmeli, sohbetlere teşvik edilmeli, birlikte yapılan ibadetlere katılmaları sağlanmalıdır.
- Başbakanlık, il ve ilçe müftülükleri tarafından engelli ailelerine yönelik, dinî-ahlakî, moral-motivasyon içerikli yayınlar hazırlanıp, eğitim seminerleri düzenlenmelidir.⁹² Ayrıca bu ailelerin özelliklerini, sorunlarını ve dinin yaşamlarındaki anlam ve yerini belirleyecek şekilde geniş örneklem grupları üzerinde araştırmalar yapılmalı; bu ailelerin sorunlarını aşmalarına ve ruhsal olarak rahatlamlarına katkı sağlayacak şekilde ve istekleri doğrultusunda kendilerine dini eğitimler verilmelidir.⁹³
- Kur'an'ın güçsüzlere, yaşlılara ve hastalara yönelik mesajları, Hz. Peygamber'in bu konudaki söz ve uygulamaları, toplum olarak bu insanlara nasıl yaklaşacağımız

⁹² Mustafa Başkonak, *Engellilerin Din Eğitimi ve Öğretimi Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Problemlere Yönelik Çözüm Amaçlı Teklifler*, <http://docplayer.biz.tr/2642139-Engellilerin-din-egitimi-ve-ogretimi-faaliyetlerinde-karsilastiklari-problemlere-yonelik-cozum-amacli-teklifler.html>, (Erişim Tarihi: 01.08.2016)

⁹³ Turan, *a.g.t.*, s. 109-110.

konusunda en güzel örnektirler. Bu çerçevede maddi ve manevi yönden engellilere her türlü destek sağlanmalı; onları topluma katacak her türlü plan-proje bir an önce eyleme dökülmeli ve devamlılığı sağlanmalıdır.

- Dini yayınların yapıldığı TV ve programlarda işaret dili kullanılmalı, alt yazı verilmelidir. Ayrıca kabartmalı (Braille alfabeli) ve sesli nitelikte hazırlanmış Kur'an-ı Kerim'le beraber diğer temel dini bilgiler sunan eserler hazırlanmalı, imkânı olmayan engellilere düşük ücretle ya da ücretsiz dağıtılmalıdır.
- Kısacası engellilere yönelik var olan olumsuz tutum ve davranışları kırmak, bu hayatın birer parçası oldukları “ötekiler” tarafından bilinmesi için onları kamusal alanda görünür hale getirecek her türlü tedbir alınmalı; engellilerin (dini) hayata katılmaları ve olumlu bir dini tutum sergilemeleri için dini eğitimleri sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Alaylıoğlu, Ruşen, Oğuzkan, Ferhan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1968

Arslantürk, Zeki, “Din Sosyolojisinin Konusu”, *Din Sosyolojisi*, (Ed. Niyazi Akyüz- İhsan Çapcıoğlu), Grafiker yay., Ankara 2012, s. 11-36

Arslantürk, Zeki, Arslantürk, E. Hamit, *Uygulamalı Sosyal Araştırma*, Çamlıca yay., 3. Baskı, İstanbul 2013

Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi yay., Ankara 1995

Can, Abdullah, *Spss ile Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi*, 4. Baskı, Pegem Akademi yay., Ankara 2016

Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, 5. Baskı, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1974

Durduran, Yasemin, *Engelli Çocukların Engellilikleri Dışındaki Sağlık Sorunları ve Sağlık Hizmetinden Yararlanma Durumları: Kontrollü Saha Çalışması*, (Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009

Efe, Adem, “Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Örneği)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006/1, sayı: 16, s. 169-198

Etbaş, Durmuş Ali, *Özürlü Çocukların Din Eğitimi*, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 1999

Freedman, Jonathan L, Sears, David O., Carlsmith, J. Merrill, *Sosyal Psikoloji*, Çev. Ali Dönmez, Ara yay., İstanbul 1989

Glock, Charles Y., “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, *Din Sosyolojisi*, Derleyen: Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, Vadi yay., 2. Baskı, Ankara 1998, s. 252-274

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 1993

Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 10. Baskı, Ankara 2013

Johnson, Paul E., “Dînî Davranış”, (Çev. Hâbil Şentürk), *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, sayı:2, s. 25-30

Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *Günümüzde İnsan ve İnsanlar*, 12. Basım, Evrim yay., İstanbul 2010

Kalaycı, Şeref, *Spss Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil yay., 6. Baskı, Ankara 2014

Karasu, Teceli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Sürecinde Engelliler*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013

Kavas, Erkan, “Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum”, *Akademik Bakış: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 38, s. 1-20

Kavas, Erkan, “Dini Tutum – Stresle Başa Çıkma İlişkisi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, sayı: 37, s. 143-167

Kaya, Mevlüt, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, etüt yay., Samsun 1998

Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., 10. Baskı, Ankara 2005

Krech, David, Crutchfield, Richard S., Ballachey, Egerton L., *Cemiyet İçinde Fert*, Çev. Mümtaz Tarhan, Miilli Eğitim Basımevi, Cilt: 1, İstanbul 1970

Kula, M. Naci, *Bedensel Engellilik ve Dini Başa Çıkma*, Dem yay., İstanbul 2005

Kula, M. Naci, “Bedeni Özürlü Gençlerin Din Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Psikolojik Hususlar”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, 2000, s. 179-192

Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, Çev. Hüsnü Arıcı, Orhan Aydın vd., 10. Baskı, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü yay., Ankara 1993

Muhcu, Selvi, *Ortopedik Engellilik ve Dini Başa Çıkma (Trabzon Örneği)*, (Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2015

Öncül, Remzi, *Özel Eğitim Sözlüğü*, Karatepe yay., Ankara 1989

Özkalp, Enver, “Din Kurumu”, *Davranış Bilimleri*, Ed. Merih Zıllıoğlu, Açıköğretim Fakültesi yay., 2. fasikül, Ankara 1986

Özsoy, Yahya, Özyürek, Mehmet, Eripek, Süleyman, *Özel Eğitime Giriş*, 4. Baskı, Karatepe yay., Ankara 1992

Özyürek, Mehmet, *Engellilere Yönelik Tutumlarının Değiştirilmesi*, Kök yay., 4. Baskı, Ankara 2013

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, 8. Baskı, Çamlıca yay., İstanbul 2012

Ruşen Alaylıoğlu ve Oğuzkan, Ferhan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, Arif Bolat Kitabevi, İstanbul 1968

Timur, Muhammed, *Zihinsel Engelli Bireylerde Dini Tutum Motifleri (Bursa Örneği)*, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010

Turan, Ali, *Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Problemleri, Din ve Aile Tutum ve Davranışları (Otistik Çocuklar Örneği)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009

Turanalp, Muhammed Fatih, *Almanyada'daki "Bibelgarten Im Karton" örneğinin Ortopedik Engellilerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi ve "Kur'an Bahçesi" Uyarlaması*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2011

Yılmaz, Hüseyin, *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*, İnsan yay., İstanbul 2003

Başkonak, Mustafa, *Engellilerin Din Eğitimi ve Öğretimi Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Problemlere Yönelik Çözüm Amaçlı Teklifler*, <http://docplayer.biz.tr/2642139-Engellilerin-din-egitimi-ve-ogretimi-faaliyetlerinde-karsilastiklari-problemlere-yonelik-cozum-amacli-teklifler.html>

Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2013

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=5; ayrıca bkz. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (2012)

Komisyon, *Dünya Engellilik Raporu*, 7 Aralık 2011

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), Türkiye Özürlüler Araştırmaları Göstergeleri, 2010, <http://www.ozida.gov.tr/arastirma/oztemelgosterge.htm>

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü “Engellilerin Bakımı Modülü”, Ankara 2013

T.C. Resmi Gazete, Sayı 28296, 18 Mayıs 2012. <http://www.eyh.gov.tr/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/milli-egitim-bakanligi-ozel-egitim-kurumlari-yonetmeligi>

T.C. Resmi Gazete, Sayı 28360, 21 Temmuz 2012

Şahin, Hatice, “Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi Toplumun mu?” Özveri Dergisi, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, http://www.siviltoplumakademisi.org.tr/index.php?option=com_content&id=409:engellilik-kimin-sorunu&Itemid=118

Ün Yıldırım, Necmiye ve Yılmaz, İlker, “Mental Retardasyon ve Fiziksel Uygunluk”, <http://www.dezavantaj.org/index.php/aratirmalar/8-engelli/313-mental-retardasyon-ve-fiziksel-uygunluk->

w.w.w.eyh.gov.tr.

ÖZET

Ülkemizde problemleri ve ihtiyaçları henüz tam olarak giderilememiş, zihni, bedeni ve ruhi yönden engelli çok sayıda insan mevcuttur. Bu insanların en büyük problemlerinden birisi, hayatı çekilebilir bir hale sokan ve zorlukların üstesinden gelmeyi sağlayan dinin ve dini eğitimin yeterli derecede verilmeyişidir. Yapılan çalışmalar neticesinde, dini duygu ve pratiklerin, insanların yaşadıkları sıkıntılarla mücadele etme noktasında onlara destek sağladığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmamızda, dini hayatın önemli bir boyutunu oluşturan inanç ve ibadetlere engellilerin, hayatlarında ne kadar yer verdikleri ve engel durumlarını kabul etme dereceleri ortaya çıkarılmak istenmiştir. Önemli bir amacımız daha, engellilerin dini tutum ve davranışlarının demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek ve engellilerin dini tutum ve davranışlarında etkili olan faktörleri belirlemektir.

Amaç doğrultusunda araştırmanın teorik kısmında, problem, amaç, önem ve hipotez ortaya konulmuş; araştırmada kullanılan veri toplama teknikleri, analizleri ve çalışmanın sınırlılıkları hakkında bilgi verilmiş ve engelli bireyler için kullanılan kavramlar, bu bireylerin sınıflandırmaları, din, dini tutum, dini davranış kavramlarına ilişkin bilgi verilmiştir. Pratik düzeyde ise, cinsiyete göre erkeklerin çoğunlukta olduğu 13 yaş ve üstü tüm yetişkin engellilerin dini tutum ve davranışları gözlem, mülakat ve anket yöntemiyle araştırılmıştır. Araştırmayı, Van ilinin merkez ilçeleri olan Edremit, İpekyolu ve Tuşba ilçelerindeki engelli dernekleri, MEB'e bağlı okullar ve rehabilitasyon merkezlerinde bulunan 96 engelli bireye uygulanan ve elde edilen anket sonuçları teşkil etmektedir. Elde edilen veriler SPSS 20.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiş; bulguların değerlendirilmesinde de sayı, yüzde, ortalama, ki-kare, t testi ve ANOVA (varyans analizi) testleri kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, konumuza dâhil olan engellilerin dini duygu ve düşüncelerinin yüksek, buna karşın dini uygulamalarının normal düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Katılımcıların dini tutum ve davranışlarının cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik seviye ve engelli olma sebebine göre farklılaşmadığı medeni hal, annenin dini gereklerini yerine getirme sıklığı, din eğitiminin alındığı yer, aileden dini eğitim alma durumu ve dua etme sıklığına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra dini tutum ve davranışların, engellilerin ruh sağlığı üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu fakat engellilerin, dini eğitim ve öğretim faaliyetlerinden yeterince faydalanamadıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Dini Tutum, Dini Davranış, Dini Eğitim

SUMMARY

There are so many people who is not satisfied their needs completely live in our country and they are disabled in terms of psychically, bodily and mentally. As One of the biggest problems facing these people is, lack of religion which has a power getting over the difficulties and inadequate religious education. As a result of research, it is proved that religious attitudes and religious behaviors backs the people up in terms of struggle against difficulties. In this direction, it is willing to demonstrate that how disabled people acknowledge their disabilities and how belief and worship are placed in their daily life. Another point which we want to specify that whether religious attitudes and religious behaviour are differentiate with regards to demographically or not and to explain which factors direct disabled people's religious attitudes and religious behaviours.

In accordance with this purpose, question, purpose, inportance and hypothesis are emerged in a theoretical section. In addition to explaining some terms such as religion, religious attitudes and religious behaviour, data collection techniques, analyses, scope of work are also enlightened in a theoretical section. However, in a practical section, disabled people's religious attitudes and religious behaviours, who are above 13 and most of them are male, are researched by observation, interview and survey. Survey results are collected by three different institutions as follows, disabled associations which are located in the central districts of Van namely Edremit, İpekyolu and Tuşba, public schools and 96 disabled people who lives in the rehabilitation centers. The results obtained are analyzed by SPSS 20.0 programme and also benefited from some speacial test like the t-test, chi-square test, average and analysis of variance.

As a result, it is noticed that in spite of the fact that disabled people have a high level of religious belief and thought, their religious practices have a normal level. It is also ascertained that participants' religious attitudes and religious behaviours are not differentiate into their sex, age, education level, socio-economic level and causes of disability, but participants' religious attitudes and religious behaviours are shaped by their mother's frequency of fulfilling worship, where the religious education are received, whether their family are received religious education or not and frequency of fulfilling worship. In addition to this, it is deduced from the analysis that religious attitudes and religious behaviours have a positive effect on disabled people's mental health despite lack of having religious education and training.

Keywords: Disability, religious attitude, religious behaviour, religious education

